

ЛЮДИНА. СВІТ. СУСПІЛЬСТВО

(ДО 175-РІЧЧЯ
ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ)

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2009

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2009 РОКУ)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА IV

Редакційна колегія: **А.Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **С.В. Руденко**, канд. філос. наук (відп. секр.); **І.С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **В.Ф. Цвях**, д-р політ. наук, проф.; **А.М. Лой**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Лубський**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А.О. Приятельчук**, канд. філос. наук, доц.; **М.Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **П.П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Ярошовець**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 30 березня 2009 року)*

Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009 : Міжнар. наук. конф. (21–22 квітня 2009 року) : Матеріали доп. та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – Ч. IV. – 137 с.

Адреса редакційної колегії: 01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Секція

"ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

І.А. Алексюк, доц., КНУТШ, Київ
ihorra@yahoo.com

ТЕОРІЯ ДОРЕЧНОСТІ: СУТНІСТЬ І МІСЦЕ У "ПІСЛЯ ГРАЙСА"-ПРАГМАТИЦІ

Теорія доречності (ТД) [Sperber D., Wilson D. *Relevance. Communication and Cognition* (2d ed.). – Oxford, 1995] належить до постграйсівської традиції у прагматиці, бо відкрито поділяє дві засадничі ідеї інтенційної семантики та інференційної прагматики Грайса: значення речення – це засіб для передачі значення мовця, а останнє визначається комплексом, зорієнтованих на слухача, намірів мовця; слухач висновує значення мовця (те, що малось на увазі), спираючись на очікування, що промовляння задовольняє певні специфічні стандарти. Незважаючи на це, ТД чітко заявляє свою альтернативність щодо теорії Грайса та її численних розширень, поглиблень, посилень, уточнень, редукцій у неограйсіанській прагматиці. Остання приваблює намаганням об'єднати інференційний підхід до комунікації із розвідками сучасної формальної семантики та генеративної граматики і спробами моделювання прагматики на кшталт формальної семантики, коли парам речення-контекст приписують інтерпретацію, серйозно не зважаючи на певні психологічні чинники.

Грайс наполягав на раціональному і кооперативному характері спілкування, коли мовці очікують один від одного дотримання певного стандарту: кожен мусить слідувати настановам загального Принципу Кооперації (і відповідним максимам інформативності, правдивості, доречності, ясності): особа залучає до спілкування те, що є необхідним; тоді, коли це є необхідним і згідно із напрямком розгортання спілкування; особа робить це, бо хоче спілкуватись із іншими. Сучасні прагматичні теорії погоджуються із Грайсом, що очікування щодо поведінки мовців скеровують інференційне розуміння, але відрізняються тлумаченням характеру таких очікувань. ТД замість Принципу Кооперації (і його максим) пропонує: промовляння викликають особливі очікування доречності, які є достатньо точними і передбачуваними, аби скерувати слухача до значення мовця. Доречність – це властивість вхідної інформації (байдуже, це – зовнішні подразники, чи внутрішні репрезентації), яку потребують для здійснення когнітивних процесів. Вхідну інформацію вважають доречною, якщо вона, у поєднанні із доступними контекстуальними припущеннями, створює позитивні когнітивні ефекти: наприклад, гарантує посилення/послаблення або перегляд існуючих припущень. Чим більший когнітивний ефект досягається і чим менші когнітивні зусилля для цього потребуються, тим більшою є доречність вхідної інформації. ТД маніфестує: 1) Когнітивний Принцип Доречності – загальною характеристикою пізнання людини є

пошук доречності і схильність до її максимального збільшення; 2) Комунікативний Принцип Доречності – кожний акт відкритої комунікації передає припущення щодо своєї власної доречності, які є достатніми, аби скерувати слухача до значення мовця. Лінгвістичне знання (синтаксис, семантика) перетинається, взаємодіє із загальними когнітивними процесами (прагматикою) для здійснення інтерпретації. Лінгвістична семантика є просто "вхідною інформацією" (input) для прагматичного процесора; "... 'прагматика' – це здатність розуму, різновид системи обробки інформації, системи для інтерпретації певного феномену, а саме остенсивної комунікативної поведінки людини" [Carston R. Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication. – Oxford, 2002. – P. 4]. Контекст інтерпретації не є просто наявним, бо занадто багато інформації є доступною для розгляду комунікантами; людина відбирає доречні припущення (ті, що призводять до вартісних (вартих уваги) результатів і доступ до яких не вимагає занадто великих зусиль) в якості основи для інтерпретації промовляння. Створення контексту – це частина процесу інтерпретації, якою керує Принцип Доречності.

В той час, коли Грайс досліджував прагматичні висновування переважно у царині імпліцитної комунікації, ТД стверджує, що експліцитна комунікація такою є інференційною. Згідно із Грайсом, "те, що сказано" має відношення до складових речення та їх синтаксичного поєднання і є: а) просто змістом, що закодований до лінгвістичного промовляння; б) пропозиційним. Тому, приписування референцій мусить завжди відбуватись перед початком прагматичного висновування. Наприклад: *Він їздить туди зараз досить часто і, відповідно, Валерій їздить до Чернівців більше одного разу на тиждень, починаючи із травня.* Але приписування референцій, згідно ТД, є контекстно-залежним і залучає висновування: *зважаючи на очевидну поточну зацікавленість мовця, я висновую, що "він" – це Валерій; на підставі попереднього обговорення я висновую, що "туди" – це Чернівці ...* Тому, висновування "здійснює внесок" не лише до імплікатур, але й до "того, що сказано". Експлікатури займають місце "того, що сказано", бо останнє може бути семантично збідненим, таким, що не є цілковито пропозиційним і, отже, таким, що не має визначеної умови істинності. Лінгвістична інформація функціонує як схема або шаблон для прагматичного творення пропозиційних форм і висновування того, що мовець має на увазі. Експлікатура – це розгорнення закодованого у лінгвістичній формі значення промовляння. Імплікатури висновують на основі експлікатур. Розрізнення між експліцитним та імпліцитним у лінгвістичному спілкуванні ТД тлумачить як розрізнення між експлікатурами та імплікатурами, що не співпадає із розповсюдженим розрізненням між лінгвістично закодованим значенням ("семантикою") і прагматично виснуваним значенням. Територія експлікатури виявляється у важливому сенсі іншою, аніж поняття "те, що сказано" Грайса. Те, що Грайс вважає імплікатурою спілкування, зокрема певні випадки "узагальнених" імплікатур, виявляються, за підходу ТД, прагматичними аспектами експлікатур. ТД вважає прагматичні процеси, що відбуваються по обидва боки розрізнення, однаково суттєвими. Деякі наслідки ТД, водночас, викликають занепокоєння: лінгвістична семантика і семантика істиннісних умов все більше віддаляються одна від одної; і навзаєм, лінгвістичне знання (компетенція) все більше утягується до пізнання в цілому.

ПОНЯТТЯ "ДИСКУРС" У М. ФУКО ТА Е. БЕНВЕНІСТА

Останніми роками, застосування когнітивного аналізу в логіці, сприяло розширенню її предмета дослідження. Одним з таких напрямків є опис дискурсу і аналіз його ознак. Проте, цей термін вже багато років розглядається не лише лінгвістикою, а й іншими галузями наукового знання, зокрема логікою.

Поza рамками англomовної наукової традиції про дискурс як "третього члена" сосюрівської опозиції давно вже говорив бельгійський учений Е.Бюїссанс, а французький лінгвіст Е.Бенвеніст послідовно використовував термін "дискурс" (*discours*) замість терміну "мова" (*parole*).

У 50-і роки ХХст. Еміль Бенвеніст, розробляючи теорію вислову, послідовно застосовує традиційний для французької лінгвістики термін *discours* в новому значенні – як характеристику мови, що привласнюється тому, хто говорить. Бенвеніст розуміє під дискурсом експлікацію позиції того, хто говорить у вислові.

На думку Бенвеніста, істотною межею дискурсу, що розуміється їм в широкому сенсі, є, також, співвідношення дискурсу з конкретними учасниками акту, тобто тим, хто говорить і слухачем, а також комунікативним наміром того, хто говорить яким-небудь чином впливати на слухача.

Е. Бенвеніст розглядав дискурс як функціонування мови в живому спілкуванні. Він одним з перших дав слову "дискурс", яке у французькій лінгвістичній традиції означало мову в спілкуванні або текст, термінологічне значення, позначивши їм мову, що привласнюється тим, хто говорить. Він протиставляв дискурс об'єктивному оповіданню.

У своїй роботі "*Problemes de linguistique generale*" Е.Бенвеніст пропонує розуміти дискурс в найширшому сенсі, а саме, – будь-який вислів, що передбачає того, хто говорить і того, хто слухає; при цьому перший переслідує мету вплинути на другого. Перш за все, це – різноманітність усного дискурсу будь-якого походження і будь-якого рівня – від звичайної розмови до найурочистішої промови.

Слідуючи Е.Бенвеністу, французька традиція розцінює дискурс як такий емпіричний об'єкт, з яким стикається лінгвіст, коли відкриває сліди суб'єкта акту вислову, формальні елементи, вказуючи на привласнення мови суб'єктом, що говорить. Вважається, що для Е. Бенвеніста терміни "мова" і "дискурс" чітко протиставлені – це два різних, але тісно пов'язаних між собою світи.

У лінгвістиці другої половини ХХ століття і початку ХХІ активізувалося поняття дискурсу, яке було розроблене відповідною школою в романському мовознавстві і зв'язане, перш за все, з працями культуролога М. Фуко, що розуміє дискурс як сукупність всього висловленого і виголошеного, тобто як родова категорія по відношенню до понять мова, текст, діалог, а також це – розчленовані розумові вистави, виражені послідовним поєднанням словесних знаків.

---

* Рецензент – Л.Г. Комаха, канд. філос. наук, доц.

Первинна багатозначність терміну зумовила і подальше розширення семантики. Мішель Фуко, розвиваючи ідеї Бенвеніста, пропонує своє бачення цілей і завдань дискурсивного аналізу. На думку Фуко і його послідовників, пріоритетним є встановлення позиції того, хто говорить, але не по відношенню до відтвореного вислову, а по відношенню до інших взаємозамінних суб'єктів вислову та ідеології, яка ними виражається в широкому сенсі слова: тим самим, для французької школи, дискурс – перш за все певний тип вислову, властивий визначено соціально політичній групі або епосу.

Фуко розробляє поняття "дискурс" як антитезу тому, що десь, за словами, існують самі речі в своїй початковості. Дискурс – це не сукупність знаків, а практика, яка систематично утворює об'єкти, про які вона говорить. Плюс форми, які нас визначають, задають поле нашого можливого досвіду. Дискурс є подія. Він вводить в обіг випадок, безперервність, матеріальність.

Зауваження М.Фуко про те, що дискурс – це сенс, форма, його відношення до свого референта, мабуть, і є одним з головних трактувань поняття дискурс.

Отже, підсумовуючи вище сказане, можемо зробити висновок про те, що французька традиція включає в себе більш лінгвістичний аспект, аніж логічний. Визначення дискурсу у Фуко та Бенвеніста хоча і мають спільну основу (мова, вислів, текст), оскільки Фуко був послідовником Бенвеніста, проте не співпадають. Що знову ж таки доводить багатозначність терміну. А той позамовний контекст, який несе дискурс і надалі залишатиметься суперечкою для багатьох учених.

*А.П. Бойко, канд. филос. наук, доц., МГУМУ, Москва
alboiko@yahoo.com*

НАУКА, ИСКУССТВО И ремесло в ПРОЦЕССЕ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

Любая деятельность требует профессионализма, и процесс принятия решений не является исключением. Содержательный аспект – то о чем идет речь в процессе принятия решений – часто бывает более понятен, чем процессуальный – то, как строится процесс принятия решения, как он готовится, какие этапы предполагает, логика его осуществления, возможные ошибки. Этому, однако, можно научиться. Участнику процесса принятия решений еще на начальном этапе полезно уяснить "науку" и "искусство" принятия решений и как их применять на различных стадиях процесса принятия решений.

Задачу разграничения "науки", искусства" и "ремесла" в процессе принятия военно-политических решений пробовал разрешить известный немецкий теоретик Карл Клаузевиц в своем трактате "О войне". Пытаясь определить основные факторы, влияющие на выбор военных решений, "искусство" он связывает с творческими умениями, чувственным восприятием. Наука же должна заниматься получением чистых знаний и мыслительной деятельностью. Понятие "ремесла" К. Клаузевиц понимает как "искусство низшей категории", назначение которого есть формирование и использование "созидательных умений".

В этом триумвирате умений субъекта, принимающего решения "наука господствует там, где целью служат исследование и знание" [Клаузевиц К. О войне : Пер. с нем. – М., 1994 – С. 146]. "Искусство" же царит там, когда "творчество и созидание" составляют цель", то есть на этапе целеполагания.

Отсюда следует вывод, что процесс принятия решений соединяет в себе научно-познавательную, интуитивно-творческую и рутинно-профессиональную деятельность.

В соответствии с этими видами деятельности, составляющих процесс принятия решений можно принять следующую классификацию уровней принятия решений: стратегический, оперативный и тактический. "Стратегический уровень принятия решений охватывает всю систему в целом.... Оперативный уровень принятия решений, в свою очередь, распространяется на исследование, структурирование и руководство отдельными элементами этой системы. Наконец, тактический уровень направлен на осуществление конкретных задач в рамках функционирования конкретных элементов системы" [Сорина Г.В. Основы принятия решений. – М., 2004. – С. 116–117].

Как отмечают специалисты, занимающиеся исследованием процесса принятия решений только профессионалу высокого уровня с развитым стратегическим мышлением дано увидеть систему в целом и перспективы ее развития.

Стратегический уровень принятия решений предполагает владение специалистом инструментария критического мышления, необходимого для принятия решения, поскольку именно критическая мысль, как об этом писал выдающийся американский философ Дж. Дьюи помогает избежать импульсивной или чисто рутинной деятельности. Основными инструментами критического мышления по Дж. Дьюи являются понятие, суждение и вопрос как формы мысли. В качестве этапов принятия решений на стратегическом уровне можно выделять следующие этапы, эффективное осуществление которых невозможно без знания инструментария критического мышления:

Построение информационной модели актуального состояния объекта управления. Предполагает ответ на вопрос: "Что есть?" Возможные ошибки: стремление субъектов, принимающих решение приукрасить существующее положение дел; стремление игнорировать законы, тенденции развития объекта управления, которые имели место до момента принятия решения.

Построение объяснительной модели, что позволяет ответить на вопрос "Почему так?", т.е. по каким причинам объект управления находится в таком состоянии. Возможная ошибка: игнорирование собственных ошибок, которые вызвали данное состояние.

Построение прогностической модели-гипотезы, что позволяет ответить на вопрос "Что будет?" возможная ошибка: отсутствие анализа всех альтернатив развития объекта управления в будущем. Чтобы избежать этой ошибки несовпадения прогнозов развития объекта с реальным развитием событий можно использовать следующий прием: прогноз предполагаемых решений должен предусматривать три основных варианта будущего развития объекта управления: предполагаемый наихудший, предполагаемый наилучший, наиболее вероятный.

Построение модели целей: предполагает ответ на вопрос: "Что мы хотим достичь?" Возможные ошибки: абстрактная формулировка цели, отсутствие четких критериев измерения меры реализации.

Построение модели управления объектом, что предполагает ответ на вопрос: "Что делать?" Возможная ошибка, определяя, что делать, лица, принимающие решение не прорабатывают вопрос "Как делать?"

Формулировка проблемы, что предполагает ответ на вопрос: "Как делать?" На данном этапе нужно учитывать тот факт, что глубина и объем преобразования объекта управления не должны превышать глубину и объема наших знаний о нем.

Тактический уровень принятия решения в данном случае предполагает претворение решения на практике.

Л.С. Бондажеевська, студ. КНУТШ, Київ*
ludochkamail@online.ua

ЗАПИТАННЯ ЯК ПРИЙОМ ВПЛИВУ В КОМУНІКАЦІЇ

Комунікативний процес, найчастіше, відбувається за схемою "запитання – відповідь", тому, природно, що за допомогою даної схеми можна певним чином впливати на людину. Можна виокремити два найпоширеніші аспекти використання запитань для впливу на співрозмовника: запитання, що допомагають спрямувати думку в необхідному напрямку та, так звані, "провокаційні запитання".

Проблема правильного формулювання запитань постала ще в античності. Філософські твори у формі діалогу передбачали, що у процесі спілкування люди знайдуть істину. За умови, коли один із співрозмовників володіє мистецтвом ставити запитання, пошук істини перетвориться на алгоритм переконання однієї особи іншою.

Яскравим прикладом того, як можна використовуються запитання в якості методу спрямування думки, можна назвати діалоги Платона. Ставлячи своїм співбесідникам запитання, платонівський Сократ передбачав, яку відповідь отримає, і спрямовував думку людей в потрібному руслі. Часто він радикально міняв їх початкову точку зору, адже він не примушував їх думати, а вказував їм логічну схему роздумів, яка здавалась їм правильною і прийнятною. У сучасному світі подібну схему використовують вчителі, для пояснення навчального матеріалу учням. Адже відомо, що дійшовши власним розумом до певних висновків, ми краще їх запам'ятовуємо – це один з прикладів дійсно корисного використання запитань для впливу. Саме завдяки використанню схеми "запитання-відповідь", дитина в процесі навчання звикає висловлювати свої власні думки в зрозумілих оточуючим формах. В процесі комунікації завдяки запитанням люди вчатья розуміти основні види міркувань і правильно їх будувати.

Досить важливим фактором у використанні запитань для спрямування думки є здатність співрозмовників зрозуміти хід думок один одного, встановити пресупозицію запитання. У випадку, коли передумова запитання незрозуміла тій особі, якій його ставлять, діалог взагалі не буде мати сенсу.

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

Запитання також використовували софісти, причому вони навіть створювали певні моделі діалогу, щоб досягти мети, переконати співрозмовника, навіть якщо самі не вірять у свої слова. Але запитання софістів скоріше варто віднести до провокаційних запитань, адже власна думка співрозмовника їх не цікавила. Ставлячи запитання з хибною пресупозицією, вони змушували людину прийняти нав'язану точку зору. Сучасні науковці називають такі моделі софізмами, і до певного часу їх використання засуджувалось спільнотою. Але в сучасному світі софістичні переконання набувають все більшої популярності. Більш того, людей намагаються навчити правильно ставити запитання. Очевидно, що правильна постановка запитання може бути вигідною. Сучасні "софісти" мають більше можливостей впливати на оточуючих, адже одна справа – застосовувати софізми для банального задоволення власних амбіцій, а інша – використовувати провокаційні запитання для впливу на велику кількість людей, проголошуючи їх через ЗМІ. Єдиний спосіб не потрапити в пастку – знати, які питання можуть вплинути на хід ваших думок, і яким чином.

Основні приклади провокаційних запитань базуються на декількох прийомах впливу:

- ✓ перший прийом – у хибній пресупозиції висловлюються ніби загальноприйняті вислови, які є перебільшенням;

- ✓ другий прийом – опоненту пропонують дати просту відповідь на складне запитання, погоджуючись з однією складовою запитання, автоматично він приймає й іншу. Підвидом подібних запитань є такі, що містять два твердження, які не залежать одне від одного;

- ✓ третій прийом – хибна пресупозиція, що не проголошується. Даний прийом використовується у більшості софізмів;

- ✓ четвертий прийом – вказування в запитанні двох альтернатив відповіді, коли насправді перелік альтернатив є ширшим.

Проблемою правильної постановки запитань займається сучасна "чорна риторика". Варто зазначити, що прийоми постановки запитань в діалозі переважно є нейтральними за своєю природою, а поділ їх на провокаційні та спрямовуючі можна робити лише за метою їх застосування. Провокаційні запитання ставлять з метою перемоги в суперечці будь-яким шляхом, навіть якщо для цього треба вказати на некомпетентність співрозмовника, принизити його гідність. Запитання для спрямування думки ставлять задля досягнення згоди, для демонстрації власних роздумів.

Використання запитань, як засобу впливу в діалозі, може мати позитивний і негативний характер у залежності від того, яким чином і з якою метою ми їх будемо застосовувати.

В.В. Гаджусє, студ., КНУТШ, kuiv@gadzyev@ukr.net

ПРАГМА-ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

У 1970-х роках, спираючись на концепцію критичного раціоналізму Карла Поппера, прагма-діалектичний підхід до аргументації був розвинений в амс-

тердамському університеті. Його фундаторами вважають Ф. Ван Єсмерена (Frans H. van Eemeren, University of Amsterdam, Amsterdam) та Р. Гроотендорста (Robert Grootendorst, University of Amsterdam, Amsterdam). У наш час нідерландська школа аргументації стала вже всесвітньо відомою. Серед її прибічників: Е. Т. Фетерис (Eveline T. Feteris, University of Amsterdam, Амстердам), П. Хутлоссер (Peter Houtlosser, University of Amsterdam, Амстердам), Е.С.В. Краббе (Eric C.W. Krabbe, University of Groningen, Groningen) та інші.

У цьому підході науковці спробували об'єднати, з одного боку, лінгвістику, а саме прагматику, з логікою, а саме з діалектикою. У зв'язку з цим він отримав назву прагмадіалектика (pragmadiialectics). При такому підході аргументація розглядається як явище мовленнєвої комунікації, як певний спосіб проведення бесіди для розв'язання спірних питань. Виходячи з того, що аргументація – це такий тип бесіди, який потребує спеціальної критичної уваги, науковці спробували виявити її критерії.

У 1980-х всебічна прагма-діалектична програма дослідження була розпочата. Вона мала теоретичну та експериментальну складову. З одного боку, ця програма базувалася на тому, що потрібно розробити філософський ідеал критичної раціональності, в рамках якого створити теоретичну модель суперечки. Така модель у подальшому отримала назву критичної дискусії. Вона забезпечує процедуру для з'ясування питання, чи захищена точка зору, чи можна виявити ще пункти сумніву або критики. Модель критичної дискусії визначає процес розв'язання спірного питання, його стадії і різні типи мовленнєвого акту для кожної стадії. Мінімальна кількість стадій – чотири. Перша – стадія конфронтації, де визначається різниця у думках сперечальників. Друга – вступна стадія, де з'ясовується точка розходження у думках пропонента та опонента. Третя – стадія аргументації, де відбувається обмін аргументами та критичними зауваженнями. Четверта – заключна стадія, де визначається результат суперечки.

На кожній стадії можуть виникнути різноманітні перешкоди. Науковці розробили спеціальні правила, які забезпечують проведення конструктивної суперечки. Їхня мета – перешкодити появленню помилок у дискусії.

Крім критичної функції, теоретична модель дискусії виконує евристичну функцію, яка полягає в реконструкції неявних мовленнєвих дій, які відносяться до критичної оцінки.

З іншого боку, крім теоретичної складової, вихідним пунктом прагмадіалектичної програми було те, що суперечка має бути досліджена дослідним шляхом. Це потрібно для того щоб описати фактичні складові суперечки і дослідити факти, які впливають на її результат.

В аналізі критичної дискусії нормативні та описові виміри повинні були бути поєднані з реконструкцією фактичної суперечки від спроектованого ідеалу до її критичного обговорення. Тільки тоді, як вважають прихильники прагмадіалектики, можуть бути виявлені проблеми конкретної суперечки і знайдені шляхи їхнього вирішення.

У наш час прагмадіалектика продовжує успішно розвиватися. Виходять друком нові наукові монографії, підручники, хрестоматії, статті. З 1990р. виходить як в паперовому, так і в електронному вигляді у видавничому домі

Springer журнал "Argumentation" [<http://www.springer.com/>], ініціаторами створення якого були Ф. Ван Ємерен та Р. Гроотендорст. У цих виданнях науковці розглядають нові проблеми теорії та практики аргументації, пропонують їхнє розв'язання, зокрема в рамках прагма-діалектичного підходу.

А.С. Гриневич, соискатель, ТНУ им. В. Вернадского, Симферополь
sara4eva@mail.ru

К ВОПРОСУ О НЕОПРЕДЕЛИМОСТИ ЯВЛЕНИЙ

Проблема неопределимости явлений окружающего нас мира – проблема интересная и мало изученная. Если установить определимость некоторого явления иногда нелегко, то доказать неопределимость одного объекта через другие в разы сложнее. Дело даже не в сложности построения самого процесса доказательства, сколько в отсутствии факторов и критериев неопределимости. Как известно, на определимость некоторого явления влияют три основных фактора: субъект исследования, множество, в котором рассматривается исследуемое явление и операции, с помощью которого строится сам процесс определения. [Факторы определмости // Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Социология. – 2008. – Т. 21 (60), № 4 – С. 198–204]. Эти три фактора позволяют дать обобщенную формулировку определмости. Напомним, что определмость характеризует некоторое отношение между явлением X и множеством M . Единственное условие, предъявляемое к M , состоит в том, что M – структура, т.е. множество, в котором имеют место постадийные преобразования элементов M и результаты этих преобразований. Для этого предполагается: в M , помимо элементов входят преобразующие средства L . [Николко В.Н. Аналитическая определмость явлений: Учебно-методические материалы по курсу "Теория определений" для студентов философского факультета. – Симферополь, 2004]. Преобразования L , как и всякие преобразующие силы, превращают любой элемент из M в элемент, не обязательно принадлежащий M . Будем говорить, что X определим в структуре M , если и только если найдется такой субъект S , который может построить процесс c_1, c_2, c_n , такой, что: 1) любое c_j – либо элемент M , либо получено из предшествующих c_j элементов (т.е. c_{j-1}, c_{j-2} и т.д.): посредством L ; 2) c_n находится в одном из следующих отношений к X : тождества, равенства, приближения, подобия, аналогии и т.п.; представления, замены, взаимозаменяемости. Список отношений можно уточнять.

Из данного определения интуитивно понятно, что явление X можно считать неопределимым, если невозможно построить выше указанный процесс c_1, c_2, c_n . Но построить процесс определмости сложно, а доказать, что его не существует еще сложнее. В качестве примера рассмотрим явную определмость, дефиницию которой можно найти в "Логических методах анализа научного знания" В.А. Смирнова. Итак, некоторый термин P явно определим, в терминах множества предложений Σ тогда и только тогда, когда существует формула α ровно с k различными переменными $x_1, \dots, x_k$ не содержащая термина P и такая, что $\Sigma \vdash \forall x_1 \dots \forall x_k (P(x_1, \dots, x_k) \sim \alpha)$. Из данной дефиниции определмости не видно, как искать определяющую формулу α . А что если

исследователь не может найти формулу α , означает ли это, что термин P не определим, или же у него просто не хватает знаний для нахождения такой формулы? Авторы обычно подбирают примеры специальным образом, чтобы такую определяющую формулу легко можно было найти. Но в общем случае этот вопрос далеко не тривиален. Всякий раз, решая задачу на определимость, приходится "ломать голову" над поиском определяющей формулы, которую зачастую так и не удается найти.

Важную роль в вопросе неопределимости сыграл А. Падоа. Впервые вопрос об определимости был поднят им в связи с рассмотрением отношения между Евклидовой и неевклидовыми геометриями в его работах. Пятый постулат Евклида независим от остальных постулатов, то есть не может быть чисто логически выведен из них. Это было установлено после более чем двух тысячелетий рассуждений путем указания интерпретации, при которой все остальные постулаты истинны, а пятый постулат ложен. Такая интерпретация дается моделью Кэли-Клейна (1871) для неевклидовой геометрии (а для геометрии ограниченной части плоскости – моделью Бельтрами (1868)). Этот метод стал с тех пор в формальной аксиоматике стандартным методом доказательства независимости одной аксиомы из данного списка от остальных или, более обобщенно, данного суждения от данного списка аксиом. Именно по этому принципу А. Падоа построил доказательство своего критерия неопределимости, который сформулировал следующим образом: пусть T есть теория и P – термин теории T . Для того чтобы установить, что P не определим через остальные, надо найти две такие интерпретации теории T , которые были бы между собой во всем сходны, кроме интерпретаций термина P . Если можно найти две такие интерпретации, то термин P будет независим, т. е. не определим в остальных терминах. [Смирнов В.А. Логические методы анализа научного знания. -М., 1987г.] Теорема Падоа аналогична теореме о семантической непротиворечивости исчисления предикатов: если формула доказуема, то она общезначима.

Как можно показать, что в теории, основанной на аксиомах $A_0, A_1, A_2, \dots$, некоторое понятие q нельзя определить через другие понятия $p_0, p_1, p_2, \dots$ этой теории? А. Падоа использовал для этого некоторый аналог описанного метода установления независимости аксиом. Он приводил две интерпретации (с одной и той же областью), такие, что при этих интерпретациях все аксиомы $A_0, A_1, A_2, \dots$ истинны, понятия $p_0, p_1, p_2, \dots$ имеют одни и те же значения, а q имеет разные значения [Клини С.К. Математическая логика / Пер. с английского Ю.А. Гастева, под редакцией Г.Е. Минца. – Москва, 1973].

Метод Падоа можно обобщить следующим образом: X неопределим в множестве M тогда и только тогда, когда с помощью преобразующих средств L удастся установить независимость X от M . Примером может послужить задача на ТА-определимость: дано квадратное уравнение $x^2 + x + 2 = 0$. Определить корни этого уравнения. По формулам, известным всем из курса математики, легко проверить, что x неопределимо в множестве действительных чисел коэффициентами уравнения. Т.е. переменная x независима от этого множества.

КОМУНІКАТИВНІ ІМПЛІКАТУРИ У АРГУМЕНТАЦІЇ

Одним із підходів розгляду аргументації є аналіз аргументації як складової комунікативного акту. Під комунікацією слід розуміти певний тип спілкування між суб'єктами, характерною рисою якого є передача інформації, закодованої у тексті (як вербальному, так і невербальному). Аргументація завжди повинна враховувати цільову аудиторію, тобто світ суб'єкта, до якого направлена аргументація (як опонента, так і публіки). Успіх аргументації у великій мірі залежить від врахування аргументатора фактора адресата. Це стосується як смислу аргументів, так і форми самої аргументації. Слід зазначити, що вирішення питання про адекватне сприйняття тексту повинне обов'язково враховувати комунікативні цілі комунікатора та комуніканта. Процеси аргументації можуть здійснюватися тільки у процесі спілкування суб'єктів, тобто у реальних комунікативних актах. Аргументацію завжди будує певний суб'єкт і розраховується вона зазвичай на визначену аудиторію.

Важливим для розуміння процесу комунікації є поняття імплікатури мовного спілкування, введене П.Грайсом.

Що являє собою імплікатура? Це смисл висловлювань у спілкуванні, які не є буквальними і не визначаються конвенційністю мовних виразів. Імплікатура, таким чином, є інструментом розуміння небуквального смислу, того, що мається на увазі, на що натякається. Розуміння імплікатури саме так, як цього хотів мовець залежить від прорахунку самим мовцем мовленнєвої ситуації та світу слухача. Так, за Грайсом, для повного розуміння того, що було сказано, необхідно, щоб був врахований контекст промовляння, фонові знання слухача, уміння ним ідентифікувати те, що мається на увазі, те, про що йде мова. Саме такі імплікатури є не конвенційними, або комунікативними. Конвенційні ж імплікатури визначаються значеннями слів.

Для того, щоб з'ясувати, що є неконвенційною імплікатурою, П.Грайс вводить основний принцип, дотримання якого очікується від учасників спілкування – Принцип Кооперації – "Твій комунікативний внесок на даному етапі діалогу, повинен бути таким, якого вимагає спільна мета цього діалогу". Принцип Кооперації передбачає чотири постулати, або максими: якості, кількості, способу та відповідності (relevance).

Учасники спілкування можуть свідомо порушувати постулати Принципу Кооперації, відходити від дотримання одного з постулатів, дотримуючись при цьому інших, робити це намісне чи несвідомо. Імплікатура і з'являється тоді, коли відбувається відхід від дотримання Принципу Кооперації, чи принаймні одного із його постулатів.

Комунікативна імплікатура повинна бути вивідною. Інакше, якщо наявність імплікатури осягається інтуїтивно, то має місце конвенційна імплікатура. При побудові та виведенні певної комунікативної імплікатури потрібно спиратися на таку інформацію: конвенційне значення слів, знання усіх їх референтів, Принцип Кооперації та його постулати, контекст висловлювання, фонові знання учасників.

Необхідною умовою є доступність цієї інформації для усіх учасників. Уся сукупність такої інформації складає спільне поле учасників, спільний горизонт, необхідний для розуміння та виводу того, що малося на увазі.

Комунікативні імплікатури, як зазначає П.Грайс, в деяких ситуаціях є необхідними для вираження смислу. Такими ситуаціями можуть бути і комунікативні процеси, в яких використовується аргументація.

О.М. Заремба, студ., КНУТШ, Київ*

АРГУМЕНТАЦІЯ В КОМЕРЦІЙНІЙ РЕКЛАМІ

Реклама, цілком і повністю заволоділа нашою свідомістю і підсвідомістю. В умовах сучасного підходу до вивчення реклами, комерційна реклама входить у комплекс маркетингових комунікацій, у який, окрім реклами, входять такі інструменти як стимулювання збуту, PR, пропаганда й особисті продажі.

Комерційна реклама – це платне, односпрямоване і неособисте звертання, здійснюване через засоби масової інформації й інші види зв'язку, що агітує на користь якого-небудь товару, марки, фірми, з чітко зазначеним джерелом доходів.

Комерційна реклама – дуже тонкий ринковий інструмент. В умовах розвинутого ринку і високої конкуренції реклама може послужити вирішальним фактором конкурентної боротьби. У зв'язку з цим, метою комерційної реклами, таким чином, є просування на ринок брэнда, товару чи послуги.

В рекламі такого типу, як і в будь-якій іншій, правильне застосування аргументів є запорукою успішного рекламного роликун. Отже річ піде про аргументацію в комерційній рекламі.

Аргументація – це спосіб міркування, у процесі якого обґрунтовується якесь положення як теза (теза – це положення яке необхідно аргументувати).

У цілому вибір способу аргументування багато в чому обумовлений цілями і задачами реклами, характерними рисами цільової аудиторії, специфікою розміщення і т.д.

У будь-якій рекламі важливо впливати на потреби споживача: для окремої людини актуальна можливість заощадити гроші, час чи зусилля, а для підприємств – збільшити прибуток чи знизити витрати.

Ще однією важливою особливістю аргументації комерційної реклами є використання контраргументів.

Контраргумент – це набір тверджень які відкидають конкретне значення.

Рекламні повідомлення часто є монологами тільки формально: багато хто з них враховують і відразу ж намагаються спростувати, наприклад, негативна думка конкурентів, забобони споживачів чи претензії різних громадських організацій.

Полеміка, зіткнення різних думок завжди приваблює. Через використання контраргументів реклама створює видимість обговорення рекламного об'єкта з аудиторією, ламає стереотипи і закріплює необхідні висновки у сві-

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

домості читача як його власні. А така (особисто виведена) інформація сприймається аудиторією менш критично і викликає більше довіри.

При використанні контраргументації важливо враховувати наступні рекомендації:

- ✓ можна використовувати прийом зіставлення протилежних думок чи передбачених заперечень, що можуть виникнути в опонентів;

- ✓ оцінка протилежних думок повинна додержуватись викладу, а не випереджати їх;

- ✓ протилежні думки краще подавати у формі реплік чи цитат, навіть якщо це вигадані репліки;

- ✓ якщо споживач лояльно відноситься до товару чи має середню і нижче освіту, контраргументи можна не використовувати. Однак якщо представники цільової аудиторії мають вищу освіту не характеризуються лояльністю до товару, краще продумати контраргументацію і включити її в рекламне повідомлення.

Важливим для комерційної реклами є і розташування аргументів:

- ✓ аргумент у заголовку – ключовий аргумент;

- ✓ аргумент в основному рекламному тексті – " аргумент, що доводить";

- ✓ аргумент у луні-фразі – узагальнюючий аргумент.

Комерційна реклама має великий вплив на свою аудиторію. Правильне і доречне застосування вищезгаданих аргументів є запорукою успіху. який в свою чергу виконає свою основну мету, а саме вдало просуває на ринок нового бренду, товару чи послуги.

К.М. Капустіна, студ., КНУТШ, Київ
katyshka_k@bigmir.net

ФУНКЦІЇ ЛОГІКИ

Роль логіки у суспільстві визначаються насамперед її природою і тим місцем, що вона займає в загальній системі культури.

Під культурою взагалі розуміється сукупність цінностей, накопичених людством. Логіка відноситься до духовного компонента культури і лише через нього так чи інакше втілюється в тих чи інших елементах матеріальної культури. Будучи однією з найбільш старих і важливих наук в історії людства, логіка є невід'ємною складовою частиною в системі наук, що утворюють інтелектуальне ядро духовної культури, і разом з ними виконує різноманітні функції в суспільстві. Основними з таких функцій виступають наступні:

1. *Пізнавальна функція.* Як і всяка наука взагалі, логіка має справу з відкриттям і дослідженням об'єктивних законів, з тією лише істотною різницею, що це закони не зовнішнього світу, а мислення. У цьому змісті, займаючи важливе місце в загальній системі пізнання світу, вона виконує насамперед загальнонаукову – пізнавальну функцію. Вона дає більш-менш точне пояснення визначеної групи явищ і форм міркування, а на цій основі – пророкування, при яких умовах можливе досягнення істинних знань і які наслідки неправильного ходу міркування.

2. *Світоглядна функція.* Якщо в природних і суспільних науках міркування служить лише засобом пізнання дійсності, то в логіці – безпосередньою метою пізнання. Тому, розкриваючи закономірності форм міркування як однієї з найважливіших сфер дослідження поряд із природою і суспільством, ця наука тим самим вносить свій внесок у те чи інше рішення фундаментальної філософської проблеми – відносини міркування і буття. Отже, вона активно бере участь у формуванні світогляду людей.

3. *Методологічна функція.* Як і будь-яка теорія взагалі, логічна теорія, будучи результатом попереднього пізнання свого об'єкта, стає засобом, а отже, методом його подальшого пізнання. Але як дуже широка теорія, що досліджує форми міркування, логіка забезпечує їх і визначеним методом пізнання. Це справедливо вже стосовно традиційної формальної логіки, основу якої складає теорія умовиводів і доказів, що обслуговує науки методами одержання умовиводів. Також це справедливо у відношенні символічної логіки, що розробляє все нові, спеціальні математичні методи рішення розумових задач. І звичайно, це особливо справедливо щодо діалектичної логіки, вимоги якої є найбільш загальний, діалектичний метод, що використовується у багатьох науках.

Свої найважливіші функції логіка виконувала завжди, на всіх етапах свого розвитку, хоча виявлялися вони в різний час по-різному. У сучасних умовах її роль і значення особливе зростають. Це обумовлено двома основними обставинами.

Одна з них – особливості сучасного етапу розвитку самого суспільства. Цей етап характеризується великим зростанням ролі наук у розвитку всіх сторін громадського життя, її проникненням в усі соціальні сфери. Відповідно до цього підсилюється і значення логіки, що досліджує засоби і закономірності наукового пізнання.

Інша обставина – потреби розвитку науково-технічної революції. Ця революція означає, що наука і техніка переходять на якісно новий і більш високий етап свого розвитку, коли підсилюється значення абстрактного мислення. А тому і зростає значення логіки, що досліджує його структуру, форми і закони.

*І.А. Ковальчук, асп., КНУТШ, Київ
ivanfil@univ.kiev.ua*

ЕПІСТЕМІЧНА ЛОГІКА, ТЕОРІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ, ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМА МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО АНАЛІЗУ

Знання вже тисячі років є предметом дослідження філософії. В межах різних філософських систем так чи інакше ставились питання про природу знання, його властивості та особливості. Виникає окрема філософсько-методологічна дисципліна, у якій досліджуються знання та віра як такі, їх будова, структура, функціонування та розвиток. Крім того, з Античних часів логіка постійно займалась проблемами правильності форм міркування. Її здобутки в дослідженні форм та законів міркувань, що несуть в собі певну інформацію, користувались популярністю протягом усієї історії європейської цивілізації. В ХХ столітті розвиток модальних логік дав початок епістемічній логіці. Вона ста-

ла першою логічною системою, що безпосередньо має справу з такими філософськими категоріями як знання та опінія. Таким чином, епістемічна логіка поєднала в собі результати досліджень формальної логіки та філософської традиції епістемології. Іншим важливим напрямком, що розвивався в рамках дисциплін логічного циклу є теорія аргументації. Її особливість полягає в тому, що вона на неформальному рівні апелює до знання та переконання. І тут виникає певний інтерес до спроб провести паралелі між системою епістемічної логіки, що застосовує метод формалізації, та підходом теорії аргументації.

Окрім філософських вчень, серед яких також варто згадати філософію науки, проблеми, що пов'язані зі знанням та пізнанням намагались дослідити й інші галузі науки. Особливе зацікавлення цими питаннями помітне в ХІХ – ХХ століттях. Поміж них можемо виділити такі, як теорія ймовірності, статистика, ігрова теорія, теорія інформації, теорія станів, комп'ютерні науки, та "штучний інтелект" або ж AI. Кожна з них намагається сфокусуватись на різних аспектах інформації, яка безпосередньо пов'язана зі знанням та вірою – головними модальними поняттями епістемічної логіки. Варто зазначити, що для наукового підходу, характерним є дослідження знання у взаємозв'язку з такими поняттями як інформація та істина. Та найважливішими для нашого дослідження напрямками є комп'ютерні науки та дослідження "штучного інтелекту".

В сучасному науковому світі досить легко помітити міждисциплінарний характер досліджень. Спроби поєднання в одній теорії результатів досліджень різних напрямків дають досить цікаві результати. Можемо навіть сказати, що такий підхід на сьогодні є однією з найважливіших рушійних сил науки. Цікавим є дослідження на межі поєднання таких напрямків, як: епістемічна логіка, теорія аргументації та дослідження "штучного інтелекту". Питання полягає в тому, як ми можемо, і чи можемо взагалі поєднати результати діяльності науковців, що, як правило, працювали в згаданих напрямках окремо. Першим кроком до такого поєднання і будуть спроби піддати теорію аргументації аналізу з використанням формалізованої мови. Це потрібно для того, щоб мати змогу чітко і послідовно аналізувати процес аргументації. Предметом досліджень теорії аргументації є достатньо складний процес передачі, обміну і навіть зіткнення знання, а також певні психологічні фактори, які фактично не пов'язані з власною інформацією. Формалізація такого процесу вимагає надзвичайно витонченої системи, що матиме змогу включити всі компоненти дискусії. Тому стає зрозумілим, що епістемічна логіка як засіб такого аналізу обраний не випадково. Сучасна динамічна епістемічна логіка зазнала відчутного розвитку від часу свого виникнення. Майже за півстоліття свого існування вона побудувала цілий ряд систем, що дозволяють аналізувати знання не лише в ряді сталих ситуацій, а й під час обміну інформацією та набуттям нового знання. Результати її досліджень вже частково використовуються в комп'ютерних науках під час моделювання складних динамічних систем.

На сьогодні ми вже маємо спроби подібного аналізу. Варто зазначити, що дослідження ведуться одразу в двох напрямках: епістемічна логіка – "штучний інтелект" та епістемічна логіка – теорія аргументації. Ініціатором першого є комп'ютерні науки, адже логіка дозволяє оформити в певну систему інформаційні процеси, другий же виник і починає розвиватись в межах власне логічної науки.

Так чи інакше обидва напрямки намагаються перевести дискурс у формальну площину. Якою мірою сучасна епістемічна логіка може забезпечити таку побудову усіма необхідними засобами, ще залишається питанням, та дослідження є достатньо актуальними не лише для логіки, а й для науки в цілому.

Н.А. Колотілова, доц., КНУТШ, Київ

ЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МЕТАБОЛ ЗАГАЛЬНОЇ РИТОРИКИ ГРУПИ М

Концепція риторики, яку запропонували представники групи μ у роботі "Загальна риторика" (1970 р.), є однією з поки що нечисленних спроб побудови сучасної загальної риторичної теорії. Лінгвісти Ж.Дюбуа, Ф.Еделін, Ж.-М.Клінкенберг, Ф.Менге, Ф.Пір, А.Трінон з Льєжського університету (Бельгія) обрали літературу як об'єкт аналізу. На їхню думку, такий вибір зумовлений тим, що література – це насамперед особливе використання мови, а точніше, її перетворення. Відповідно завданням загальної риторики є аналіз подібних перетворень.

Теоретичним підґрунтям концепції загальної риторики виступили ідеї французького структуралізму. Найбільш яскраво це можна побачити у систематизації риторичних фігур. Протягом багатьох століть поняття риторичної фігури було провідним для теоретичних побудов у галузі риторики. Ще за часів класичної риторики були створені численні класифікації таких "відхилень" від звичайного способу виразу думки. Група μ вводить поняття метаболу для позначення різноманітних змін, що стосуються будь-якого аспекту мови. При цьому вони наголошують на тому, що слід чітко розрізняти види подібних операцій і типи вихідних об'єктів. Вихідними об'єктами перетворення можуть бути, з одного боку, позначення/ позначене, а з іншого – слово/ речення. Відповідно утворюється чотири групи метабол: метаплазми, метасемемі, метатаксіс і металогізми. Риторичні операції поділяються на дві групи: субстанційні та реляційні. Субстанційними операціями є скорочення і додавання. Реляційні операції стосуються лише лінійного порядку розташування одиниць повідомлення.

Представники групи μ співвідносять всі метаболу з відомим семантичним трикутником Огдена-Річардса. Зокрема, метаплазми і метатаксіс стосуються тільки вершини знаку (позначення). Метасемемі стосуються відношення між вершинами "знак – смисл", а металогізми – відношення між вершинами "смисл – референт". Саме в цих аспектах виявляється головне відхилення, що характеризує ті чи інші риторичні перетворення. З огляду на таке співвіднесення, зафіксувати логічні аспекти можна в двох групах метабол – метасемемі і металогізмах.

Щодо визначення специфіки метасемемі і металогізмів, то ідея представників групи μ полягає в тому, що ці фігури утворюються внаслідок процедури, яка з точки зору логіки здебільшого розглядається як помилка: "...якщо логіка її засуджує, то риторика її визнає й прагне відрізнити метаболу від помилки та нісенітниці" [Общая риторика. – М., 1986. – С. 237]. Зокрема, метафора, як одна із метасемемі, виникає внаслідок "категоріальної помилки", коли, напри-

клад, Цезар видається за просте число. Якщо метафору подати в предикативній формі, тоді такі висловлювання з точки зору логіки будуть "псевдопропозиціями" – висловлюваннями, правильно побудованими з точки зору синтаксису, але позбавленими смислу. До таких висловлювань не можна застосувати оцінку "істина/ хибна". Крім того, представники групи μ встановили, що в основу метафори покладені можливі варіації смислу, які виникають внаслідок застосування операцій логічного та мереологічного поділів, тобто понятійних та референційних семантичних декомпозицій.

Щодо металогізмів, то вони наявні в тих випадках, коли знаки не дають вірного опису референтної ситуації. З точки зору логіки подібні висловлювання будуть хибними, на відміну від висловлювань, що містять метасемантику, які не є ні істинними, ні хибними. Прикладом металогізму як скорочення може бути літота, коли "...екстралінгвістичну реальність приймають за таку сукупність одиниць, від якої за бажанням можна відсікти якусь частину" [там же. – С. 242]. Прикладом металогізму як додавання може бути гіпербола, в якій теж виявляється кількісний характер риторичних операцій.

Для того, щоб виявити металогізми, необхідно, на думку представників групи μ , звернутися до реальності, співставити знаки з їхніми референтами. Подібні риторичні фігури є можливими завдяки тому, що мовні знаки в будь-якому випадку постулюють деяку реальність, хоча і намагаються якимось чином деформувати її: "Якби металогізми не знущались з реальності, навіть піддаючи її сумніву, навіть заперечуючи її, вони тим самим ніби віддають їй належне" [Там же. – С. 259].

Важливим здобутком проекту загальної риторики групи μ слід вважати те, що здійснивши аналіз живого функціонування мови на прикладі літератури автори визначили механізми риторичних перетворень, які можуть бути екстрапольовані на інші види комунікації, не обов'язково мовленнєвої.

В.В. Кондратюк, студ., КНУТШ, Київ
vika_aniko@ukr.net

ЕТАПИ ЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Логічний аналіз юридичної літератури полягає у застосуванні до юридичного тексту різноманітних логічних прийомів, законів та правил логіки, що допомагає розкрити більш точно зміст юридичних понять, а отже текстів, виявити логічні помилки, які є перешкодою нашому однозначному розумінню нормативних положень. Це ні в якому разі не стверджує провідну роль логіки в аналізі юридичної літератури. Знання однієї логіки не дасть нам ніяких результатів без знання спеціальної, юридичної літератури, специфіки системи права, особливостей граматичного вираження норм права. Але в комплексі все це забезпечує правильне тлумачення юридичних текстів взагалі та норми права зокрема, адже зміст норми підпорядковується певній структурі, за яку "несе відповідальність логіка".

Розв'язуючи проблему однозначного розуміння, а отже і застосування норм права в конкретній галузі права, більш доцільно, у такому випадку,

спочатку звернутися до аналізу існуючого розуміння тих юридичних термінів, що входять до їх складу. Найширше значення загальнозживаної юридичної термінології дається в загальній теорії держава та права, яка є основою всього юридичного знання. На цьому етапі за допомогою логіки уточнюється значення основних юридичних термінів, таких як: "право", "закон", "норма права", "форма права", "нормативно-правовий акт". Таким чином, усувається непорозуміння щодо змісту та обсягу поняття в конкретних контекстах його використання.

Наступним кроком є логічний аналіз зазначеної термінології в конкретному нормативно-правовому акті. Об'єктом дослідження є, з однієї сторони, норми права, які закріплені в конкретних статтях певного нормативно-правового акту юридичною мовою, та нормативно-правовий акт як цілісна система. Справа в тому, що юридична норма і стаття закону чи нормативно-правового акту не завжди збігаються. Зміст будь-якої статті – це певний припис законодавця (береться в узагальненому вигляді, не конкретизуючи якого саме), який має форму імперативного висловлювання загального характеру. Але цей припис у такому вигляді дуже рідко можна знайти в законодавчих актах. Зазвичай, потрібно здійснювати логічний аналіз, щоб з'ясувати, яке нормативне висловлювання міститься за тією чи іншою статтею закону. І тут стають у пригоді логічні методи дослідження.

Проаналізувавши юридичну термінологію, визначену в загальній теорії держави та права, та її специфіку застосування в конкретному нормативно-правовому акті, виявивши можливі помилки у визначенні тих чи інших понять, можна переходити безпосередньо до аналізу конкретної норми права. Норма права, яка закріплена в нормативно-правовому акті є формально-обов'язковим правилом людської поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації, має логічну форму нормативного висловлювання, яку в свою чергу є предметом дослідження логіки норм. Якщо на попередніх етапах аналізу ми застосовували переважно традиційну логіку для тлумачення понять та взаємозв'язку висловлювань в системі нормативно-правового акту, то тут ми користуємося досягненнями сучасної неklasичної модальної логіки, предметом дослідження якої є норми "Обов'язково", "Дозволено", "Заборонено". Використовуючи її методи, ми можемо знайти відповіді на питання щодо природи, статусу, структури та взаємовираження норм, тим самим "полегшити роботу правознавству", з'ясувати сутність та логічну структуру норми права взагалі та її різновидів зокрема, силу санкціонування за їх порушення та можливість вираження через інші норми. За допомогою взаємовизначення норм одна через одну розв'язуються суперечності, пов'язані з розумінням поняття "заборонна норма" та можливості її визначення кримінально-правової норми як виду норми права.

Така послідовність аналізу юридичної термінології дає можливість репрезентувати зміст конкретних термінів в їх широкому та вузькому значенні, що допомагає запобігти виникненню логічних помилок при їх використанні.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ СПІЛКУВАННЯ В КОНЦЕПЦІЇ М. МОНТЕНЯ

Проблематика ефективного спілкування привертає до себе увагу дослідників з різних філософських течій і різних історичних періодів. Кожний з наявних підходів, підкреслюючи важливість комунікації, пропонує власні методи та засоби, які спрямовані на вирішення цілого кола проблем. Комунікативна проблематика і досі залишається актуальною.

Власний інтерес до суперечки Монтень пояснює тим, що здійснення процесу пізнання є не можливим без наявних відмінностей у поглядах, які найкраще з'ясовувати як раз у суперечці.

Розпочинаючи власне дослідження, Монтень підкреслює винятково важливе значення безпосереднього спілкування для розвитку особистості людини, її інтелектуальних здібностей і, навіть, для якісного опрацювання інформації навчального характеру. При цьому, найефективнішою формою комунікації визнається суперечка. Оскільки як раз в ній відбувається протиборство не тільки точок зору, але й розумів опонентів. Але, суперечка є прийнятною далеко не з усіма людьми, а тільки з гідними цього.

Розглядаючи сутність суперечки, Монтень розглядає її тільки в одному прийнятному форматі – комунікативної ситуації, в якій відбувається обговорення певного проблемного питання. Прагнучи побудувати модель ефективного спілкування, Монтень пропонує рухатися шляхом поступового відкидання неприйнятних елементів, тим самим окреслюючи кордони для справжньої суперечки. Тому, визначає неприпустимими для суперечки агресивність і емоційність, небажання сприймати думки опонентів і прагнення передусім перемоги, неповагу до опонента і зайву впевненість в істинності саме власних думок, пихатість і неадекватну завзятість. З іншого боку, надважливе значення надається послідовності та організованості.

Безглуздою, називає Монтень, суперечку з опонентом, який не володіє розвинутим інтелектом, оскільки основну увагу він звертає на спростування ваших положень, а не на пошук істини. Тим самим, Монтень висловлює підтримку Сократівсько-Платонівській моделі комунікації.

Монтень виокремлює 2 складові суперечки – істинність тези, якої ви дотримуетесь і ясність, послідовність, обґрунтованість аргументації, яку ви наводите. Відповідно, зусилля можна спрямовувати по одному з зазначених напрямків, кожен з яких має власні позитивні результати.

Розглядаючи Сократівсько-Платонівську модель суперечки, Монтень відзначає, що вона більше зорієнтована на досягнення користі для власного опонента, а ніж на користь для власного розуму або для пізнання істини. Це пояснюється прагненням ретельної ревізії світоглядних принципів та точок зору опонента, під час якої, останній може усвідомити відсутність обґрунтованості і порядку у власній свідомості.

Важливою складовою результативної комунікації, визнається ясність та зрозумілість презентації опонентами своїх думок, тобто риторичний аспект спілкування.

Жорсткої критики зазнають недоліки людської особистості, такі як: пихатість, агресивність, жадібність, зневажливість, непослідовність, лицемірство, нав'язливість та багато інших, які спотворюють наше спілкування, відхиляючи його від справжнього шляху – корисної комунікації, зорієнтованої на обмін достовірною інформацією, забезпечення інтелектуальних дій, спрямованих на пізнавальну діяльність.

Отже, комунікативна модель Монтеня найбільш повноцінно презентує себе в форматі дискусії – раціональна модель спілкування, яка передбачає з'ясування і співставлення різних точок зору, знаходження правильного рішення спірного питання. Навіть, якщо остаточного рішення не прийнято, позитивним здобутком виступає підвищення рівня взаєморозуміння між опонентами. Монтень не обмежує проблематику виключно науковою проблематикою, навпаки, більше уваги він приділяє звичайному, побутовому спілкуванню. Суперечка розглядається і як шлях вирішення проблемних питань і як засіб для самовдосконалення, у разі суперечки з мудрими, інтелектуально розвинутими опонентами.

Т.Е. Мамедова, асп., КНУТШ, Київ*
milata@ua.fm

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ІНТЕРСУБ'ЕКТИВНІСТЬ В АРГУМЕНТАЦІЇ

Інтерсуб'єктивність – спільність досвіду взаємодіючих суб'єктів і загальнозначимість його результатів. Загалом інтерсуб'єктивними називають властиві суб'єктам структури спільності, що забезпечують можливість взаєморозуміння і загальнозначимості.

У трансцендентальній феноменології Е.Гусерля інтерсуб'єктивність виступає елементом дослідження проблем досвіду Чужого і конституювання загальнозначущого світу. Метою феноменології інтерсуб'єктивності є не доказ існування інших суб'єктів і загальнозначущого світу, а філософське прояснення того, як цей світ конституюється у свідомості. Теорія інтерсуб'єктивності є тлумаченням її смислу.

У феноменологічній логіці об'єктивність логічного пов'язана з інтерсуб'єктивністю. Саме в інтерсуб'єктивному акті згоди конституюється структура логічного, стверджуються результати феноменологічного аналізу. Завданням логіки є пошук "всезагального", пошук самої сутності.

Розроблена Е.Гусерлем концепція інтерсуб'єктивності постала могутнім стимулом для розробки даної проблеми у феноменологічній традиції. Незаперечний той факт, що проблема інтерсуб'єктивності займає у феноменології з цієї причини центральне місце, оскільки з її вирішенням могла б бути обґрунтована претензія феноменології як універсального методу, що має силу і значимість "для всіх". Це поняття має своє місце в структурі не лише феноменологічного знання, а й в інших теоріях, які безпосередньо користуються даним поняттям.

Зазначимо, що однією із ключових у дослідженні аргументації є проблема "інтерсуб'єктивності (анонімність аргументації) versus адресність". Цією про-

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

блематикою займаються Д.В. Зайцев і Н.В.Зайцева, які говорять про можливість побудови теорії аргументації на базі феноменологічної теорії смислу. У рамках цього підходу дилема інтерсуб'єктивність-адресність знаходить своє адекватне вирішення. Адресність трактується як окреслення суб'єктивного поля, представником якого в кожній конкретній полемічній ситуації є віртуальний суб'єкт як певна тотожність, інваріанта. Віртуальний суб'єкт є узагальнений портрет даної конкретної аудиторії. Таким чином, послання віртуальному суб'єкту завжди інтерсуб'єктивне. Інтерсуб'єктивна практика аргументації є не що інше, як процедурне за своїм характером існування відкритого дискурсу [Зайцев Д.В., Зайцева Н.В. Могоз и солнце: Интерсубъективность в аргументации // Мысль №6 / Под ред. А.И. Мигунова, Е.Н. Лисанюк. – СПб., 2006. – С. 253].

Розвиваючи погляди Е.Гусерля, А.Шюц звертається до аналізу суб'єктивного знання про світ. Він зауважує, що лише незначна частина цього знання зароджується в особистому досвіді, а більша частина має соціальне походження. Світ складається з анонімних типізованих конструктів – опредмечених смислів. При переході від конкретного об'єкта до його типізації індивідуальні ознаки стираються, зростає ступінь абстрактності, анонімності в комунікативному контексті. Чим більш типізований конструкт, тим він далі від індивідуальної природи предмета, але, одночасно, тим ближче він до ідеалізованого смислу, що складає каркас світу, як він існує у свідомості суб'єктів, які пізнають. Тим самим забезпечується інтерсуб'єктивність смислу і відбувається трансляція смислу [Шюц А. Избранное: Мир, святящийся смыслом. – М., 2004].

Таким чином, створюючи достатню ступінь анонімності, оперуючи інтерсуб'єктивними смислами, вона, з одного боку, полегшує для аудиторії засвоєння трансльованого повідомлення, а з іншого, – знижує психологічний поріг сприйняття. Це забезпечує сприймання адресатом повідомлення не як нав'язаного, а як свого власного, що співвідноситься з досвідом. У свідомості адресата відбувається свого роду добудовування картини, що схематично йому передав адресант. При цьому в кожного адресата вимальовується своя індивідуальна картинка, що відрізняється певними особливостями, що залежать від індивідуального досвіду. Важливо, що композиція цієї картини буде у всіх та сама.

Таким чином, інтерсуб'єктивність трансльованого смислу виявляється запорукою успішності кожної комунікації. У свою чергу домогтися інтерсуб'єктивності можна лише забезпечивши необхідну ступінь анонімності, тобто типізації. Отже, ефективна аргументація, що апелює до особистості опонента, повинна бути анонімною в значеному вище смислі таким чином, щоб опонент не відчував тиску і прийняв дану йому ситуацію з власного досвіду, аналізуючи її як таку, що належить йому.

К.А. Михайлов, канд. филос. наук, доц., МЭСИ, Москва
filin-007@mail.ru

НОВАЯ ЖИЗНЬ СТАРЫХ ПАРАДОКСОВ: К ВОПРОСУ ОБ ОСМЫСЛЕНИИ "ДИЛЕММЫ ЗАКЛЮЧЕННОГО" И "КАЗНИ ВРАСПЛОХ"

В процессе разработки новой методологии (и методики) представления в курсе логики известных сюжетов, связанных с парадоксами (в данном слу-

чае – т.н. "логико-психологическими"), нам удалось обнаружить несколько новых и, как нам кажется, захватывающих и нестандартных поворотов в анализе ряда подобных парадоксов. Суть же самой методологии, в частности, состоит в облечении данных историй в более или менее литературную форму, что позволило нам рельефнее высветить узловые моменты данных дилемм. Прежде всего, это касается так называемой "дилеммы заключенного", и в немного меньшей степени – парадоксов Ньюкома и "Казнь врасплох". В докладе предполагается сформулировать несколько принципиальных идей относительно путей вычленения как явного, так и имплицитного содержания этих воистину бессмертных головоломок, от окончательного решения которых мы, без сомнения, еще очень далеки.

1. "Дилемма заключенного". Мы предлагаем модернизировать "условия эксперимента" следующим образом, что сделает "дилемму" еще более явной. В темную комнату, находящуюся во Дворце Правосудия, вводят человека, дают ему в руку сковородку (этот сюжет заимствован из некоей задачи, найденной нами в Сети) и говорят: "Где-то в этом огромном дворце в это же время аналогичное задание получает твой "напарник по несчастью". Где-то в этом зале находится небольшая сужающаяся кверху колбочка из особого стекла. Ее можно разбить, ударив сверху по ней, по ее "острому концу" сковородкой, в крайнем случае, ручкой сковородки. Точнее сказать, колба лопнет, если на ее острый конец будет оказано определенное давление твердой поверхностью. Условие таково. Если ты хочешь сохранить свою жизнь, ты должен найти и разбить эту колбу с помощью удара сковородкой. Во время всего испытания твоя рука должна все время касаться сковородки. Если по истечении времени, отведенного на испытание, колбочка одного из вас двоих окажется разбитой, а колбочка другого – нет, то разбивший свою колбу отпускается на свободу, но зато другой немедленно подвергалась казни. Если не разбитыми останутся обе колбочки (при том, что действия вас обоих изначально были неправильными относительно решения вами задачи по поиску колбочки), немедленно казнят вас обоих. Кстати, того из вас, кто так и не подберет ключ к самому принципу решения задачи, казнят в любом случае, независимо от того, что сделает при этом его "напарник". Если же вы двое все-таки предпримете "по мнению судейства" изначально правильные действия, но так и не сможете разбить свои колбочки, одного из вас по жребию казнят, а другого посадят в тюрьму на 20 лет. Если же вам обоим удастся не только найти, но и разбить эти колбочки, того из вас, кто сделает это первым, ждет 5-летнее заключение, того, кто делает это вторым – 10-летнее".

Разумеется, оба "заключенных" находятся в одном и том же зале, а колбочка каждого из них прикреплена к днищу его сковородки (которую он изначально держит в руке). Следовательно, пусть к спасению лежит через "встречу в темноте" (нами, кстати, разработан и сценарий, как затрудняющий в общем случае эту встречу, так и дающий подсказки, как ее все-таки осуществить) и неизбежный "обмен сковородками". В самом деле, чтобы спастись, надо разбить свою колбочку сковородкой, но нигде не сказано, что это должна быть именно "исходная сковородка"! Поэтому (как в задаче "Выиграет скачку тот, чья лошадь придет к финишу последней") каждый из уча-

стников этой смертельной игры должен быть заинтересован, чтобы его колбочка оказалась на днище сковородки, находящейся не у него, а он обрел другую сковородку как орудие для разбивания колбочки. Но дальше как раз и происходит моделирование ситуации, описанной в "дилемме заключенного". Принципиальный момент здесь у нас состоит в том, что "признания" могут осуществиться строго по очереди (это практически не рассматривается в классическом варианте данного "парадокса") – ведь нельзя же одновременно ударить каждой из двух сковородок по днищу второй! Стало быть, у нас есть три основных варианта: а) оба осужденных – эгоисты, б) эгоист ровно один из них, в) оба альтруисты. Нетрудно видеть, что лишь второй вариант не вызывает затруднений в анализе (правда, необходимо все же держать в памяти обстоятельство, знает ли каждый из заключенных, к какому "типу" относится их "напарник"). Альтруист первым подставит под удар "напарника" сковородку с его колбой, таким образом "спасая" его. А вот эгоист, разбив свою колбу, уже не подставит полученную от напарника сковородку, ибо это вместо свободы обречет его на 5 лет тюрьмы (то, что тогда его напарник будет казнен, ему неважно). Вопрос о том, согласится ли подставить сковородку альтруист, если он будет знать, что он жертвует собой ради страшного эгоиста, мы будем обсуждать отдельно. Если же мы имеем дело с двумя эгоистами, то они не смогут решить задачу. Они оба понимают, что спастись могут, только скооперировавшись, но никто не согласится уступить право первого удара напарнику (потому что тот, добившись своей цели, явно "кинет" напарника). Поэтому единственный выход – "дуэль на сковородках" (кто оглушит напарника и получит доступ к своей бывшей сковородке). А в третьем варианте (два альтруиста) проблема обратная – никто не захочет бить первым потому, что это предполагает *меньший* срок заключения, чем у напарника. Поэтому пусть к спасению для альтруистов лежит через *различные значения* термина "альтруист". Тот из них, кто решится на первый удар, в обыденном понимании станет *эгоистом* (его альтруизм проявится лишь в том, что он даст проявить альтруизм другому, искренне желающему своему напарнику меньшего срока), тот же, кто согласится дать ему это право, останется альтруистом в обычном смысле. То есть, чтобы спастись, один из них должен перестать быть классическим альтруистом, а другой позволить ему это (т.е. остаться этим классическим альтруистом). Мы предлагаем назвать образующуюся здесь дилемму "*Парадоксом альтруизма*".

2. "Парадокс неожиданной казни". Мы вычленили здесь в качестве основного вопрос, кто, как и когда определяет день казни. Наша модернизация условий парадокса предполагает (как средство борьбы с психологизмом), что казнь осуществляется автоматически (в установленный неким способом день) путем наполнения утром камеры ядовитым газом. А осужденному в начале недели выдается противогаз, который ему разрешается надеть утром некоего дня, но только на одно это утро. Иными словами, если осужденный доживает до субботы, не использовав при этом противогаз, он действительно спасается, поскольку (очевидно) наденет его в воскресенье. Но вот следует ли отсюда, что казнь нельзя назначить на воскресенье? Есть у прокурора надежда, что заключенный использует противогаз раньше? Подк-

реплена ли она? Имеем ли мы здесь дело с "игрой рефлексирующих сознаний" или со строгим логическим расчетом? Наша цель здесь – может быть, не столько ответить, сколько поставить соответствующие вопросы в новом варианте "парадокса неожиданной казни", давая и ему самому, этому варианту, "путевку в жизнь".

Г.В. Незабитовський*

ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ВИКОНУВАНOSTI НОРМ В ДЕОНТИЧНІЙ ЛОГІЦІ ТА ЛОГІЦІ НОРМ

З активним розвитком модальних систем постало питання аналізу *норм*. Інструментом для такого аналізу стали *деонтична логіка*, *логіка норм* та *логіка оцінок*.

"Норма – висловлювання, що встановлює певну норму поведінки, виражається розповідним реченням з особливими нормативними словами: "обов'язково", "дозволено", "заборонено", "(нормативно) байдуже". Замість вказаних можуть використовуватися інші слова й вирази: "повинен", "може", "не повинен", "дозволено", "рекомендовано", "забороняється" і т. і. Намагання визначити Нормативне висловлювання на засадах граматики не будуть успішними" [Ивин А.А. Логика. Учебник для гуманитарных факультетов. – М., 2002]. Цю проблему вирішили шляхом уточнення поняття через розкриття внутрішньої структури *норми*. Відомий російський логік А.А. Івин визначав таку структуру *норми*:

- 1) *зміст* (певна дія, що є об'єктом норми)
- 2) *характер* (дозвіл, заборона, обов'язковість)
- 3) *умови застосування* (певні умови, за яких ця норма може або виконуватися, або не виконуватися)
- 4) *суб'єкт* (той, на кого накладається норма) [Ивин А.А. Логика норм. – М., 1973. – С. 22].

За сучасною ж теорією логіки норм (наприклад, І.В. Хоменко) у складі будь-якої норми виділяють 6 складників):

- 1) *Агент норми* (той, хто задає норму)
- 2) *Адресат норми* (той, хто виконує норму)
- 3) *Зміст норми* (дія, яка повинна бути або не повинна бути виконана)
- 4) *Характер норми* (норма зобов'язує, дозволяє, забороняє виконання певної дії)
- 5) *Умови норми* (обставини, за яких повинна або не повинна виконуватися певна дія)
- 6) *Санкція* (можливі наслідки невиконання певної норми) [Хоменко І.В. Логіка – юристам. – К., 1997. – С. 182].

Санкція може бути оцінена як виконувана або не виконувана лише після загального аналізу норми (тобто, спроможність агента накласти таку санкцію у разі невиконання, спроможність адресату бути підведеним під цю санкцію, адекватний зміст норми).

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

Є сенс приділити найбільше уваги *умовам норми*, тому що за їх допомогою можна уникати *протиріччя* та парадоксальності деонтичних *висловлювань*. Для початку визначимо, що є *деонтичним протиріччям*. *Деонтичне протиріччя* – явище, коли норма, одночасно, зобов'язує і до дії, і до утримання від неї. Неправильним буде висловлювання "Обов'язково, щоб Петро сплачував податки і не сплачував їх". *Деонтичним парадоксом*, чи скоріше *питанням парадоксальності деонтичної логіки*, є теза "Одночасно можливо робити заборонене і обов'язкове". Розглядаючи цю ідею, Г.Х. фон Врігт наводить приклад: "Ні "в логіці", ні "в реальному житті" нема нічого, що перешкоджало б одній й тій же одиничній дії (або утриманню від дії) бути і обов'язковою і забороненою. Якщо Ієфаї приніс в жертву свою дочку, то його дія повинна була бути *обов'язковою* тому, що вона була виконанням клятви Господу, и *забороненою* тому, що вона була б вбивством" [Врігт Г.Х. фон. Логико-философские исследования. – М., 1986. – С. 276]. Але, якщо б Ієфаю була запропонована така *умова норми*: "Жертвоприношення дочки не буде вважатися вбивством", тоді б парадоксальність зникла. Накладаючи певні *умови* на *норму*, ми, тим самим, конкретизуємо її, звужуючи об'єкт, якого ця *норма* стосується.

Отже, можна зробити висновок, що *виконуваність* не *виконуваність* залежить саме від *умов норми*, тому що, оперуючи ними (розширюючи чи звужуючи висловлювання), ми можемо змінювати потенціал реалізації такого висловлювання.

Умова норми є важливим не тільки для логіки, але й для комплексу юридичних практик. Так, наприклад висловлювання "Дозволено, щоб одна людина спричинила шкоду іншій" буде оцінене, з точки зору права, як несанкціоноване, а, отже, таке, що спричинить певне покарання для виконавця такої *норми*. Вводячи *умову* "у разі не перевищення меж самозахисту", ми, тим самим, санкціонуємо таку *норму*, тому мета будь-якої юридичної системи – постійне звуження своїх *норм та санкцій*.

Спірною є думка, що при формулюванні *норм*, вірне використання *темпоральної модальності* може змінити характер *норми* з не виконуваного на виконуваний, і навпаки. Будь-які *норми* знаходяться поза часом, тому що вони не мають дескриптивний характер, але, при цьому, оцінка *норми* від часу залежить, причому не тільки в умовах застосування, але і в змісті та суб'єкті. Тобто, якщо суб'єкт, в часових рамках, не може виконати певну дію, до якої його зобов'язує *норма*, то така *норма* буде вважатися *не виконуваною*. "Гітлеру заборонено нападати на Радянський союз". Норма не буде виконуваною, по-перше, тому що Гітлер вже давно помер (відсутність суб'єкту), а, по-друге, сама норма стосується вже сталого історичного факту, що мав одиничний, а не повторюваний характер.

На сьогоднішній день *питання моральної та юридичної оцінки норм* продовжують розробляти, тому що поки не існує інструменту, який би чітко детермінував *норму* як "добру" чи "погану". Така оцінка є суб'єктивною і базується на моральних та етичних поглядах певного соціуму, де ця *норма* діє.

ВОКАЛЬНІ ТРОЯНИ ЯК НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Проблематика визначення та узагальнення в певну систему основоположних засад ефективної комунікації є чи не найактуальнішим питанням, серед тих що виступають предметом дослідження таких наукових напрямків як риторика, еристика, нейролінгвістичне програмування (НЛП). При цьому, безперечно, актуальність вивчення загальних механізмів покращення продуктивності спілкування підвищується в контексті орієнтації особи на професійну публічну чи міжособову комунікацію.

Наукова база опрацювання згаданої тематики достатньо об'ємна, особливо її обсяг збільшився в останні роки. При цьому техніки переконання, що описуються в підручниках з НЛП та працях, присвячених теорії ораторського мистецтва, багато в чому подібні (особливо щодо невербальних елементів комунікації).

Предметом даного дослідження стала проблематика вокальних троянів як сучасних технологій ефективної комунікації (найбільший розвиток набула в роботах учених Віктора Орлова та Булата Шамсутова). Основну увагу привертає аналіз сутності вокальних троянів та доцільності їх застосування в спілкуванні, дослідженню основних факторів ефективності їх використання в комунікації.

Під *вокальним трояном* необхідно розуміти певну множину переважно невербальних засобів та технік комунікації, за допомогою яких забезпечується полегшення сприйняття опонентом висловленої тези як логічно-правильної і обґрунтованої. Таким чином, сутність вокального трояну полягає у подачі повідомлення таким чином, щоб співрозмовник сприйняв ваш вербальний посил як комфортний для себе.

У роботах Б.Шамсутова і В.Орлова виділяються 4 типи вокальних троянів: троян видиху, лінк-троян, троян модуляції та альфа-троян.

Троян видиху передбачає подачу вербального повідомлення на фазі видиху вашого співрозмовника. Причинами, що обумовлюють доречність застосування даного вокального трояну в спілкуванні є, по-перше, те, що з фізіо-психічних передумов співрозмовник під час видиху почуває себе більш спокійно і розкуто аніж на вдосі; по-друге, те, що він сприймає вашу мову як свою власну (оскільки кожна людина говорить на власному видиху). Ефективність застосування даного прийому підсилюється за умови відповідних легких схвальних кивань головою в такт власному мовленню та диханню співрозмовника. З точки зору НЛП (Р. Бендлер, Т. Гагін), еристики (І. Хоменко) та практичного гіпнозу (М. Велан'їн) застосування трояну видиху є типом підстроїки, як умови та першого етапу формування рапорту.

Лінк-троян – різновид вокальних троянів, який передбачає застосування в мовленні не простих, а складних (складносуриядних та складнопідрядних) речень. Іншими словами, для опонента забезпечується, на перший погляд, логічна пов'язаність ваших думок, а також, в певному розумінні, сенсорне перенасичення (оскільки складні речення ускладнюють здатність співрозмовника до аналізу та оцінки ваших слів, і внаслідок цього підсвідомість сприймає їх як відносно коректні та безспірні). В НЛП "лінк-троян" виступає елементом такої вербальної техніки як Мета-модель (Дж. Гріндер, Т. Гагін). Тімур

Гагін в своїй праці "Пластилин мира – НЛП-практик как он есть" розкриває сутність такого прийому обходу критики свідомості опонента як псевдо логіка. Основою цього засобу вербально-сугестивного впливу є насичення своєї мови репліками на зразок "тому що", "оскільки", "внаслідок цього" тощо. Оскільки відповідно до законів та правил логіки, умовиводи характеризуються наявністю вищезгаданих формулювань, то у співрозмовника складається враження в абсолютній коректності та обґрунтованості ваших слів.

Троян модуляції – тип вокальних троянів, зміст якого полягає в циклічній трансформації певного параметру голосу. На цій основі розрізняють модуляцію інтонації, темпу мовлення, частоти. Троян модуляції частоти є найважливішим – саме перманентна зміна частоти голосу (заниження-підвищення) забезпечує створення, так званої, переливчастої мови. Як стверджує І. Томан у роботі "Мистецтво говорити", модуляція голосу надає змісту мови ширшого значення, а зміна висоти й сили голосу, тобто його модуляція, допомагає промовцеві утримати увагу слухачів.

Альфа-троян – різновид вокальних троянів, сутністю якого є поєднання двох невербальних елементів: прямого погляду в очі співрозмовнику та повільного темпу мовлення. Очевидно, що саме така комбінація формує відповідний ресурс ставлення опонента до вас як до впевненої в своїх словах особи. Окрім цього здійснюється в певному розумінні трансювий вплив на співрозмовника. Так, на думку А. Піза (автора та співавтора "Мови жестів" та "Мови спілкування" відповідно), коли ви розмовляєте з людьми або проводите переговори варто навчитись дивитись їм в зніцію, і вона сама розповість вам правду про думки людини; в тому числі і про те чи погоджується вона з вами чи ні.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що ефективність вокальних троянів суттєво підсилюється за умови застосування інших вербальних та невербальних елементів ефективної комунікації, зокрема підстройки із наступним встановленням рапорту, використання таких технік як Мета-модель, Мілтон-модель, сукупності технік рефреймінгу тощо.

О.О. Панченко, студ., КНУТШ, Київ
galya317@gmail.com

ЛОГІКА АУТИСТА – БЕЗГЛУЗДІСТЬ ЧИ ТАЛАНОВИТІСТЬ

Інтерес до міркування саме як до процесу та здивування перед можливо-стями відкриття істини таким способом виникли в Індії, Китаї, Греції. Правильність мови, її зв'язність, послідовність та доказовість вперше були названі грецьким філософом Демокрітом як логічність.

Слово "логіка" в його сучасному вживанні багатозначне, хоча не містить таку кількість смислових відтінків, як давньогрецьке слово "logos", від якого воно походить. Дуже часто в спілкуванні людей вживають термін "логіка" у зв'язку з таким феноменом, як людське мислення. Йдеться про обґрунтованість, доведеність положень, які висуває людина.

Одне з головних завдань логіки як науки – визначити, як прийти до висновку із засновків і отримати істинне знання про предмет мислення, щоб глибше розібратися в нюансах, предмета мислення, що вивчається і його відношення з ін-

шими аспектами явища, що розглядається. Логіка, як наука, вивчає способи досягнення істини в процесі пізнання опосередкованим шляхом, не з чуттєвого досвіду, а зі знання, що отримала раніше послідовно-вивідним шляхом. Тому її також можна визначити як науку про способи отримання вивідного знання.

А чи задавалися Ви колись питанням: звідки беруться нові знання в такій систематизованій науці як логіка? Адже йдеться про мислення за певними, суворо заданими схемами або правилами. Вихід за межі відомого алгоритму, створення нової стратегії і тактики діяльності є проявом творчого мислення. Як на мене, то людина з нестандартним мисленням, яка здатна на дії, що не задані чітким алгоритмом, може зробити нові відкриття в науці.

Тоді наступне питання: а чи знаєте ви, що таке аутичність? Це певна природна самостійність, незалежність "Я" від зовнішньої взаємодії, подій. Розмисли, мова складної замкнено-поглибленої людини пронизані саме аутичною теоретичністю, аутичною гармонією, логікою, хоча з точки зору іншого реаліста, все це може бути "поза" реальністю.

Своєрідна неприродність, "викрутасність", парадоксальність виявляється і в мисленні аутиста. Він схильний до абстрагованого мислення, що не має жодних трафаретів, банальностей. Логічно послідовно роблячи висновки, він схильний, не дотримуючись стандартів, зіставляти на перший погляд за установленними роздумами не порівнювані моменти, і в цьому оригінальність (інколи талановитість і, навіть, геніальність) його міркування. Аутист мислить логічними схемами, що не спираються строго на факти, не потребує постійної перевірки своїх розмислів практикою, глибоко вірить в свої власні логічні схеми.

Герман Гессе в романі "Гра в бісер" недарма називає мислення таких людей саме "грою в бісер". Мислення начебто перебирає дорогоцінне каміння понять, не дотикаючись до дійсності.

Аутист в своїх роздумах, переживаннях, вчинках відображає не стільки реальний зовнішній світ таким який він є, скільки власне концептуально-теоретичне до нього відношення, в якому лишається досить мало від повноцінної реальності як, наприклад в композиціях художника Кандінського або в оголених жінках на картинах Модільяні.

Частіше за все в аутистів погано працює ліва півкуля мозку, що відповідає за логіку і розумну поведінку. А права, що відповідає за інтуїцію і емоції, розвивається поверх всякої міри, провокуючи виникнення талантів. Якщо ж аутист вдавалося вилікувати і ліва півкуля брала верх, то всі їх здатності втрачалися. Мозок більшості геніїв влаштований майже так само. Тож між аутистами і талантами є багато спільного.

А.П. Політюк, студ., КНУТШ, Київ*
apolityuk@gmail.com

АРГУМЕНТ AD HOMINEM ЯК МЕТОД ПЕРЕКОНАННЯ

Аргумент до людини (argumentum ad hominem) прийнято вважати помилкою у суперечці, яка стосується правила свободи – учасники суперечки не повинні

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

ставити перешкоди один одному при висуванні своїх точок зору та при критиці точок зору опонента [див.: *Хоменко І.В.* Еристика. Теорія та практика суперечки. – К., 2008 – С. 100–102]. Більшість іноземних джерел відносять аргумент ad hominem до так званих "*fallacies*", що в перекладі з англійської може трактуватися і, як помилка, і, як хитрість, до якої вдається сперечальник, з метою відвернути увагу від змісту тези і підкреслити неспроможність аргументів через негативні риси характеру, особливі умови, або заангажованість позиції опонента.

Помилковість даного аргументу полягає в тому, що він змінює акцент суперечки, відвертаючи увагу від головної тези. Проте, на мою думку, критерієм визначення помилковості аргументу ad hominem повинен стати тип дискусії, у якій він застосовується. Варто розрізняти, принаймні, *критичні наукові дискусії* та *публічні обговорення*. Кожен з типів має свої умови проведення і кінцеві цілі, відповідно до яких використовується та чи інша аргументація. У критичній дискусії проponent висуває певну тезу, а опонент або піддає цю тезу сумніву, або висуває протилежну тезу. Релевантність будь-якого аргументу, зазначеного у ході критичної дискусії, оцінюється з точки зору цінності внеску, який зробив цей аргумент для вирішення конфлікту думок. Інші аргументи, зокрема argumentum ad hominem, не приймаються, оскільки вони мають на меті дискредитацію опонента. Вважається, що особистісна атака, як крайня форма аргументу до людини, є перевіреною стратегією для учасника суперечки, позиція якого завідомо слабка.

Публічні обговорення, в свою чергу, мають на меті узгодження дій чи позиції відносно вирішення певної практичної проблеми. Особливість, також, полягає в тому, що учасникам дискусії необхідно зробити вибір між кількома варіантами вирішення проблеми. Зазвичай, під час публічних обговорень учасники суперечки мають схожі інтереси і спільну мету – вирішення проблеми, і, в цьому сенсі, менше протистоять один одному.

Ці два типи дискусії варто порівняти з різновидами запитань у англійській мові. Критична дискусія нагадує "general" (загальні) або "special" (конкретні, спеціальні) запитання, які вимагають відповіді так/ні або пояснення незрозумілої тези, про яку запитують. Публічні обговорення подібні до "alternative" (альтернативних) запитань, відповідати на які потрібно виходячи з перелічених у самому запитанні варіантів. При таких обговореннях аргументація виглядає як заклик прийняти протилежну сторону, враховуючи аргументи "від обставин", які за класифікацією вважають різновидом аргументу ad hominem.

Окрім контексту використання аргументу до людини, необхідно враховувати особливості значення кожного з різновидів даного аргументу. Існує три різновиди аргументу ad hominem – *особистісна атака*, *аргументи від обставин* і *перенесення тягара доведення на опонента фразою "ти також"*. Про перші два різновиди вже було зазначено. Що стосується останнього, на мою думку, метою його використання є саме перенесення тягара доведення на опонента, хоча і в іншому сенсі, ніж це робиться у помилці, яка стосується безпосередньо правила тягара доведення – учасник суперечки, що висунув тезу, повинен її захищати.

Прикладом подібного перенесення тягара доведення можна вважати схему, за якою відбуваються більшість публічних виступів українських полі-

тиків – "Можливо, моя позиція погана, проте, ваша – ще гірша", що фактично веде до зміни предмету суперечки, адже акцент переноситься на виправдання "кращості" позиції опонента.

Однією з ґрунтовних праць на тему аргументації до людини є робота Дугласа Уолтона "Аргументы ad hominem". Дослідник розцінює аргументи ad hominem, як безпосередньо захисну реакцію на будь-який новий і сильний аргумент у суперечці, особливо якщо при цьому порушуються особисті інтереси. Д.Уолтон зазначає, однак, що жоден з випадків використання аргументації до людини не варто розцінювати, як однозначно хибний.

Отже, на мою думку, хибність чи прийняття аргументу ad hominem та кожного з його різновидів, залежить, в першу чергу, від контексту їх використання, кожної конкретної ситуації та рівня досвідченості учасників суперечки, адже, історично, аргумент до людини використовувався для спрямування суперечки в більш конструктивне русло і з метою досягнення істини. Проте, доки політики та інші представники влади, для яких аргумент ad hominem, нажаль, є найбільш популярним, не позбавляється необхідності використання чорних PR-технологій та не визнають авторитет постулатів ввічливості Грайса у веденні дискусій, аргументу ad hominem варто остерігатись та уникати, як помилки, що порушує правило свободи.

О.Ю. Привалова, асп., КНУТШ, Київ*
sonsei@ukr.net

ПОГЛЯД П. ФЛОРЕНСЬКОГО НА ЗАКОН ТОТОЖНОСТІ

Питання про достеменність та пошук істини хвилювало логіків протягом століть. Цікаву думку стосовно цієї теми запропонував відомий російський філософ о. П. Флоренський у своїй роботі "Стовп та ствердження істини". Питання про достеменність істини зводиться автором до питання знаходження критерію. Яка риса має бути притаманною нашому судженню, аби ми не сумнівалися в його істинності?

Далі філософ проводить аналіз суджень, які він розподіляє на такі, що безпосередньо данні та опосередковані. Судження, яке дано безпосередньо, є самоочевидною інтуїцією. Але воно не дає відповіді на питання, чому "це" є саме "це", а не дещо-інше? Закон тотожності $A=A$ насправді є тільки узгалянням само-тотожності, притаманній усілякій данності.

Зокрема, що нас не задовольняє гола тотожність $A=A$ та теза "є, тому що є"; ще й сама дійсність примушує нас замислитися над цим. Те, що приймається за критерій істини в силу своєї данності, виявляється порушенням дійсності з усіх боків. Закон тотожності, який претендує на абсолютну всезагальність, виявляється, не має доречності ніде. Кожне "А", виключаючи усі інші елементи, виключається усіма ними. Адже, якщо кожен з них для "А" є тільки "не-А", то і "А" супротив "не-А" є тільки "не-не-А". Таким чином, закон тотожності зводиться до совокупності заперечень, до одного великого "Не". Отримуємо всюди та завжди – протиряччя; але тотожності – ніде та ніколи.

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

Таким чином, розумно тільки те, що відокремлено, замкнено саме в собі та само-тотожно. Тільки "А", що дорівнює самому собі і не дорівнює тому, що становить "не-А", розсудок вважає за дійсно суще, "за істину"; і навпаки, всьому, що не дорівнює самому собі або дорівнює не собі, він відмовляє в достеменному бутті і вважає за не-істину.

П.Флоренський робить висновок, що те, що підпорядковується розсудку є одночасно і непояснювальним: пояснити "А" це значить привести "А" "до іншого", до "не-А", до того, що не є "А", тобто воно є "не-А". Отже вивести "А" із "не-А", породити "А". Але, якщо "А" насправді задовольняє вимогам розсудку та само-тотожно, то, тим самим, воно і не підлягає поясненню, не може бути виведено із "іншого", із "не-А". Таким чином, автор доводить, що критерій самоочевидності не дає достеменного знання.

Потім розглядається опосередковане судження, отримане шляхом приведення його до іншого судження та доказу його істинності через нього. П.Флоренський називає таке судження дискурсією. Недолік дискурсивного судження полягає в тому, що задовольняючи достеменність одного судження іншим, нам необхідно доводити істинність останнього шляхом посилення на ще одне судження і таким чином поринути у прірву безкінечних доведень.

Постає скінченна статична інтуїція та безмежна безперервна дискурсія. Чи є можливість піднятися над обома препонами та досягти достеменності судження? Залишається шлях скепсису: вважати усіяке недоведене положення недостеменним та взагалі утриматися від висловлювань. Виражене словами це положення зводиться до двохскладної тези.

"Я нічого не стверджую"

"я не стверджую і того, що нічого не стверджую"

Але останнє висловлювання не доведено, отже отримуємо нове двохскладне судження, (А")

"Я стверджую, що нічого не стверджую (А')

"я не стверджую, що нічого не стверджую (А")

Тепер, як виявляється ми порушуємо закон тотожності, висловлюючи стосовно одного й того ж самого підмета протирічні присудки. Більш того. Обидві частини тези є ствердженням: перша – ствердженням ствердження, друга ствердженням нествердження. Отримуємо:

"Я стверджую (А₁')   "Я стверджую (А₁")

"я не стверджую (А₂').   "я не стверджую (А₂").

Далі процес заглиблюється в безкінечність, постійно подвоюючи число взаємопротирічних тверджень, порушуючи ститичне положення закону тотожності.

А є А

А не є А

Тут автор пропонує для пошуку істини вийти за межі розсудку, та створити побудову, яка можливо випадково виявиться достеменною. Він робить висновок, що "істина – це єдність протилежностей". Істина одночасно дана, як факт, тобто є кінечною інтуїцією; вона також абсолютно доведена, тобто має будову безкінечної дискурсії.

Що стосується відповіді на давнє питання: " Як можливо, що всіляке "А" є "А"? Закон тотожності мертвий в якості факта, буде живим в своїй динаміці, в

якості акту. Закон тотожності постійно порушуємий, постійно відновлюється своїм порушенням. Тобто: "А" є "А" тому, що вічно буваючи "не-А", в цьому "не-А" воно знаходить своє ствердження, як "А". Точніше: "А" тому є "А", що воно є "не-А". Не дорівнюючи "А", – тобто самому собі, – воно у вічному порядку буття завжди встановлюється силою "не-А", як "А".

Висновок П. Флоренського наступний: замість формальної само-тотожності "А=А", внаслідок якого "А" повинно бути самостно, самостверджено виокремлювати всіляке "не-А", ми отримали реальну само-тотожність А, як таку, що вічно відкидає себе і в своєму само-відкиданні таку, що вічно отримує саму себе. Якщо в першому випадку "А" є "А" (А=А) внаслідок виключеності з нього всього (- і його самого в його конкретності -), то тепер "А" є "А" через ствердження себе як "не-А", через засвоєння та уподоблення до себе всього.

І.С. Пухта

РИТОРИКА ТА ІРОНІЯ В КОНТЕКСТІ "ПРАГМАТИЧНОГО" ПОВОРОТУ СУЧАСНОСТІ

Сучасний стан філософських дискусій засвідчує загострення суперечностей між двома формами провадження інтелектуального дискурсу: теорією та риторикою. Їхнє протистояння є давнім, воно бере свій початок від суперечок між Сократом та софістами, які послуговувались риторикою з метою обстоювання індивідуальних інтересів на противагу громадським за допомогою різноманітних прийомів переконання. Натомість Сократ, а вслід за ним і Платон, апелювали до загального поняття добра та справедливості, які, перш ніж бути запровадженими в практику суспільного буття, мусять бути обґрунтованими на рівні теорії. Отже, якщо риторика пов'язана з обґрунтуванням справедливості в окремому випадку, то теорія висуває претензію на універсальність своїх тверджень щодо усіх випадків. В широкому сенсі риторика та іронію можна трактувати як різновиди стратегії, покликаної реалізувати певні практичні моделі поведінки людини в суспільстві. Виникає запитання: яку з цих стратегій можна вважати більш адекватною сучасному стану речей у світі?

Перевагами теорії, як вважають її прихильники, є об'єктивність, нейтральність стосовно політичних чи релігійних переконань, незаангажованість в прагматичні ситуації. В цьому аспекті вона виступає повною протилежністю до риторики, яка ніколи не приховувала своїх прагматичних інтересів, оскільки її функцією завжди було вирішення конкретних завдань або формування переконань. Свого найвищого вираження теорія знаходить в науці та метафізиці, натомість риторика – в практиці соціального, зокрема правового життя суспільства. Авторитет сучасної науки, першоджерелом якої є метафізика, здавалось би, наніс нищівного удару риторичі, змусивши визнати за теорією право встановлювати що таке істина, добро і справедливість. Поза цим якимось залишилось поза увагою, що однією з функцій риторики є також продукування згоди між членами суспільства. Навіть переконаному метафізику зрозуміло, що соціальне життя не можливе без консенсусу, без погодження

правил гри між прихильниками різних груп та інтересів. В цьому випадку теорія, яка визнає тільки силу логічно примусових аргументів, а не переконуючих, часто виявляється безсилою. Ще Аристотель стверджував, що істина і справедливість є сильнішими за свої протилежності, однак вони часто програють, якщо їх відстоювати невміло. Для цього власне і необхідна риторика, яку Аристотель визначав як здатність знаходити можливі способи переконання відносно будь-якого предмету.

Виникає запитання: звідки риторика черпає свої переконання, якщо не з теорії? Очевидно, вона черпає їх із практики повсякденного життя, оскільки уявлення про добро та справедливість формуються в суспільстві на основі спільно виробленої моралі, а мораль – на основі спільних звичок, в тому числі передсудів та упереджень, які не можливо раціонально обґрунтувати. Саме розсудливість в конкретних ситуаціях з точки зору риторики дає нам більше уявлення про добро та справедливість, аніж посилення на універсальні метафізичні принципи. Цю позицію можна назвати прагматичною і ми вважаємо, що в сучасному світі на неї є значно більший попит, ніж на позицію метафізичну. Зокрема, її поділяє один із найвідоміших прагматистів сучасності – Річард Рорті, для якого прагматичність є синонімом іронічності. Протиставляючи позиції іроніста та метафізика, він в певній мірі насміхається над останнім, оскільки той продовжує вірити в існування Істини з великої букви. За Рорті, істина – це продукт людських зусиль, вона "швидше створюється, ніж знаходиться" і вона, жодним чином, не пов'язана з дзеркальним відображенням дійсності. Істина постає радше як властивість лінгвістичної реальності, змушуючи нас задуматися над питанням: "чому ми говоримо саме так?" або "чому ми приймаємо одні метафори, відкидаючи інші?" Рорті погоджується з Ніцше у визначенні істини як "рухливої армії метафор", при цьому вважає, що ці метафори рухаються випадково, під впливом стихійних історичних факторів, а не розгортання ідей істини та прогресу.

З цієї позиції він критикує "ліберальних метафізиків", які спираючись на просвітницький міф про "розумний і справедливий світовий порядок" та "загальнолюдські цінності і права" намагаються раціонально обґрунтувати поняття справедливості. "Ліберальний іронізм", який обстоює Рорті, вимагає розглядати кожен культурний феномен, мову та моральну свідомість, як явище "часу та випадку". На його думку, не існує універсальних норм моралі та законності, так само, як в нас немає підстав поділяти метафізичну впевненість в існуванні внутрішньої єдиної природи світу і людини, які породжують ідею здійснення загальнолюдської солідарності. Відповідно, справедливість не може бути раціонально обґрунтована, вона може бути тільки виправдана – історично і прагматично. Тому не слід вдаватися в пошуки абстрактної істини, добра та справедливості, оскільки вони все рівно можуть виявити свою безкорисність в конкретній життєвій ситуації (наприклад: чи допустимо вбивати одних людей заради порятунку інших?).

В уявного метафізика може виникнути скепсис відносно порад іроніста, що в сучасному світі необхідно орієнтуватись на істину та справедливість, похідні від конкретної ситуації, а не спрямовувати пошуки на істину та справедливість "самі по собі", чи пов'язані з певною теорією. Щоб довести свою

слушність, метафізику може виявитися недостатньо логіки та її приписів, оскільки, крім власне обґрунтування істини та справедливості, йому необхідно добитись згоди іроніста стосовно їх визнання, що може виявитись складним завданням, з огляду на те, що в сучасному філософському дискурсі функціонує щонайменше чотири різних визначення істини і ще більше визначень справедливості. Якщо ж він відмовлятиметься вступати в дискусію з огляду на очевидність положень власної теорії, він повторюватиме аргумент Платона, який бажаючи залишатись теоретиком, змушений був обґрунтувати власні положення посиланням на міф про печеру та метафору сонцесаяйності ідеї добра. Сучасний ж метафізик, швидше за все, посилатиметься на авторитет інших визначних метафізиків – Канта, Фіхте, Гегеля, яким, на його думку, вдалося найповніше обґрунтувати положення власних теорій, і, тим самим, потраплятиме в пастку риторичної ситуації, оскільки посилання на авторитет – один із прийомів риторики. Таким чином, мусимо визнати, що поставлене вище запитання носить виключно риторичний характер, оскільки не може бути побудована теорія, в межах якої на нього була би дана відповідь. Відповідно, в суперечці уявних метафізика та іроніста переможе той, хто першим засумнівається в його серйозності. Не важко здогадатися, хто це буде.

Зі сказаного не слід робити висновок, що ми повинні відмовитись від теорії на користь риторики. Однак інтелектуальна чесність спонукає нас принаймні, визнати риторичні передумови наших теоретичних конструкцій, чи, принаймні, відноситись до них з певною долею іронії.

А.С. Синиця, асп., ЛНУ ім. І. Франка, Львів
andriy-synytsya@yandex.ru

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ЗАСОБАМИ ІЛЛОКУТИВНОЇ ЛОГІКИ

В аналітичній філософії в середині ХХ ст. відбулася зміна формалістських підходів до мови на неформалістські. Занепад формалістських концепцій мови був спричинений кризою, що виникла в класичній математичній логіці (мова йде, як про виникнення низки систем багатозначних логік, так і про доведення К. Геделем у 1931 році теорем про неможливість повної формалізації математики і доведення її несуперечливості, які встановлюють обмеженість формальних методів в процесі обґрунтування основ математики). В аналітичній філософії поступово прийшли до розуміння необхідності осмислення прагматичного аспекту мови (врахування інтенціональних контекстів) в процесі семантичного аналізу. Новий (неформальний) підхід до мови вимагав і нової логічної основи – так званої іллокутивної логіки.

Особливістю іллокутивної логіки є те, що вона оперує не звичайними пропозиціями (синтактико-семантичними структурами), а мовленнєвими актами – висловлюваннями, що використовуються комунікантами в повсякденному житті. Процедура виведення в таких випадках не завжди підпорядковується чітко окресленому алгоритму, що спирається на набір аксіом і правил

виводу. І тим не менше кожен мовленнєвий акт в іллокутивній логіці може бути розглянутий як вираз математичної або імовірнісної логіки. Адже прагматичний контекст в межах цієї логіки детермінований з допомогою іллокутивних або перлокутивних структур.

Важливими поняттями іллокутивної логіки, що визначають її формалізовану мову, є наступні: локутивна структура, іллокутивна структура, іллокутивна норма, перлокутивна структура, перлокутивна дія, пропозиціональна установка, контекст промовляння, можливі світи промовляння, ступінь щирості того, хто говорить тощо. Проаналізуємо деякі з них:

- локутивна структура – система можливих світів F . Відповідно локутивний акт деякого висловлювання p – це інтерпретація p в системі можливих світів F . Прикладами локутивного акту в неформальному смислі є будь-якого роду осмислені міркування.

- іллокутивна структура – нормування локутивної структури F , тобто впорядкована пара $\langle F, n \rangle$, де F – локутивна структура, а n – іллокутивна норма (інтервал чисел від 0 до 1). Неформальний смисл іллокутивного акту (іллокутивного нормування конкретної локуції j даного висловлювання p) такий: слід аналізувати не висловлювання "X – чудова людина", а враховувати, що це я думаю, або я стверджую, що X – чудова людина (прагматичний аспект). Іллокутивна норма таким чином в природній мові виражена, наприклад, словом "радити" є меншою, ніж виражена словом "наказувати". Зрозуміло, що мінімального (0) і максимального (1) значень степеня інтенсивності іллокутивна норма набути не може, оскільки немає іллокутивних актів позбавлених мети або ж дієвих у всіх можливих світах.

Дж. Серл в [Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 170–194] виділяє наступні види іллокутивних актів: асертиви (Я – дієслово – що p : Я переконаний, що буде падати сніг), директиви (Я – дієслово – тобі + ти – дієслово-футурум – об'єкт: Я наказую тобі йти), комісиви (Я – дієслово + я – дієслово-футурум – об'єкт: Я обіцяю тобі стати кращим), експресиви (Я – дієслово – тобі + я/ти – дієслово-футурум → герундіальне ім'я: Я дякую тобі за допомогу), декларативи (Я – дієслово – об'єкт 1 + об'єкт 2 – зв'язка "бути" – предикат: Я оголошую вас чоловіком і дружиною).

Перлокутивна структура – впорядкована пара $\langle N, s \rangle$, де N – іллокутивна структура, а s – перлокутивна норма. Перлокуція – той результат, який особа прагне отримати, вживаючи мовленнєвий акт. Мовленнєвий акт виступає як перлокутивний акт, якщо ми розглядаємо його в аспекті реальних наслідків.

Відмінність між успішністю локуції, іллокуції та перлокуції полягає в наступному: локуція успішна, якщо певне висловлювання промовлене, іллокуція – якщо, той, хто слухає зрозумів мету і смисл мовленнєвого акту того, хто говорить, перлокуція – якщо тому, хто слухає нав'язано певний стереотип поведінки, спонукано його до певної дії.

Пропозиційна установка – впорядкована трійка психологічного стану m , пропозиції p та іллокутивної норми n .

Контекст промовляння – декартовий добуток наступних компонентів: $I = I_1 \times I_2 \times I_3 \times I_4 \times W$, де I_1 – всі можливі особи, які говорять, I_2 – всі можливі

особи, які слухають, I_3 – моменти часу вимовляння, I_4 – моменти місця вимовляння, W – множина всіх можливих світів, в яких можна було б вимовити мовні вирази.

В цілому результати іллокутивної логіки можуть успішно використовуватися в теоретичній соціології і теоретичній культурології для створення різних соціальних технологій, аналізу проблем віртуалізації і глобалізації соціальних інститутів, соціальної стратифікації тощо. На сьогодні в іллокутивній логіці відомими є два підходи приєднання висновку до засновків: іллокутивна логіка переконання та іллокутивна логіка впливу.

В іллокутивній логіці переконання процес виведення зводиться до іллокуції "аргументувати", тобто викликати ефект "розуміння" у слухача, і перлокуції "переконувати", тобто викликати у слухача ефект "прийняття". Як зазначає А. Шуман: "Іллокутивна логіка переконання частіше називається теорією аргументації, оскільки вивчає аргументативні дискусії – мовленнєві акти, в якій обов'язково міститься іллокутивна сила аргументування і перлокутивна дія переконання..." [Шуман А. Современная логика: теория и практика. – Минск, 2004. – С. 267]. Її базовими поняттями є "висловлена думка", "модель іллокутивної логіки", "перлокутивна модель", "пропонент", "опонент", "умови аргументації", "умови щирості", "правила аргументації", "аргументи" тощо.

В іллокутивній логіці впливу процес виведення зводиться до іллокуції "маніпулювати" і перлокуції "впливати". Важливими поняттями цієї логіки є "система культури", "ідеологія", "соціальна поведінка", "комплексна поведінка", "стратегічна поведінка" тощо. Отже, в цій логіці трактування процесу виведення є більш загальним, оскільки апріорі передбачається використання як раціональної, так і нераціональної аргументації. Однак іллокутивна логіка впливу є набагато менш дослідженою (в силу складності врахування контексту соціальної реальності в логічному аналізі), хоча і використовується у всіх гуманітарних і соціальних технологіях. Іллокутивна логіка впливу показує, що надмірне слідування правилам аргументації є програшною стратегією. А сама логіка в соціальному контексті на сьогодні є малоефективним засобом впливу.

В.М. Сірюй, студ., КНУТШ, Київ

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ "ЦІННІСТЬ" ТА "ІСТИНА" ЯК НЕОБХІДНИХ КОМПОНЕНТІВ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

З'ясування можливості аналізу соціально-політичної аргументації засобами логіки є однією з актуальних проблем сучасної філософської науки.

Оскільки відмова від використання засобів логіки у сфері суспільно-політичних відносин призведе до того, що аргументація буде трактуватися як логічна гра, кон'юнктура, софістика, що покликана служити будь-яким політичним цілям. З огляду на це, особливий інтерес викликає дослідження проблеми можливостей відношення поняття "істина" до політичного міркування. А та обставина, що політичне доведення тісно взаємопов'язане з питанням цінності, ставить вирішення першого питання в безпосередню залежність від з'ясування його відношення до даного поняття.

На відміну від природничо-наукової аргументації, коректність якої асоціюється з суворою доказовістю, фактуальністю, істинністю суджень і висновків із них, у масиві соціально-політичної аргументації велика кількість доведень пов'язана з поняттям цінності, оцінки. Питання про розповсюдження наукових логічних критеріїв обґрунтування на сферу соціально-політичної аргументації отримує наступне тлумачення: чи розповсюджуються істиннісні критерії на сферу й область цінностей і оцінок, норм і приписів.

У запропонованому дослідженні особлива увага сконцентрована на проблемі співвідношення понять "цінність" та "істина".

"Цінність" та "істина" – важливі філософські поняття, що характеризують складний і суперечливий процес відношення людини до світу в якому вона живе, який вона перетворює та пізнає. Доволі часто ці поняття протиставляються як несумісні один з одним за своєю гносеологічною та логічною природою, за значенням, сенсом і типом відношень людини до дійсності, що вони виражають.

До суджень, що містять критерій "цінність" неможна застосувати оцінку "істинність". Також існує думка, згідно якої дисципліни, що містять у собі ціннісні й оціночні поняття (політологія, теорія моралі та права тощо) розглядаються як такі, що знаходяться за межами істиннісних, а тому й логічних і наукових критеріїв обґрунтування.

Поняття "цінність" зазвичай трактується як угода, суб'єктивне упередження, віддання переваги одному явищу перед іншим, антитеза раціональному поясненню. М. Вебер сформулював тезу про очищення соціології й економічної науки від ціннісного підходу. Недовіру цінностям висловлювали й представники позитивізму в емотивістичній теорії моралі.

Від вирішення питання: "Яка ж причина того, що поняттю "цінність" відмовлено у статусі бути науково обґрунтованим?" залежить визнання можливості наукового, логічного обґрунтування соціально-політичної аргументації.

Відповідаючи на це питання професор В. І. Курбатов застосовує, з одного боку, діалектико-матеріалістичний підхід К. Маркса, що можна коротко подати тезою В. Леніна: "Від суб'єктивного поняття та суб'єктивної мети до об'єктивної істини", з іншого боку, "принцип Юма".

Таким чином, ціннісними відношеннями просякнуті всі види людської діяльності.

У свою чергу поняття "істини" характеризує інший бік відношення "суб'єкта до об'єкта", відношення теоретичного. Воно кваліфікує відповідність знань про об'єкт властивостям самого об'єкту. Істина, її критерії, способи підтвердження та перевірки лежать в основі гносеологічних принципів, які регулюють конкретні методи, способи і схеми пізнавальної діяльності.

Отже, цінність та істина виступають як дві сторони одного й того ж процесу суб'єктно-об'єктного відношення. Цінність характеризує вимоги, що спрямовані з боку суб'єкта до об'єкта та його якостей, які мають задовольняти практичну потребу. Істина визначає вимоги, зумовлені якостями та властивостями об'єкта, що став предметом пізнання, і спрямовані на результати й наслідки пізнавальної діяльності суб'єкта.

ДОВЕДЕННЯ І АРГУМЕНТАЦІЯ: ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ

Надбанням сучасної теорії аргументації є чітке розмежування між поняттям доведення та поняттям аргументації. Довгий час ці поняття були тотожні, особливо це помітно в підручниках радянських логіків.

Під доведенням в строгому і вузькому розумінні розглядають процес встановлення істини, тому доведення стосується сфери доказової науки: логіки, а саме символічної чи математичної логіки. Доведення в цьому випадку розуміється як формальне доведення, що є методом обґрунтування істинності судження. Це пов'язує його, як зазначалось, з формальною логікою та з точними дедуктивними науками. Арістотель в "Топіці" називає таке доведення науковим силогізмом, який був предметом аналізу в аналітиці. В доведенні засновки мають бути твердженнями необхіднісного характеру, тому доведення є силогізм з необхідних засновків. Це обумовлює істинність твердження, що дає право говорити про загальнозначущість. Остання може стосуватися виключно доведення у строгому смислі, яке має вигляд ланцюга з суджень, що веде нас від істинних засновків до істинного висновку при додержанні логічних правил.

"Теорія аргументації загалом має справу з поняттям аргументації або доведення в широкому смислі" [*Герасимова І.А., Новоселов М.М. Искусство убеждения в традициях логической науки // Мысль и искусство аргументации. – М., 2003*]. Тому аргументація – це не лише доведення формальної логіки, що користується переважно дедуктивними формами. Під цим поняттям розуміється все те, що може переконати нас в істинності чогось, тому це можна назвати доведенням в широкому смислі. Аргументація включає в себе доведення, і останнє постає як одиничний випадок аргументації. Саме поняття аргументації або доведення в широкому смислі включає в себе не лише дедукцію, а й систему міркувань з індуктивним значенням аргументів, при цьому законність такого обґрунтування не має нормативного характеру. Це викликає безліч питань, коли намагаємося оцінити аргументацію, визначити її правомірність. Проблема пов'язана з ступенем законності того чи іншого положення в аргументації, адже аргументація не завжди відповідає строгості доведення і його загальнозначущості.

Все вище сказане показує, що існує суттєва різниця між доведенням та аргументацією, бо широкий контекст аргументації не завжди потребує строгості логічного доведення, але не виключає її. Це дає можливість говорити не про законність аргументації, а про ступінь її значущості. Така оцінка в свою чергу не є коректною стосовно доведення.

Отже, можна зазначити, що теорія аргументації має справу з доведенням в широкому значенні, яке не зводиться до логіко-формального доведення. Аргументація – це ширше поняття, яке включає в себе не лише логічні методи, та й ціль її інша: переконання.

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

Якщо переглянути історичні етапи становлення теорії аргументації як дисципліни, то можна бачити, що поява формальної логіки сильно вплинула на теорію аргументації, а відтак і на розуміння поняття аргументації. Коли вона зводилась до мистецтва красномовства (риторики), то втрачала логічні основи, що тягло за собою негативні наслідки, а саме, софістичний характер аргументації. В Радянські ж часи теорія аргументації, навпаки, закріплювалась за формальною логікою і поняття аргументація носило строге значення. Але за останній час відношення до аргументації змінилося, вона відроджується, розробляється і окреслює межі свого впливу. Аналізуючи зв'язок між аргументацією та доведенням, можна визнати розрізнення між ними. Доведення є вужчим поняттям, яке стосується переважно формальної логіки; аргументація розуміється більш ширше. Вона не зводиться до логічного доведення. Тому доведення можна охарактеризувати наявністю таких положень: 1) істинність засновків (аргументів); 2) обов'язкова дедукція; 3) результат як істинність тези та загально значущість висловлювання. При цьому мета, як зазначав Арістотель пов'язана зі знаходженням істини. Аргументація, в свою чергу, відрізняється від доведення і відзначається такими моментами: 1) можливий вірогідний, правдоподібний характер аргументів; 2) застосовується як дедукція, так і індукція, або міркування за аналогією, при цьому використовуються нелогічні способи переконання; 3) відповідно, оцінити міркування можна за ступенем правдивості, а всю аргументацію як доцільну чи ні.

Як висновок можна зазначити, що на сьогоднішній день зменшується вплив формального підходу до аргументації і відбувається різке розрізнення аргументації та доведення. Це пов'язано з усвідомленням того, що аналіз формального доведення, що здійснюється в рамках будь-якої з систем сучасної символічної логіки (наприклад, в класичному численні висловлювань або предикатів, модальних системах і т.д.) не є аналогічним аналізу аргументації, яка є більш ширшим поняттям. Головною відмінністю доведення є те, що воно передбачає істинні засновки з яких випливає істинне твердження, при цьому обов'язкова дедукція. Це має вимушений характер, присутня механічність, безликість доведення (Х.Перельман). Така механічність не є адекватною для оцінки аргументації, яка може містити в собі логічне доведення, проте не зводиться до нього. Таким чином розрізнення таких понять як аргументація та доведення підштовхує сучасних логіків до пошуків нових методів оцінки аргументації.

А.В. Тягло, д-р филос. наук, проф., ХНУВД, Харьков

О НЕФОРМАЛЬНОЙ ИНТЕРРОГАТИВНОЙ ЛОГИКЕ

1. Вопрос и ответ закрепились среди "основ речи", мышления и коммуникации со времен Протагора. Однако в СССР интерес к интеррогативной логике начинает обнаруживаться только с 50-х годов прошлого столетия. Осмыслению и оценке основных результатов этой "первой волны" посвящена, в частности, монография минского логика В.Ф.Беркова [Берков В.Ф. Вопрос как форма мысли. – М., 1972]. Современное состояние интеррогативной логики в Белоруссии, России и Украине, по крайней мере *качественно*, до сих пор представляется заключенным в рамках этой "первой волны". Но я

хотел бы обсудить некоторые современные акценты в интеррогативной логике, коррелирующие с неформальной логикой и ее "учебной имплементацией" – "критическим мышлением" [См., напр.: *Тягло А.В.* Неформальная логика как манифестация новой логико-философской парадигмы // *Историко-логические исследования: Сборник научных статей.* – К., 2008. – С.164–169].

2. К числу ключевых задач интеррогативной логики относится установление требований к *правильным* вопросу и ответу. Относительно правильности вопросов В.Ф.Берковым сформулирован ряд условий, среди которых и требование *обоснованности*: оно выражается в "*правомерности (истинности) предпосылок вопроса*". При этом понятие предпосылки так или иначе связывалось со знанием всего множества релевантных ответов, среди которых находится искомый. Однако в этом случае "*познавательное значение требования истинности предпосылок весьма небольшое: ведь мы в состоянии определить правомерность постановки вопроса лишь после нахождения истинного ответа*". В самом деле, в нетривиальных познавательных ситуациях исследователь не знает ни правильного ответа, ни даже того, существует ли он вообще.

В ряде современных работ критерии оценки вопроса изменены, как и само понятие предпосылки вопроса. Правильность вопроса признается зависимой, прежде всего, от соответствия предпосылки вопроса – как порождающего вопрос знания – реальному положению вещей. Однако то исходное знание, которое побуждает ставить нетривиальные вопросы, по своей сути является неполным или неточным, а установление его логического значения здесь-и-теперь нередко проблематично. Следовательно, и в этом случае уместно говорить об ограниченности требования истинности предпосылки и полученных на его основе оценок вопросов. Видимо, неформального условия установления правильности нетривиальных вопросов, так сказать а priori, не существует вообще. Поэтому не следует отказываться от исследования сомнительных вопросов (и ответов), которые впоследствии могут оказаться неправильными. Разумно избегать лишь постановки заведомо бессмысленных или неправильных вопросов, для которых ложность предпосылок действительно доказана.

3. Известны классификации ответов по разным основаниям, однако сейчас я хочу остановиться на обсуждении вывода В.Ф.Беркова о существовании "*двух групп ответов, одни из которых являются ответами на правильно поставленные вопросы... а другие указывают на бессмысленность или неправомерность самой постановки вопроса*". В отличие от этого в современной литературе то, что названо В.Ф.Берковым второй группой ответов, понимают как виды "оценки" (retort). Так, согласно Рут Мэнор (Ruth Manor), *ответ* на вопрос (answer) следует отличать от *реакции* (reply, response), которая не обязательно является ответом. Реакция – *любое действие* адресата вопроса, вызванное его произнесением вопрошающим. Существует несколько видов реакции, включая ответ и *оценку*. Оценка – это вид реакции, касающийся постановки вопроса: она бывает либо позитивной, либо негативной. Негативная оценка, в свою очередь, делится на "возражение" (rejective retort) и "корректирующую оценку" (corrective retort). *Возражение* используется адресатом для выражения того, что поставленный вопрос его не касается. *Корректирующая оценка* фиксирует то, что данная предпо-

сылка вопроса неприемлема или недостижима. Кроме собственно логических, к артикулированному вопросу могут быть предъявлены и чисто языковые требования, например ясности формулировки. Их нарушение также предполагает соответствующие оценки.

Реакция на вопрос возможна даже тогда, когда нельзя дать не только прямого ответа, но даже какого-либо ответа вообще. В частности, негативная оценка будет уместной в случае неразумного (unreasonable) вопроса с сомнительной предпосылкой, неприемлемой для адресата. Однако вопрос может быть не только неразумным, но и нечестным (unfair) или незаконным (illegitimate). Поэтому постановка вопросов не всегда является таким уже невинным занятием, как иногда считают [пер. из: *Walton Douglas N. Question-Reply Argumentation // Contributions in Philosophy. – 1989. – № 40. – P. 3*]. Вследствие этого особое значение приобретает изучение различных непреднамеренных ошибок и сознательных софистических вопросов, выработка умений адекватно на них реагировать, убедительно их критиковать.

Приведенные выше соображения полезны тем, что вводят связку понятий, позволяющих более полно описать возможные действия адресата вопроса. В духе неформальной логики и критического мышления они акцентируют внимание на вольных или невольных ошибках в общении с использованием вопросов в актуальных повседневных дискурсах, на умениях их предотвращать или преодолевать, устранять.

4. В основательной работе современного канадского логика Дугласа Вэлтона "Question-Reply Argumentation" рассмотрены, в частности, следующие виды софистических вопросов и основания их преодоления. 1) Традиционная "ошибка многих вопросов", иллюстрируемая известным со времен Древних вопросом: "Прекратил ли ты бить своего отца?". 2) Уловка "черно-белого вопроса", например: "Вы "голубь" либо "ястреб"?". 3) Уловка "нагруженного вопроса", например "Можно ли объяснить, почему партия попирает интересы безработных всей страны вследствие неблагодарной политики громадных трат в "своем" избирательном округе?". 4) "Вопрос, содержащий атаку на личность", например "Когда вы прекратите проповедовать важность сильной национальной обороны, ведь вы лично уклонились от действительной службы во Вьетнаме?".

Во избежание опасностей, скрытых в этих и других "вопросах-ловушках", адресату следует сначала их оценивать, возможно, как неразумные, нечестные или незаконные. В частности, вопрос может быть разумен, но аморален или незаконен: в этом случае правомерной реакцией будет его негативная оценка и отказ отвечать.

Г.В. Уцаповська, студ., КНУТШ, Київ*

ТВОРЧЕ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ: ЇХНІЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

Ми рідко пов'язуємо такі різні, на перший погляд, види мислення як творче та критичне. Багато з нас звикли вважати, що поняття "творчість" є синонімом понят-

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

тя "хаос" і в ньому немає місця логіці. Поняття "**творчість**" важко визначити. Складність визначення цього процесу, перед усім, пов'язана із суб'єктивним фактором. Неможливо мати єдину думку з приводу того, що вважати гарним, а що потворним. Кожна людина сама для себе вирішує, що є для неї творчістю, а що ні.

Творче мислення – це мислення, результатом якого є відкриття принципово нового або удосконалення колишнього рішення того чи іншого завдання.

Критичне мислення – це сучасний розділ "науки мислити", який породжується усвідомленням неможливості усунути помилки і хитрощі у теоретичній та практичній діяльності людини, людства. Під час критичного мислення, розум людини спрямовується на дослідження міркувань з метою виявлення та усунення можливих помилок і хиби – як опонента, так і своїх.

Якщо ви прагнете успіху слід поєднати ці два види мислення: творче та критичне. Отже, при доборі творчих ідей треба використати алгоритм, який активно застосовується у критичному мисленні.

Алгоритм – це точне, однозначне розпорядження, яке при рішенні конкретної задачі визначає чітку послідовність дій.

1. Визначення мети. Слід вміти чітко визначати мету своєї майбутньої діяльності. У творчому процесі головним є результат. Саме через це треба з початку визначитися з метою для досягнення найкращого результату. Також, слід враховувати, що ціллю творчого мислення є створення чогось нового та потрібного. Отже, необхідно мати достатньо часу для обміркування головної ідеї і це допоможе звузити сферу пошуків творчих ідей.

2. Володіння необхідним знанням. Як я вже зазначила, потрібно чітко визначити мету своєї діяльності та сферу, в якій буде зосереджена ця діяльність. Отже, важливо мати достатній багаж знань в даній сфері, в якій будуть зосереджені пошуки ваших творчих ідей. Це допоможе не витратити час на марні міркування, адже ви будете знати, де зосереджувати свої зусилля.

3. Володіння необхідними навичками. Незалежно від того, в якій сфері зосереджені ваші пошуки, важливо використовувати ряд навичок, які будуть стимулювати створення нової кількості ідей. Переважно, ці навички відносяться до сфери критичного мислення. Вони допомагають чітко визначити якість існуючих ідей, а також чи потрібно їх враховувати для досягнення поставленої мети.

Треба враховувати такі навички:

Візуалізація мислення (полягає в тому, щоб представити собі цілісну картину досягнення результату. Це допомагає обрати правильну сферу, в якій треба сконцентрувати свої сили).

Міркування за аналогією (щоб незнайоме стало знайомим).

Список ключових слів (особливо допомагає, якщо треба написати твір, статтю, доповідь).

Будування гіпотез (наприклад в ігровій формі, під час читання детективу намагатися виробити свої власні гіпотези, щодо можливого розвитку подій),

Пошук нової інформації для генерації більшої кількості творчих ідей.

Розуміння залежності між якістю рішення та його наслідками.

Перерахування всієї наявної інформації та можливих (або неможливих) ідей, щодо досягнення мети. Після чого необхідно переглянути кожну ідею та виділити позитивні і негативні моменти.

4. Кінцевий результат. Як я вже зазначила, головне у творчому процесі – це результат. Необхідно, щоб обрана ідея досягнення мети була оригінальною та влучною. Через це важливо не переоцінити результат своїх дій та ще раз переглянути можливі варіанти досягнення результату. Така оцінка є частиною творчого процесу.

Отже, зрозуміло, що для ефективного досягнення поставленої мети необхідно використовувати обидва види міркування: творче та критичне. Адже, творче мислення направлене на створення нових ідей, а критичне – виявляє їх недоліки. Також, важливо застосовувати алгоритм, який використовується у критичному мисленні. Він дає можливість виробити найбільшу кількість творчих ідей та обрати з них найкращу.

***І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ**
khomenko@ukr.net*

ЛОГІКА В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1819–1920 рр.)

Актуальною задачею для логічної науки в Україні є дослідження історії розвитку логічної думки. Особливий інтерес викликає доробок представників київської духовно-академічної філософії. З моменту створення Київської духовної академії (КДА) у 1819 р. і до моменту її закриття у 1920 р. в її стінах активно розроблялася логічна проблематика. Питання, які обговорювалися, знаходилися в рамках західноєвропейської філософії та логіки того часу. Серед них головними були такі. Як реформувати логіку? Як визначити її предмет? Чи можна логіку вважати тільки формальною наукою? Які взаємозв'язки існують між логікою та психологією? Чи можна вважати психологію підґрунтям логіки? Яке методологічне значення логіки? Вирішуючи ці питання, київські філософи розробили оригінальні логічні концепції, які цікаві не тільки з точки зору історії логіки, але й з точки зору сучасних тенденцій розвитку логічного знання.

Інтерес до логіки у викладачів КДА, на мій погляд, обумовлювався тим, що ця наука займала гідне місце в системі філософських дисциплін, що викладалася в академії. Курс навчання тут тривав 4 роки і складався з 2 дворічних етапів – нижчого і вищого. Логіка викладалася на нижчому відділенні, на першому році навчання, разом з історією давньої філософії та психологією.

Спочатку в академію приймалися тільки випускники українських семінарій. Але з 40-х років XIX ст. її двері відкрилися і для росіян, сербів, болгар, греків. Вступити до академії було дуже важко. Бажаючі складали вступні іспити. Серед них була і логіка.

На жаль, не всі викладачі, які читали логіку в КДА, залишили друковані праці. Погляди деяких з них можна дізнатися тільки за рукописами. При цьому деякі рукописи не є авторськими. Це конспекти студентів, які були присутні на заняттях.

Спробуємо окреслити коло представників київської духовно-академічної філософії, які займалися логічною проблематикою. Це викликає інтерес хоча б тому, що деякі з них довгий час були забуті. Як з'ясувалося з моїх особистих контактів, їхні імена невідомі дослідникам з країн як близького, так і да-

лекого зарубіжжя. Я маю на увазі перш за все такі персоналії: І.М. Скворцов, В.М. Карпов, Й.Г. Міхневич, Ор.М. Новицький, С.С. Гогоцький, П.Д. Юркевич, П.І.Ліницький. Деякі з них викладали логіку не тільки в КДА, а в інших навчальних закладах, зокрема в київському Університеті Святого Володимира.

Цікаво те, що кожний з них розробив авторську концепцію логіки. Об'єднувало їх лише те, що після ознайомлення з доробком німецьких філософів (перш за все з працями І.Канта), кожний з них намагався розв'язати питання реформування логіки. І.М. Скворцов в своїй концепції об'єднує власне логіку, яка вивчає форми мислення, з логікою розуму і методологією застосування набутих знань в процесі пізнання. При цьому психологія є пропедевтикою логіки розуму, а власне логіка з цією наукою ніяк не пов'язана. На противагу І.М.Скворцову, В.М.Карпов вважав, що підґрунтям логіки може бути тільки психологія. Для нього логіка показує, які форми може приймати наше мислення відповідно до намагань сил душі. Отже, В.М. Карпов стояв на позиціях психологізму в логіці. Але його психологізм має не емпіричний, а умоглядний характер. Й.Г.Міхневич запропонував своє бачення логіки. Для нього логіка – це основа граматики, а граматика – це доповнення до логіки. Ор. М. Новицький, визначаючи логіку, звертає увагу вже не тільки на процеси мислення, а на процеси пізнання. Для нього логіка – це філософія мислення взагалі, яка дає підґрунтя іншим наукам, вивчаючи внутрішню матерію мислення, на якому тримаються усі наші знання. Для того щоб вивчити закони мислення, треба дізнатися про дії душі, які вивчає психологія. Тільки, на противагу І.М.Скворцову і В.М.Карпову, Ор.М.Новицького вже цікавила не умоглядна, а емпірична психологія. На його думку, логіка, так само як і етика з естетикою, є її продовженням. Найпростішим способом реформував логіку С.С. Гогоцький. Для нього головним було повернення до Аристотеля. Ближче до всіх підійшов до сучасного витлумачення логіки як науки П.Д.Юркевич. Для нього предметом логіки – є формальні істини, які торкаються правильності міркувань, а не їхнього змісту. П.І. Ліницький вважав логіку – філософською наукою. Вона – ні частина психології, ні словесна наука, а тільки царина філософії, головна пропедевтична дисципліна. При цьому логіка – це не тільки формальна наука. Вона – наука про пізнання в цілому.

Таким чином, виявити якісь традиції чи підходи, навколо яких можна було б об'єднати представників київської духовно-академічної філософії щодо логіки практично неможливо в силу авторського підходу кожного з них до формування власної концепції.

П.Ю. Храпко*

РИТОРИЧНІ ФІГУРИ У ТВОРЧОСТІ О. АРХИПЕНКО

1. У другій половині 60-их та 70-ті роки минулого століття починає підвищуватися інтерес до риторики – дисципліни, яка довгий час входила в систему університетської освіти (Середньовіччя, Відродження, Новий час).

---

* Рецензент – О.П. Наконечна, д-р філос. наук, проф.

2. Серед зацікавлених у можливостях неориторики були такі відомі семіотики як: Р.Якобсон, У.Еко, Р.Барт. Розробкою загальних положень займалася так звана група "мю" (науковці Л'єжського університету Ж.Дюбуа, Ф.Еделін, Ж.-М.Клінкенберг, Ф.Менге, Ф.Пір, А.Трінон).

3. Одним з перших активність у відновлені риторики демонструє також Ю.М.Лотман. Згідно з його думкою риторика є можливою завдяки існуванню в межах однієї свідомості (або культури, оскільки останню російський вчений мислить як штучний інтелект) ..."як мінімум двох принципово відмінних способів відображення світу". Перший відображає світ через побудову текстів дискретного характеру, другий континуального. Спроба перекладу між ними призводить до семантичного напруження та виникнення нової інформації

4. Точка зіткнення двох відмінних елементів, в умовах певного контексту є троп. Одними з основних видів тропу є метафора та метонімія. При цьому перша це – "семантичне заміщення по схожості або подібності певної "семи", друга – заміщення по сумісності, асоціації, причинності".

5. Окрім цього російський вчений відзначає що існують культурні епохи орієнтовані на використання тропів: "В якості епох, орієнтованих на троп, можна назвати міфопоетичний період, середньовіччя, бароко, романтизм, символізм та авангард".

6. Положення про орієнтацію на троп в межах мистецтва авангарду чітко простежується в роботах одного з найяскравіших представників його українського варіанту О.Архипенко

7. Майже всі його живописні роботи періоду 1913–1920 рр. побудовані за принципом метонімії, коли частина замінює ціле. Кожна людська фігура (Архипенко цього періоду малював виключно людей) складається з частин, геометричних фігур, які замінюють, "позначають" руки, ноги, голову, тулуб і т.д. Частини складаються у фігуру за досить механічним способом: фігура як сума частин.

8. В живописі Архипенка проявляється типовий для авангарда принцип: фігури які на одному рівні читалися як метонімічні, на іншому сприймаються як метафори. Як і кожен кубофутурист Архипенко бачить, розуміє людину крізь геометричну форму. Семантичне насичення виникає через спробу метафорично поєднати живе, органічне з мертвим та механічним, поєднати здавалось не поєднане.

9. Інформаційна інтенсифікація досягається також за рахунок введення в живописну композицію натуральних об'єктів (у випадку О.Архипенко це дерево та метал), які в поєднанні з намальованими, та тими які вони замінюють утворюють складні метонімії та метафори. Як відзначає Ю.М.Лотман: "Намальовані та наклеєні об'єкти належать до різних та несумісних світів за ознаками: реальність/ілюзорність, двовимірність/тривимірність, знаковість/незнаковість і т.д. В межах цілого ряду традиційних культурних контекстів зустріч їх в межах одного тексту абсолютно заборонена. І саме тому їхнє поєднання утворює той виключно сильний семантичний ефект, який належить тропу".

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ В КОНФЛІКТІ

Говорячи про комунікативні акти в конфлікті, ми маємо на увазі перш за все демонстративну стадію розвитку конфлікту. В цей час взаємодія учасників конфлікту найбільш наближена до нормальної. Розглянемо деякі з постулатів такої взаємодії:

1) постулат про складові (в кожному акті комунікації мають бути наявними його суб'єкти – адресат та адресант, – дійсність, текст і код-мова);

2) постулат про здатність суб'єктів комунікації більш-менш однаково прогнозувати майбутнє.

Саме ці два постулати є найбільш уразливими при порушенні нормального спілкування (а недарма А.Т. Ішмуратов називає конфлікт "хворобою спілкування", докладно аналізуючи можливі сфери порушення норми). Так, другий постулат порушується в більшості деструктивних конфліктів, коли власне образи потрібного майбутнього учасників конфлікту (які в даному випадку і є суб'єктами комунікації) і суперечать один одному; та на демонстративній стадії розвитку конфлікту ця ситуація підлягає коригуванню. А от перший постулат виконується на демонстративній стадії розвитку конфлікту, коли учасники конфлікту шляхом суперечки намагаються виправити спілкування. На інших стадіях конфлікту постулат про складові не виконується, оскільки на латентній стадії адресант і адресат ще не виконують своїх функцій, немає змісту повідомлення, а отже і тексту, є лише сумніви у дійсній ситуації; а на агресивній та батальній стадіях тексту вже немає, адже спілкування між учасниками конфлікту припиняється і, після формування образу ворога, заміщується деструктивними діями. Тому ми можемо сказати, що, хоча конфлікт є складним багаторівневим процесом, але власне комунікація відбувається лише на одній з його стадій – демонстративній.

Найбільш простим варіантом логічного аналізу комунікативного акту є його представлення у вигляді відношення суб'єктів комунікативного акту до зв'язки "тема-рема". Причому розглядаються такі варіанти відношення суб'єкта комунікативного акту X-а до змісту знання, як "X знає, що...", "X не знає, що"; "X повідомляє, що"; "X не повідомляв, що"; також вводиться поняття запитання та невизначеності ("Чи знає x, що..."; "чи повідомляв x, що..."). Але якщо уважно поглянути на ці позначення і на логічні закономірності, які між ними можливо вивести, то ми можемо сказати, що такий аналіз комунікативних актів мало чим відрізняється від звичайної мови когнітивної логіки; хіба що зміст знання (незнання, повідомлення і т.ін) ми позначаємо не однією літерою, а розподіляємо на дві частини: тему і рему, маючи таким чином можливість виразити в запропонованій мові запитання.

Г.В. Гриненко пропонує виражати структуру комунікативного акту іншим чином. По-перше, вона враховує обох суб'єктів комунікативного акту (і того,

---

* Рецензент – І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф.

хто повідомляє, і того, хо сприймає повідомлення). По-друге, Г.В. Гриненко пропонує розглядати не лише "чистий текст" повідомлення, але й зміст, виражений адресантом в тексті, і зміст, що сприймається адресатом із текста; а також виокремлює операції продукування та сприйняття тексту і позначає точки співвіднесення адресата і адресанта [Гриненко Г.В. Аргументация: опыт герменевтического анализа // Мысль: Аргументация: Сб. статей / Под ред. Мигунова А.И. – СПб., 2006. – С. 48–63]. Таким чином, Г.В. Гриненко, по суті, детально розписує постулат про структуру, при чому такий запис дозволяє нам не лише відокремити кожен структурний елемент, але й проаналізувати індивідуальні особливості користування спільним кодом-мовою суб'єктів комунікативного акту. Цей момент при логічному аналізові комунікативного акту в конфлікті є надзвичайно важливим, адже дозволяє визначати та коригувати порушення спілкування учасників конфлікту у сфері взаєморозуміння (одній з трьох сфер порушення нормального спілкування).

І ще один важливий момент. Аналізуючи суперечку на демонстративній стадії розвитку конфлікту, ми маємо пам'ятати, що комунікативний акт в даній конкретній ситуації є також і актом аргументативним, а, як зазначає А.І. Мігунов, "аргументативний мовленнєвий акт є ефективним лише в певному контексті проголошення" [Мигунов А.И. Семантика аргументативного речевого акта // Мысль: Аргументация: Сб. статей / Под ред. Мигунова А.И. – СПб., 2006. – С. 44].

Таким чином, ми маємо до моделі логічного аналізу комунікативного акту Г.В. Гриненко додати аналіз контексту. Одночасно ми текст розглядатимемо як структуру, що складається з теми і реми.

Такий аналіз здається нам найбільш зручним при дослідженні комунікативного акту, що відбувається на демонстративній стадії розвитку конфлікту. Він дозволяє максимально докладно проаналізувати кожен структурний елемент комунікативного акту і виявити, в якому саме з них криється викривлення нормального спілкування. Одночасно такий підхід дозволяє нам враховувати вплив контексту на ефективність комунікативного акту, що є надзвичайно важливим при керуванні конфліктом та його вирішенні. Причому варто зазначити, що якщо порушення нормального спілкування в конфлікті відбувається у вимірі взаєморозуміння, то такий аналіз комунікативних актів і буде ефективним шляхом вирішення конфлікту; якщо ж порушення спілкування відбувається в іншому вимірі, то на підставі запропонованого аналізу можна формулювати для учасників конфлікту найбільш ефективні аргументативні стратегії.

А.В. Шліхта, студ., КНУТШ, Київ
andrij.007@mail.ru

ЛОГІКО-КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ

Діяльність людини проходить майже завжди в умовах взаємодії з іншими людьми і в усіх сферах суспільного життя, можливо саме тому дана проблема завжди була і є актуальною для досліджень сьогодні. Перебуваючи у взаємодії з іншими людьми приходиться враховувати їх бажання і можливості, які можуть посприяти вашим намірам, або перешкодити їх здійсненню. Од-

ним із способів створення ідентифікації когнітивного оточення суб'єкту – це когнітивний вплив на нього іншим суб'єктом. В другій половині ХХ століття дана проблема активно розроблялася вітчизняними науковцями такими, як: Величковський Б.М., Ішмуратов А.Т., Костюк В.Н., Слинин Я.А. та інші, а також зарубіжними: Саати Т.Л., Хинтикка Я., Льюс Р.Д. та інші.

Варто визначити термін когнітивність в межах логіки, оскільки він використовується і в інших науках, а тому означає не завжди одне і те ж. Когнітивний з лат. означає той що відповідає пізнанню. Джон Стюарт Мілль визначає логіку наступним чином: "це наука, що розглядає здійснюванні людиною операції для пошуку істини". Можна додати, що не тільки істини, але і для пошуку пояснення, передбачення і контролю. Якщо коротко, то логіка розглядає мислення людей при вирішенні певного роду задач. Потрібно підкреслити, що логіка розглядає ці операції оціночно. Саме слово "логіка" часто використовується і в без оціночному смислі, наприклад "логіка безсвідомого", "логіка правого радикалізму". У такому випадку спираючись на А. Каплана варто використовувати термін "когнітивний стиль", тому можна говорити про більш, або менш логічний когнітивний стиль, оцінюючи ступінь логічності в тому чи іншому відношенні. Вчені та філософи користуються логікою, вони володіють більш-менш логічним когнітивним стилем, але таким, який можна було б назвати повністю логічним.

Мислення, внутрішнє мовлення і навіть самосвідомість вважають похідними від взаємодії, якщо вона довго відсутня, у людини можна спостерігати порушення вище згаданих функцій. Когнітивна взаємодія не зводиться до когнітивної дії взаємодіючих суб'єктів, це створює специфічні труднощі їх логічної експлікації. По суті лише один вид взаємодії достатньо добре вивчений логікою: інтелектуальний спір, прийоми аргументації, раціональне переконання (Ішмуратов А.Т.). Оскільки взаємодія між людьми є дуже важливою і поки що не достатньо дослідженою, тому дану проблему необхідно розвивати. Ми розглядаємо логіко-когнітивний підхід до аналізу ситуації взаємодіючих суб'єктів.

Отже, при взаємодії між собою, один суб'єкт здійснює когнітивний вплив на іншого, при цьому він змінює його когнітивний світ, тобто переконання одного можуть не тільки стати переконаннями іншого, але й змінити очікування, зворушити емоції, сформувані оцінку і навіть самооцінку.

Важливою характеристикою когнітивного впливу є те, що зміни піддається як мінімум два світи: світ того, що сповіщає, і того що сприймає інформацію (інформація передається за допомогою слів і жестів, звичайно вона не завжди може бути правдивою). Така когнітивна подія, пов'язана із зміною одночасно двох і більше когнітивних оточень різних суб'єктів за Ішмуратовим А.Т. називається "інтерацією". Інтерація не повинна асоціюватися з взаємодією лише двох світів – "діадою". З когнітивної точки зору, вона виникає там, де учасники взаємодії намагаються скоординувати свої переконання й сумніви, створюючи при цьому спільне когнітивне оточення. Мета з якою здійснюється вплив може бути різною, наприклад для використання одним суб'єктом іншого, чи його можливості. Термін використання трактується в широкому формальному змісті, наприклад, прояв альтруїзму егоїстичний в прагненні використовувати когось для реалізації своєї інтенції – зробити його щасливим. Реалізація категоричного імператива Канта ("не розглядай людину як засіб, а тільки як ціль") з цієї точки зору також егоїстична.

Взаємодія здійснюється на основі дій, які існують у вигляді системи – норми, з точки зору суб'єкта норма являє собою безособову вимогу виконувати, або не виконувати ці дії. Норма характеризується перш за все тим, що вона пропонує деякі права суб'єкта і накладає на нього обов'язки. На основі цього можна інтуїтивно заснувати формальну схему норм.

Отже, дослідження у сфері логіки взаємодії на сьогодні є важливими не тільки для логіки, але й для інших галузей наукового знання, наприклад, психологія і соціологія, юриспруденція і економіка тощо. А якщо взяти більш-широкую сферу, то такі дослідження є досить актуальні в усіх видах людської діяльності де відповідно проходить взаємодія між суб'єктами. Як приклад: у бізнесі, освіті, медицині, ринковій діяльності, та безліч інших сферах. Визначення того, як взаємодіють люди між собою, їх хід думок та поведінка при цьому, забезпечить можливість розуміння чинників, що впливають кінцевий результат.

О.Ю. Щербина, доц., КНУТШ, Київ
e-sherbina@mail.ru

СЕМАНТИЧНА НЕЯСНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ПОНЯТЬ ЯК ЧИННИК УСКЛАДНЕНЬ РОЗУМІННЯ НОРМ ПРАВА

Логічний аналіз правових текстів організовується за трьома напрямками: синтаксичним, семантичним та прагматичним. Застосування кожного із зазначених напрямків логічного аналізу може вимагати поєднання їх один з одним. Проте не в практичній, а в теоретичній площині можна виділити кожен із них окремо залежно від мети аналізу. Для усунення непорозумінь, що виникають через неоднозначне тлумачення деяких юридичних термінів проводять семантичний аналіз досліджуваного тексту. Визначення точного сенсу термінів – це одна із складових семантичного аналізу. Семантична неясність (нечіткість, невизначеність) понять є однією з причин виникнення проблем при практичному застосуванні норми права.

Розглянемо поняття "національне законодавство України", яке є досить поширеним в юридичній літературі та, що дуже важливо для мети цього аналізу, міститься у текстах чинних законів України. Проте неясним залишається його зміст. Чи є сенс застосовувати прикметник "національне" до словосполучення "законодавство України"? Як приклад наведемо одне із тверджень ст. 9 Конституції України, в якій закріплені важливі положення про співвідношення норм міжнародних договорів України та норм внутрішнього законодавства України: "Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. [Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996. – С. 5].

Як видно із статті, в ній міститься вираз "...є частиною національного законодавства України". У вітчизняному праві відсутнє легальне визначення поняття "національне законодавство". У той же час, з'ясування його змісту має суттєве значення для тлумачення ст. 9 Конституції України.

Конституційний Суд України, звернувшись до тлумачення терміна "законодавство" у конкретній нормі (ч.3 ст. 21 Кодексу законів про працю України),

встановив, що цей термін "досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція України (статті 9, 19, 118, пункт 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття "законодавство" включаються як закони так і інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади. ... Частиною національного законодавства є також відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України" [Справа про тлумачення терміна "законодавство". Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 9 липня 1998 // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 4. – С. 24–25].

Якщо виходити з логічної характеристики поняття "законодавство", зокрема за підставу аналізу взяти характер елементів обсягу, то це поняття треба віднести до збірних. Отже, мова йде про сукупність нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в цілому або окремий їх вид.

Оскільки офіційне тлумачення має забезпечити правильне, точне й однозначне розуміння і застосування положень Конституції та законів України, тоді постає питання, чи досягнуто цієї мети офіційним тлумаченням терміна "законодавство", який вживається в ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України, даним у Рішенні Конституційного Суду України. З моєї точки зору, відповідь негативна. Своїм Рішенням Суд не тільки не зняв непорозуміння у застосуванні терміна "законодавство", а, навпаки, ускладнив його. Визнавши, що терміном "законодавство" у ч.3 ст. 21 КЗпП України охоплюються, крім законів України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, також і постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, Конституційний Суд України дав звужене тлумачення цього терміна порівняно з практикою його застосування. При офіційному тлумаченні терміна, який неодноразово згадується в одному нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні. Не може термін "законодавство" мати різне значення вживання більш ніж у сотні статей Кодексу законів про працю України. Неоднозначне вживання терміна породжує непорозуміння у його застосуванні.

Для тлумачення у ст. 9 Конституції України терміна "національне законодавство" за основу повинно братися розуміння терміна "законодавство", викладене у зазначеному рішенні Конституційного Суду України. Це пов'язано з необхідністю визначити місце міжнародних договорів у системі усіх інших актів законодавства України. Проте залишається незрозумілою відповідь на таке запитання: чи відрізняються за змістом та за обсягом поняття "національне законодавство України" та "законодавство України"? Адже, навіщо вживати слово "національне" у цьому випадку, якщо зазначена конкретна держава. На мою думку, вживання терміна "національне законодавство України" в нормах чинних законів тягне за собою неоднозначне розуміння цих норм.

Секція "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

М.Р. Бішовський, асп., КНУТШ, Київ*
bioovsky@ukr.net

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ В ДВОАСПЕКТНОМУ ВИМІРІ

Історико-філософський розгляд концепцій раціональності демонструє плюралізм у підходах до її розуміння. З цим пов'язується існування величезної кількості її визначень. Тому актуальною виявляється необхідність віднаходження методологічної платформи, котра могла б узагальнити існуючі концепції раціональності та дати їй визначення.

Вихідною може стати теза, згідно якої раціональність розуміється як адекватне осягнення дійсності. З цього визначення ми можемо зробити висновок про те, що раціональність стосується знання, точніше знання є її змістом та метою. Проте, знання потрібне людині не саме по собі, а щоб успішно взаємодіяти зі світом, тут виявляється практичний момент раціональності.

З огляду на історико-філософську традицію ми можемо виділити два підходи у розумінні раціональності, відповідно до яких можна буде виділити два її головні аспекти. Відповідно до першого з цих підходів (філософія свідомості від Декарта до Гуссерля), ми можемо визначити раціональність як певну структурно-функціональну характеристику свідомості, котра спрямована на отримання знань про світ та операції з ними. Структура та функціонування свідомості в цьому плані може бути визначено конфігурацією таких її механізмів як розум, розсудок та уява. Ця характеристика раціональності відноситься до діяльності людської свідомості, тому такий аспект ми називаємо суб'єктивним аспектом свідомості.

Відповідно до другого підходу (структуралізм, постпозитивізм, концепція типів наукової раціональності Стьопіна В.С.), раціональність може бути зрозумілою як певним чином, відповідно до певних норм, організована система знань та уявлень. Причому існування цієї системи знань та уявлень є відносно незалежним від індивідуальної свідомості, закріплене для прикладу в книжках, народній пам'яті і т.п.. Таким чином може бути зрозуміла позиція, згідно якої існують етична, наукова, економічна, політична, естетична раціональності. Такий аспект раціональності можна назвати об'єктивним. Бути раціональним, означає знати правила організації знань певної сфери та діяти в ній згідно них.

Спільним у розумінні раціональності в цих двох аспектах є визнання того, що її змістом є знання. Розуміючи знання як інформацію, ми можемо припустити семіотичну природу раціональності та для її інтерпретації адекватно залучити концепцію семіосфери Лотмана. Лотман виділяє такі класи семіо-

---

* Рецензент – В.Л. Чуйко, д-р філос. наук, проф.

тичних об'єктів як природня свідомість людини і культуру як колективний інтелект. Він наполягає на структурній та функціональній подібності між ними. Вони завжди перебувають у взаємодії впливаючи одне на одного, змінюючи одне одного. Ці семіотичні об'єкти перебувають між собою у органічній єдності утворюючи єдиний семіотичний універсум – семіосферу. Інтерпретація раціональності з позиції концепції семіосфери Лотмана дозволяє говорити про відсутність розриву у розумінні раціональності відповідно до класично опозиції об'єктивного і суб'єктивного. Таким чином, раціональність виявляється як цілісне структурно-функціональне утворення.

О.М. Білоус, асп., КНУТШ, Київ*
sasha@ufs.com.ua

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Економіка розвитку – гілка економіки, в якій досліджують процеси та можливість розвитку слаборозвинутих країн та яка виникла у 50-ті роки минулого століття. Першою парадигмою була теорія лінійних стадій росту, яка орієнтувалася на просте накопичення капіталу. З причин відсутності врахування політичних, соціологічних та інституціональних складнощів в процесі розвитку в подальшому її замінюють теорія структурних змін та теорія інтернаціональної залежності. Найбільш впливовою стала неокласична теорія, яка демонструє радикальний розрив з попередніми підходами у питанні державного регулювання економічними процесами. В цій теорії вихідною умовою можливості інтенсифікації розвитку вважають формування вільної ринкової економіки та обмеження державного втручання в економічні процеси.

Отже існує тісний зв'язок економіки розвитку з політичною філософією. З самого початку зв'язок з політикою передбачав центральну роль держави. Переконавання в можливості держави відігравати ефективну та продуктивну роль у спрямуванні інвестицій. Досвід 1960-1970-х років не підтвердив цих сподівань, та в 1980-1990-ті роки спостерігається лібералізація та приватизація економічного сектору. Інтенсивні ринкові реформи втім у значній кількості країн не були підтримані відповідними розвитком інститутів та створенням "хороших" урядів. Тому в останні роки однією з видатних фігур в економіці росту став А.Сен, роботи якого носять якісний, нормативний характер та спрямовані на дослідження можливостей адаптації технологічних інновацій та освіти в країнах, що розвиваються.

З іншого боку в західній традиції 90-х років формується "нова емпірична економіка розвитку". Потужні можливості збереження даних та витончені техніки статистичного аналізу, величезні бази даних та швидкість оперування, інноваційні техніки аналізу з ними надавали перевагу емпіричним дослідженням, кількісному підходові в економіці над якісним.

Сучасний етап характеризується загостренням дискусій у науковому середовищі в умовах руйнації звичних уявлень про функціонування ринку та його

---

* Рецензент – І.С. Добронравова, д-р філос. наук, проф.

інститутів. За часів глобальної економічної держави беруть під свій контроль цілі сектори економіки (наприклад, банківський) та обмежують вільну торгівлю. Слід зазначити, що подібні кроки не завжди сприймаються, як адекватні, та викликають критику. Окрім того, значні зусилля держав та міжнародних фінансових організацій поки що не приносять результатів, а можливо, навіть поглиблюють кризу, як у країнах, що розвиваються, так і у розвинутих країнах.

Отже, знову постає питання про відношення дескриптивної та нормативної економіки, економіки як науки та політичної економії як мистецтва.

Н.В. Буруковська, канд. філос. наук, доц., ААУ, Київ

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ СФЕРИ ГУМАНІТАРНОГО ПІЗНАННЯ

Останнім часом наукові відкриття неодноразово спонукали дослідників переглядати пануючі уявлення про людину та її місце в світі, особливо в межах неklasичного та постнеklasичного етапів розвитку науки.

Сферою гуманітарних наук є свідомо-несвідомий вимір, в якому можлива лише дискусія про стихію того, що доступно людському пізнанню, і помітним це стає саме тоді, коли науковці намагаються виявити порядок систем, правил і норм. "Здається, – зазначає М. Фуко, – начебто дихотомія нормального та патологічного поступово зникає, вивільняючи місце біполярності свідомого та несвідомого" [Фуко *Мишель*. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994. – С. 460]. До того ж уява виступає не просто одним з об'єктів гуманітарних наук, але є їхнім безпосереднім полем, підґрунтям для цієї форми знання, засадою, завдяки якій можливе саме це знання.

Окреслені контури сфери гуманітарного знання пов'язані з потребою постановки питання про буття людини на підвалинах будь-якої позитивності: людина стає тим підґрунтям, на якому будується різноманітне пізнання у його безпосередній очевидності, санкціонується питання про пізнання людини взагалі. Саме цим пояснюється полеміка, з одного боку, між науками про людину та іншими науками (при цьому, перші намагаються обґрунтувати других, а останнім, в свою чергу, потрібне власне обґрунтування. Для цього потрібно виправдати свій метод і стежити за тим, щоб у власній історії не було "історизму", "психологізму" тощо); з іншого боку, між філософією і власне гуманітарними науками (останні намагаються шукати власне обґрунтування свого існування і оголошують своєю сферою те, що колись складало галузь філософії).

Розвиток сучасного наукового пізнання свідчить, що методологія не може ні у кого запозичуватися, що вона не може поставати як список принципів повчань – як потрібно і не потрібно будувати теорію. Досвід розвитку науки доводить, що у будь-якої значної наукової концепції (теорії) методологічні моменти органічно зливаються з предметно-змістовними та обумовлюються ними.

На сьогоднішньому етапі розвитку науки отримало своє обґрунтування нове розуміння сфери гуманітарного знання як методології без чіткого методу. Зразками цього нового обґрунтування в гуманітарному знанні можуть бути структура міфу К. Леві-Строса, епістемі М. Фуко, симулякри Ж. Бодрійяра.

Гуманітарні науки повернуті до людини, оскільки вона живе, мислить, говорить, займається виробництвом і творчістю. Існуючи в цьому світі людина зростає, функціонує, має певні потреби, спостерігає як перед нею відкривається простір, рухливі координати якого перетинаються в ній самій. Більш того, людина існує в світі інших людей. Людина, яка, за словами Арістотеля, єдина з-поміж інших живих істот наділена мовою, вибудовує свій власний світ символів, в середині якого вступає у відношення із своїм минулим, з речами та іншими людьми, на підґрунті якого і може бути побудоване будь-яке знання. Людина для гуманітарних наук є не тільки живим організмом особливої форми, а водночас "...будує уявлення, завдяки яким вона існує і з яких формує унікальну здатність – вірно уявляти собі життя" [Там само. – С. 448].

Усвідомлення ролі цих факторів створює умови для розвитку сучасних наук – біології, політичної економії, прикладної та структурної лінгвістики та інших. Причину формування нових наук М. Фуко вбачав не в накопиченні знання і не в уточненні методів пізнання класичної епохи, а найголовніше, в зміні внутрішньої структури простору пізнання, тобто, зміні конфігурації епістеми.

Філософ у своїх дослідженнях приходив до висновку, що накопичення наукового знання відбувається поступово і безперервно, але в певний час відбувається стрімкий перехід від одного способу мислення до іншого. Це не є катастрофою, це просто злам застарілих уявлень людини про світ. Перехід від попередньої епістемологічної структури до наступної означає одне – простір пізнання вичерпав усі наявні форми свого існування, з'явилися нові форми, які потребують суттєвих змін світоглядних орієнтацій людини, особливо людини-науковця.

Ж. Бодрійяр розглядає сприйняття сучасною людиною дійсності в межах феномену "симулякра", який він визначає як копію, що не має відповідності в реальності. Він критикує все, що на його думку на даний момент вже перестало бути революційним в суспільстві та поступово стає респектабельним (а отже, в певному значенні, стає скам'янілим). Це відноситься в першу чергу до структуралістських теорій і, зокрема, до етнології К. Леві-Строса й проблематики безумства у М. Фуко.

Ніщо не змінилося після того, як суспільство порушило мовчання відносно безумства. Ніщо не змінилося і тоді, коли наука начебто розбила дзеркальну поверхню своєї об'єктивності й схилила голову перед "відмінностями" суб'єктивізму гуманітарних знань та об'єктивізму природничих. На думку Бодрійяра, "в міру того, як етнологія все більше обґрунтовується в класичній інституціональності, вона перероджується в анти-етнологію, чією задачею є ін'єктувати всюди псевдо-відмінність, псевдо-Дикунів, щоб приховати, що саме цей, наш світ став на свій лад дикунським, тобто розореним відмінностями і смертю" [*Jean Baudrillard. Simulacra and simulation. Tr. Sheila Faria Glaser. – Ann Arbor, 1994. – P. 45*].

Аналіз специфіки визначення та функціонування сфери гуманітарного пізнання дозволяє визнати діалогічний та полілогічний характер сучасного гуманітарного дослідження, в межах якого можуть співіснувати різні за своєю суб'єктивною спрямованістю наукові погляди та підходи, концепції та теорії, методи та методологічні підходи.

СУСПІЛЬСТВО ЗНАННЯ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ

1. Ідея даного суспільства містила вже в собі концепції постіндустріальне суспільство. Д. Белл, Є. Тоффлер, Фурастеж та інші її представники відмічали в своїх роботах, що впровадження нововведень в економіку у всій великій мірі стало залежить від досягнень теоретичного знання, від наявності консультантів, експертів. Поняття "Суспільство знання" вперше було використане в 1969 р. університетським викладачем П. Друкером. Данне поняття отримало подальший розвиток в працях таких дослідників як Р. Манселл і Н. Стер. Свій творчий внесок в розробку поняття "Суспільство знання" внесли й українські вчені. Серед них перш за все необхідно виділити праці академіків НАН України Поповича М.В., Кремня В.Г. та Згуровського М.З.

2. В науковій літературі не рідко отожднюється поняття "інформаційне суспільство" та "суспільство знання". Вони мають не мало спільного, але ж, на їхню думку, їх потрібно відрізняти одне від одного, бо відрізняються між собою поняття "інформація" й "знання". Інформаційне суспільство – це суспільство, яке базується на виробництві інформаційного матеріалу, який обробляється перед його використанням і виступає в якості товару, який можна продати та купити. Суспільство знання базується на людях-творцях, озброєних новими технологіями, Інтернетом, тощо. У цьому суспільстві людина мислить, вона перш за все зайнята напруженою творчою діяльністю, яка потребує знання ц інтенсивної праці розуму. А це означає, що суспільство знання виступає як нова фаза, найбільш досконала форма інформаційного суспільства, як сукупність нових ресурсів, інтелектуальних активів індивідів.

3. Суспільство знання – це суспільство, переваги якого не розмірами території держави, кількістю населення, озброєними потенціалом, а інтелектуальним фактором, в розвитку якого початкову роль грають саме знання людини. Доля монотонної, механічної праці у цьому суспільстві будуть все більше скорочуватися і змінюватися інтелектуальною працею. Тим самим знання все активно здобувають людське гуманістичне призначення, здійснюють свій вплив на економіку, на всі сфери суспільного життя.

В суспільстві знання стрімко росте доля робітників розумової праці, інтелектуалів, які безпосередньо будують не матеріальні цінності, а знання, перетворюють інформацію в думки – нове знання. На цій основі збільшується інтелектуальний зміст майже всіх видів праці. В таких об'єктивних умовах різко зростає велика цінність нових, істинних знань, вплив наукових досягнень, системи освіти на всі аспекти розвитку світової цивілізації.

І.В. Владленова

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИКИ У СВІТЛІ РОЗВИТКУ НАНОТЕХНОЛОГІЙ

Фізика відіграє важливу роль у житті суспільства, впливає на розвиток техніки, в той же час власний розвиток фізики знаходиться в прямій залеж-

ності від потреб суспільного виробництва, рівня розвитку техніки і від світоглядних орієнтирів, практичного застосування і технічного втілення фізичного знання. Філософські гіпотези перетворюються в конкретно-наукові, конкретно-наукові відкриття, в свою чергу, можуть породжувати широкі філософські узагальнення і гіпотези. Марио Бунге зазначає, що кожний фізик, який намагається зрозуміти зміст своєї власної роботи, обов'язково стикається з філософією, але не завжди це розуміє. Межування з філософією дозволяє висувати нові ідеї, співставляти їх з дійсністю, усвідомити, що фізика є членом великої сім'ї людських знань [Бунге М. Философия физики / Пер. с англ. Ю.Б. Молчанов; Вступ. ст. М.Э. Омеляновский. – М., 1975]. Новітні наукові дослідження в фізиці та розвитку технологій крім переваг, породжує цілу низку проблем. Особливо обережними треба бути при застосуванні нанотехнологій.

Нанотехнології – це сукупність методів та дій маніпулювання речовиною на атомному та молекулярному рівні з метою виробництва речей з наперед заданою атомною структурою. Нанотехнологія призначена під контролем маніпулювати індивідуальними атомами та молекулами. Дослідниця нанотехнологій М. Рибалкіна, як і багато інших науковців зазначає, що нанотехнологія змінить наш світ більше, ніж ми можемо це уявити, бо можливість щодо використання нанотехнологій невичерпні (від використання впроваджених в організм нанокomp'ютерів, вбиваючих ракові клітини, до автомобільних двигунів, які не забруднюють навколишнє оточення [Рибалкіна М. Нанотехнологии для всех // nanonewsnet.ru, 2005]. Аналізуючи проблему створення технологій на мікрорівні, ми повинні відповісти на питання: як ми можемо маніпулювати речовиною на атомарному рівні, якщо самі громадні у порівнянні з атомами? Для цих цілей використовується зондовий мікроскоп та інші пристрої, які дозволяють працювати з мікрооб'єктами [Там же].

У наносвіті властивості матерії обумовлюються складним і багатим поєднанням класичної фізики та квантової механіки. На відміну від класичної фізики квантова фізика досліджує такі фрагменти реальності, які недоступні безпосередньому сприйманню, бо спираються на статистичні, вірогіднісні методи. Багато фізиків, що стояли у істоків квантової фізики, не один раз зазначали, що їм нерідко приходилося апелювати до філософії. Стан сучасної квантової фізики також потребує філософського осмислення, починаючи від уявлень про еволюцію, структуру мікрооб'єктів, про закономірності їх взаємодій, і закінчуючи розумінням ролі та значенням нових фізичних і філософських концепцій, пов'язаних з планківським рівнем організації матерії і концепцій допланківського рівня. Не закінчилися дискусії стосовно "ЕПР-парадоксу", "множинності світів", "калібрувальних перетворень", "струн", "кварків" і т.д. [Философские проблемы физики элементарных частиц (тридцать лет спустя) / Ред. Ю.Б. Молчанов. – М., 1994. – С. 3].

Але незважаючи на дискусійно проблемний характер квантової фізики, з її допомогою було досягнуто багато практичних результатів. Наприклад, на фундаменті квантової оптиці стало можливим розробка оптичного волокна. Основні дослідження, які проводяться в руслі квантової оптиці, стосуються аналізу властивостей композитних матеріалів на базі іонних кристалів з металевими наночастками для елементів оптоелектроніки, розробці фізичних

основ процесу створіння та дослідження характеристик нового класу оптичного середовища, яке є кристалічною матрицею іонного кристалу з приповерхневим шаром, який включає як металеві нанорозмірні частки, так і лазерно-активні центри та багато чого іншого [Рыбалкина, М. Нанотехнологии для всех / Мария Рыбалкина.- Издательство: nanonewsnet.ru, 2005.- 444 с.]. Саме завдяки квантовій оптиці стало можливим такі концепції, як мікролазер та мікромазер. Багато з ідей квантової оптиці є достатньо революційними у науці, бо пов'язані з пристроями, які істотно перебільшують стандартні квантові межі. Крім того, квантова оптика представляє собою могутні способи дослідження таких фундаментальних проблем квантової механіки, як додаткові, скриті параметри та інші філософські проблеми [Там же].

У гонитві за новітніми технологіями не можна забувати про ту небезпеку, яку вона може привести. "Техніка сама по собі не є метою. Вона набуває цінності тільки як засіб. Можна розглядати техніку і як самостійний феномен, однак ця самостійність певною мірою відносна: техніка органічно залучена до контексту соціального буття та свідомості, є основою цивілізації, перебуває у вирі історичного часу й постійно прогресує [Філософія Посібник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекаль. – К., 2001. – С. 522]. Треба розрізняти процес створення техніки та процес наукового знання, бо "оскільки техніку неможливо звести до прикладного природознавства, існує принципова розбіжність між створенням нової техніки та процесом наукового пошуку" [Там само. – С. 512]. Що стосується нанотехнологій, то вони можуть, як покращити людське існування, так і стати неконтрольованою загрозою для всього людства.

Нанотехнології відкривають перед людиною багато можливостей, які покращують якість людського життя, полегшують його діяльність і дозволяють по-новому організовувати дозвілля. З одного боку, це розширює можливості самореалізації особи, з другого – таять і нові небезпеки: вони значно спрощують маніпулювання свідомістю, ведуть до втрати відчуття реальності навколишнього світу, зростанню самоти, створюють загрозу існування людському організмові, можуть стати в нагоді терористам та іншим злочинцям. Вже зараз відбуваються глибокі культурні і соціальні трансформації у всіх сферах сучасного соціуму. Будучи складним і багатоплановим явищем, нанотехнології, які ще не знайшли широке використання, вимагають серйозного філософського осмислення і аналізу вже сьогодні, бо в науці все так швидко удосконалюється, що люди просто можуть не встигнути усвідомити всі можливі наслідки їх поширення.

В.Э. Войцехович, д-р филос. наук, проф., ТГУ, Тверь
p000327@tversu.ru

ПАРАДИГМЫ И ПРИНЦИПЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА

С конца 20-го столетия в науке проходит фундаментальная революция, в ходе которой изменяются главные идеалы и цели науки. Классический идеал "объективная истина" пересматривается. Бессубъектность как ведущее тре-

бование к научному знанию подвергается критике и более того, признаётся рядом крупных учёных и мыслителей опасной для познания идеализацией. В частности, бессубъектность способствовала такому распространённому заблуждению как мнение о том, что учёные должны лишь открывать истинное знание, а применение его (для добра или зла) – это не их дело. Глобальные проблемы – ядерную опасность и экологическую катастрофу – породила власть, а не наука. В отрицательных последствиях применения знания виноваты, мол, только безнравственные политики и военные, а учёные ни при чём.

В современной науке возник значительный разрыв между относительно новыми "авангардными" дисциплинами и относительно "старыми". Относительно новые теории, принципы, парадигмы – это синергетика, антропный принцип, виртуалистика, теория сложности. Они составили постнеклассическую науку – науку о сложных человекомерных системах (В.С. Стёпин).

Современную научную картину мира (НКМ) составляют такие теории, научные парадигмы, которые, во-первых, определяют развитие науки в наше время – со второй половины 20-го столетия (эти парадигмы выражают мнение ведущей группы учёных – как получивших новые выдающиеся результаты, так и являющихся организаторами науки – руководителями ведущих научных институтов, академий, научных школ), и во-вторых, эти теории представлены в наглядной форме, понятной людям, имеющим высшее образование, но не занимающихся наукой профессионально.

В современную НКМ входят не только теории постнеклассической науки, но и теории предыдущего этапа развития науки – этапа неклассической науки, т.е. теории относительности и квантовой теории. В целом НКМ тройственна: её образуют сегодня 3 ведущих парадигмы – релятивистская, квантовая и фрактальная. Классическая же – механицистская парадигма, возникшая в 17 столетии, уходит в прошлое. Оставаясь в какой-то мере влиятельной на периферии научного познания и его отдельных участках, она сознательно отвергается ведущими научными школами.

Ядро современной НКМ – это антропный принцип. Он сформулирован впервые в СССР – в 1956 г. (Г.М. Идлис), на Западе развит позже – О. Хекманом, Ф. Хойлом, признан научным сообществом в 1973 г. (Б. Картер). Эти авторы обнаружили, что возникновение жизни и разума во вселенной обусловлено фундаментальными физическими постоянными – такими как c (скорость света), e (заряд электрона), h (постоянная Планка), H (постоянная Хаббла), γ (гравитационная постоянная), $1/137$ (постоянная тонкой структуры) и другими. Незначительные сдвиги постоянных, даже на 1% приводят к тому, что в метagalактике ("вселенной") не образуются сложные устойчивые системы. Звёзды очень быстро прогорают, планеты падают на звёзды или удаляются от них, важные химические элементы (например, углерод, кислород), а тем более тяжёлые элементы не образуются вообще. Жизнь и разум невозможны. Отсюда предположение о том, что законы природы в нашей метagalактике и возможность разума тесно связаны. Отсюда 2 формулировки антропного принципа: слабая и сильная. Слабый антропный принцип: фундаментальные физические постоянные таковы, что жизнь и разум возможны в данной вселенной. Сильный антропный принцип: при определенных значениях констант жизнь и разум обязательно должны появиться в данной вселенной.

В контексте проблемы антропного принципа имеют смысл вопросы о множественности вселенных (метагалактик) и соответствующих фундаментальных физических постоянных, об условиях возможности человека в той или иной вселенной, о связи фундаментальных констант (физических и даже математических) с человеком. Отсюда и вовсе удивительное предположение о возможности "числа человека" – математической структуры, которая выражает сущность человека.

Антропный принцип ввёл человека (точнее субъект) прямо в центр научного знания. Понимание природы к концу 20-го столетия стало субъектно-(человеко)мерным. Антропика – учение об универсальной связи человека и вселенной – из чисто мировоззренческого, философского учения становится научной концепцией. Естественным же основанием антропного принципа является концепция универсального эволюционизма, которую постепенно закладывали немецкие философы И.Г. Фихте и Г.Гегель, затем русские космисты – как теологи и философы Н.Ф. Федоров, В.С. Соловьёв, так и учёные К.Э. Циолковский, А.Л. Чижевский, В.И.Вернадский, а также французские космисты – философ Э. Леруа, теолог и биолог П. Тейяр де Шарден.

В истории познания антропный принцип то появляется, то исчезает из научной картины мира. В Древней Греции господствовали космоцентризм и натурфилософия, однако человек присутствовал в картине мира как неотъемлемый элемент. Об этом говорили Протагор, Сократ, Платон и Аристотель. В средние века человек находится в центре сотворённого мира. В новое время (17 – 19 столетия) возникает механистическая картина мира: "Всё есть машина". Мир представлен как бесконечное пространство, в котором находится бездушная материя, движущаяся по законам природы. Человек как особая часть природы исчезает из научной картины мира. Однако к 20-у веку стараниями философов, а затем и учёных он вновь появляется в картине мира, причём в самих её основаниях – в фундаментальных физических постоянных. Материя как бы очеловечивается.

Знание становится, так сказать, "со-субъектным" (учёный, наблюдатель прямо или косвенно присутствует в знании).

Уже в неклассической науке возникают трудности с объективной истиной. Так, в специальной (и общей) теории относительности постоянно используются системы координат. В квантовой теории условия наблюдения входят в само знание и не могут быть устранены.

Поэтому идеал объективной (бессубъектной) истины подвергается критике уже в начале 20-го столетия.

К концу же 20-го века, с наступлением эпохи постнеклассической науки термины "наблюдатель, человек, разум, космический субъект" постоянно присутствуют в фундаментальных монографиях, посвящённых основаниям физики, биологии, математики и тем более философии науки.

Теория самоорганизации, виртуалистика, теория сложности всё чаще используют антропные термины для объяснения переходных процессов в природе, преобразований информации, смысла возможных миров и сложности. В результате удаётся сформулировать антропный принцип для постнеклассической науки в целом.

Таким образом, в современной научной картине мира антропный принцип становится центральным, структурообразующим элементом, организующим научное знание. Человек, разум, субъект вновь, как и в средние века перемещаются с периферии природы в центр бытия.

Важной задачей современных учёных становится "очеловечение", антропологизация не только естественных и технических, но и социально-гуманитарных наук.

О.Ю. Волик, асп., КНУТШ, Київ*
volik-olga@yandex.ru

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІ ПРАКТИКИ ЯК ПОСТНЕКЛАСИЧНИЙ ФЕНОМЕН

В контексті сучасних наукових поглядів, коли в предметному полі постнекласичної науки опиняються людиномірні відкриті системи, що самоорганізуються, все більш очевидною стає необхідність нової парадигми в розумінні психіки – а саме, як синергетичного об'єкту.

Спіраючись на концепцію В.Стьопіна про критерії об'єктивності знання, вдається набути усвідомлення того, що усі конкретні напрямки психологічних досліджень (біхевіоризм, психоаналіз, екзистенціальна психологія, тощо) є відображеннями людської психіки, адекватними діючому типу раціональності на час їх виникнення у відповідному середовищі. Створювані в їх рамках моделі людської психіки охоплюють певну частину психологічної реальності та мають одного дня поступитися іншим моделям, здатним охопити більшу її частину. Такий погляд на численні відгалуження психології – як на корисні та не виключаючі одна одну інтерпретації дійсності – дозволяє трактувати їх розмаїття не як недолік та ознаку кризи, а навпаки, як перевагу.

Окрім цього, визнання того, що психологічні теорії є своєрідними "гносеологічними ножицями" (термін Юркевича С.А.: чим ширшим є їх розбіг, тобто чим більше розбіжностей між різними практиками, тим більше знання вони "вирізають"), передбачає валоризацію досвіду східних систем знання та їх цінність в моделюванні психічних процесів, нарівні з тими, що прийняті на заході (наприклад використання китайської філософської моделі п'яти елементів У-Сін в теорії подолання перешкод М.Воронова або мотив реінкарнації в теорії І.В. Єршової-Бабенко).

Відтак, створення відповідної парадигми психіки як синергетичного об'єкта, невід'ємною частиною якого є можливість вибору та свобода волі, дозволить вірно виокремлювати та оформлювати знання, та створювати уявлення про сутність людської особистості як такої, для котрої можливі численні сценарії самоорганізації. В цьому сенсі психологічні практики, завдяки своєму практичному, діяльному, перетворюючому характеру, дозволяли створювати робочі моделі психіки та мати з ними справу навіть ще до того, як з'явилася змога адекватно осмислити їх в межах постнекласичного типу раціональності. Ця змога з'явилася завдяки тому, що саме розмаїття психологічних прак-

---

* Рецензент – І.С. Добронравова, д-р філос. наук, проф.

тик і довільність вибору моделей, які ними використовуються, поставили проблему теоретизації, створивши те коло феноменів, що його ми можемо сьогодні розглянути в якості емпіричного базису. Останній і може бути переосмислений в рамках постнекласичної методології.

С.А. Галиновский, студ., ОНУ імені І. Мечникова, Одесса
gomer@ua.fm

ФИЛОСОФИЯ И СИСТЕМОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Философия, а именно социальная философия, имеет долгую традицию системного исследования общества. Развитие методологии даёт философии новые средства для исследования социума. Среди них общая теория систем и язык тернарного описания. "Цель ОТС заключается в построении концептуальной и диалектической основы для развития методов, пригодных для исследования более широкого класса систем, чем те, которые связаны с неживой природой" [*Гиз Дж. ван* Прикладная общая теория систем. – М., 1981. – С. 74]. В параметрической ОТС любой объект можно представить в виде системы, все системы обладают общими закономерностями. Это действительно расширяет возможности исследования философии.

Можно привести пример системного исследования государственных структур. Данная проблема является актуальной проблемой нашего времени. Современное гуманитарное знание дало множество наук, направленных на исследование государства и общественных структур. Однако, по нашему мнению, в рамках философии и благодаря применению системного подхода возможно исследование государства в системной целостности.

Основой подобного исследования должна послужить классификация, построенная на основе параметрической общей теории систем. В качестве основополагающего принципа для классификации должно послужить двойственное системное моделирование. "Двойственное системное моделирование означает, что любой объект может быть представлен в виде двух двойственных друг другу системных моделей – системной моделью с атрибутивным концептом и реляционной структурой и системной моделью с реляционным концептом и атрибутивной структурой" [*Уёмов А.И.* Системные аспекты философского знания. – Одесса, 2000]. Существует две системные модели, одна из которой, это система с атрибутивной структурой и реляционным концептом. А другая – с реляционной структурой и атрибутивным концептом. На основании двух типов систем возможно построение нашей классификации. Два типа систем служат *genus proximum* нашей классификации. *Differentia specifica* – нашей классификации послужат атрибутивные параметры. "Атрибутивный системный параметр – это набор таких свойств, одним из которых обладает любая система. Любое это свойство является одним из значений атрибутивного системного параметра. ... Атрибутивный системный параметр можно рассматривать как основание деления понятия системы на виды" [*Уёмов А.И.* Системный подход и общая теория систем. – М., 1978. – С. 145].

Многу были выбраны параметры завершённости и имманентности, которые позволяют рассматривать систему как закрытую или открытую. А так же параметры регенеративности, центрированности. Параметры регенеративности позволяют оценивать уровень политического участия. Параметр центрированности, может позволить оценить уровень централизации государства или роль тех или иных политических структур. Приведём несколько примеров интерпретации структуры государства в параметрической ОТС. Итак, у нас есть два рода: тоталитарные и демократические системы. Конечно, весь спектр политических режимов и систем ими не ограничивается, но представим в качестве примера только крайнии классы (виды этих родов). В качестве видов тоталитарного можно выделить систему с реляционной структурой – центрированную, завершённую, имманентную, внешнегенеративную, которую можно отождествить с такими тоталитарными государствами как Спарта, СССР. В качестве демократических можно привести такие: система с атрибутивной структурой, не центрированная, не завершённая, не имманентная, авторегенеративная. Если мы к ней добавим значение параметра "не опосредованная", то получим прямую демократию. Если добавим значение параметра "опосредованная", то непрямую, хотя в таком виде данное описание будет годиться и для либеральной демократии.

В системах существуют закономерности. "Такие закономерности должны быть выявлены в результате логического анализа эмпирического материала. Эти закономерности будут иметь общесистемный характер, если исходная информация будет выражаться с помощью особого типа отношений – реляционных системных параметров или особых типов свойств – атрибутивных системных параметров" [Там же. – С. 144]. Зная параметры и закономерности, мы сможем спрогнозировать развитие интересующей нас системы, а также предположить те явления, которые могут возникнуть. Применение же формального языка тернарного описания позволяет добиться определённой степени корректности и точности наших формулировок при исследовании той или иной системы.

Применение ОТС и системного подхода позволяет раскрыть новые возможности для философии и системологии социального управления, представляя методы прогнозирования и исследования методов управления.

*Т.В. Горбатюк, канд. філос. наук, НУБіП України, Kuie
tarastn@ukr.net*

ТЕХНОЛОГІЧНА СИНГУЛЯРНІСТЬ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Інтенсивне зростання досягнень у галузі високих технологій, таких як: мікроелектроніка, кібернетика, біоніка і т.п., дає підставу вважати, що світ у своєму технологічному розвитку рухається до певної еволюційної точки. Ця прогнозована точка еволюції називається точкою технологічної сингулярності і пов'язана головним чином з розвитком нано-, біо-, інфо- та когнітивних технологій. "Технологічна сингулярність", мабуть, – найбільш реальна загроза, породжувана Мега Science. Оскільки "технологічна сингулярність" – це

наше наукомістке майбутнє, то проблема техносингулярності набуває нині не тільки світоглядного, але й глибокого, гуманітарного, життєво-важливого значення для всіх нас.

Перетворювальний потенціал *Mega-science*, яка модернізує індустрію високоінтелектуальних пізнавальних технологій, зростає колосальними темпами. З огляду на цю тенденцію, сучасні експерти прогнозують, що через кілька десятиліть за допомогою мегаколайдерів, більш могутніх ніж недавно запущений Великий Адронний Колайдер, у ядрі атома можна буде виділяти кварки. А це значить, що *Mega-science* перетвориться в джерело не тільки нанотехнологій, але й кварко-технологій. Кварко-технології перенесуть людську практику на рівень адронної матерії, тобто матерії, з якої складаються протони, нейтрони, атомні ядра. Завдяки цьому кварко-інженерія буде грати в практиці перетворення світу неживої матерії таку ж роль, яку нині грає генна інженерія в практиці перетворення світу живої матерії.

Практика використання згаданих високоінтелектуальних супертехнологій вплине на такі глобальні процеси, як еволюція біокосмосу, еволюція антропокосмосу, еволюція психокосмосу, еволюція соціокосмосу. Глибокі наслідки вона виллє й у сфері генно-інженерійних перетворень біосоціальної природи людини.

Людина, яка перетворює всі рівні фундаментальної структури матерії за допомогою усе більш могутніх установок *Mega-science*, самоусвідомлює себе силою космічного масштабу. У перспективі ця сила виявиться здатною не тільки облаштувати навколосезний космос, населати безжиттєві планети штучно створеними формами життя, але й породжувати суперпотужні гравітаційні поля, що лютують у надрах чорних дір, здійснювати штучні вибухи Сонця й інші мега-експерименти. Навіть по космічних мірках перетворення людини у творця *Mega-science*, – це подія гігантського масштабу.

Практика використання високоінтелектуальних пізнавальних технологій, що відповідають умовам і вимогам *Mega-science*, формує якісно нові здібності творчої переробки наукової інформації за допомогою інформаційно-обчислювальних мега-мереж. Вона значно розширює границі інтелектуальної компетенції творців науки в сучасному "суспільстві знань". Такі високоінтелектуальні пізнавальні технології припускають трансдисциплінарну смислоутворюючу комунікацію, яка забезпечує можливість переживання, знаходження герменевтичного досвіду й рефлексії. Забезпечуючи умови формування міждисциплінарної інтелектуальної професійної компетентності, вони вдосконалюють здатність створювати нове знання, вирішувати завдання усе більше високих рівнів складності.

Перетворюючи традиційні уявлення про науку, про її філософію, про її можливості, про її творців, і, звичайно ж, про могутність і небезпеки прийдешніх наукових експериментів над фундаментальною структурою матерії, практика використання установок *Mega-science* стає потужним джерелом екзистенціальних страхів, занепокоєнь, тривог інтелектуалів. У контексті цієї практики гуманітарні (морально-етичні) проблеми прийдешньої коеволуції біокосмосу, антропокосмосу, соціокосмосу набувають якісно нового звучання. Головне питання, яке сьогодні хвилює гуманітаріїв, є таким: Що відбудеться із планетарним соціумом, якщо доступ до установок *Mega-science* не

буде надійно закритий для таких користувачів, котрі позбавлені духовного коріння, байдужі до моральності, безмежні у своїх устремліннях, одержимі спрагою влади над світом живого?

Сьогодні ми лише в першому наближенні розуміємо морально-етичні наслідки вибухового розвитку Mega-science. Ніхто не здатний пророчити, ким може стати творець і користувач Mega-science через кілька десятиліть для планети Земля з усією її флорою й фауною. Ясно лише одне, – якщо він буде розвивати Mega-science з метою зміцнення влади над біокосмосом, антропокосмосом, соціокосмосом, якщо цінність її прийдешніх досягнень буде вимірюватися лише ринковим попитом, – то екзистенціальне значення Mega-science завжди буде мати трагічну глибину.

Осмислюючи соціальні наслідки майбутнього прогресу Mega Science, соціальні експерти попереджають нас, що вона стрімко прискорює темп змін нашого життя, яке вже зараз впритул наблизилося до межі психологічної міцності людини. Якщо ж ця тенденція буде продовжуватись ще протягом кількох десятиліть, то межа психологічної міцності людини буде перевершеною. А це значить, що наш планетарний соціум перейде в новий режим еволюції.

Новий режим еволюції соціуму може різко прискорити процес зміни суспільних формацій, що істотно скоротить їх темпоральне існування на планеті, внаслідок чого режим еволюції соціуму зрівняється з частотою зміни поколінь. Що в свою чергу, не дозволить людині своєчасно адаптуватися до техногенного середовища свого існування, а змусить перебувати в стані тофферівських футуро-стресів, футуро-шоків, футуро-тривоги, які каталізують різке зростання ймовірності антропологічної катастрофи.

Стрімкий прогрес Mega-Science – це гігантський ривок у пізнанні світу. Однак цей ривок збуджує в нас відчуття тривожності, невпевненості перед наукомістким майбутнім, що насувається, відчуття наростаючого конфлікту між грандіозними досягненнями Mega-Science і гуманістичними цінностями. Сьогодні, як наслідок, постає загроза трансформації людини в постлюдину, у гуманітарній сфері з'явилася необхідність по-новому поглянути на виникаючі світоглядні проблеми.

***А.А. Горелов, д-р филол. наук, вед. науч. сотр. ИФ РАН, Москва,
Т.А. Горелова, д-р филол. наук, проф., МзгумУ, Москва***

ИНТЕГРИРОВАННОЕ РАЗНООБРАЗИЕ КАК ПРИНЦИП РАЗВИТИЯ ПРИРОДЫ И КУЛЬТУРЫ

В процессе биологической эволюции возникающие виды и формы являются более сложными, поэтому каждый более высокий уровень в природе для того, чтобы быть жизнеспособным, должен заключать свое разнообразие в целое, обладающее эмерджентными свойствами. Так, первым вещественным уровнем организации природы был уровень элементарных частиц. Затем некоторые из элементарных частиц – кварки – стали объединяться в нуклоны, и образовался следующий более высокий уровень организации вещества – нуклонный. В дальнейшем нуклоны, объединяясь между собой,

образовали уровень ядер атомов. Объединение ядер атомов с электронами привело к образованию атомного уровня. Затем атомы, объединяясь между собой, образовали молекулярный уровень. Объединение молекул привело к созданию уровня неживых тел, а в дальнейшем к образованию первого уровня живого – безъядерной клетки, за которым последовал уровень живой клетки с ядром и, наконец, уровень многоклеточного организма. Также животные объединяются между собой в различные группы – анонимные стаи, безличные и личные семьи, иерархические группы. Объединяясь с растениями, животные образуют сообщества, а сообщества вместе со средой образуют экосистемы, вплоть до биосферы. Соответственно, в развитии человеческого общества сначала имел место уровень иерархических групп, затем родов, племен, народностей, наций. Появление новых частиц и организмов и их развитие вместе с ростом разнообразия вело к их интеграции в новые целостности. Это и можно назвать действием принципа интегрированного разнообразия. Его предельное состояние использовано в концепции ноосферы, в соответствии с которой ноогенез приводит к объединению системы "человек – природа" в точке Омега.

Принцип интегрированного разнообразия в природе позволяет решить дилемму агрегации – изоляции. Агрегация усиливает конкуренцию, но в то же время создает многочисленные преимущества. Разобщение особей в популяции уменьшает конкуренцию, но, вероятно, приводит к утрате преимуществ, обеспечиваемых групповым образом жизни. Преимущества агрегации усиливаются, а недостатки уменьшаются, если каждая из агрегированных особей имеет своеобразие и существует общее "разделение труда" внутри группы. Это справедливо и для человека. Положительная роль разделения труда в обществе подчеркивалась Э. Дюркгеймом, а опасности, кроющиеся в классово обусловленном разделении труда, вскрыты К. Марксом.

Принцип интегрированного разнообразия действует и в развитии духовной культуры. В науке имеет место преемственность теоретического знания, в философии – отрицание отрицания, т.е. сохранение на последующих стадиях всего ценного, что имело место на предыдущих стадиях с устранением несущественного. Для синтеза в одной отрасли культуры необходим материал других отраслей. Например, для синтеза ислама понадобилась и философия (неоплатонизм), и мистицизм (учение гностиков), и мифы (религиозные и языческие), и искусство (текст Корана – произведение искусства) и т.п. Каждая новая отрасль культуры увеличивает выбор индивидуальных возможностей. Творчество увеличивает культурное разнообразие, а оно повышает устойчивость культурной системы (аналогично основному закону экологии о прямой пропорциональной зависимости между видовым разнообразием и устойчивостью). Разнообразие должно интегрироваться, чтобы система не распалась (как в природе интегрируются атомы, молекулы, клетки, организмы, экосистемы, биосфера).

Самого по себе творческого подхода еще недостаточно. Творческое преобразование природы в плане следования концепции сущностного единства человека и природы, выражающееся в необходимости единства человека как с внешней, так и с его собственной внутренней природой (которую не

следует понимать только биологически), должно сопровождаться заботливым, бережным отношением к природе, любовью к ней. Любовь к природе и творческое преобразование ее – два момента, позволяющие гармонизировать систему взаимоотношений человека с природой. Важно, чтобы они находились в системном единстве, поскольку творчество без любви ущербно и ориентировано только на внешнее оперирование объектом, а любовь без творчества духовно бесплодна.

Творческое преобразование природы предполагает в каждом преобразовательном акте создание качественно нового, а не тиражирование ранее изобретенного. В своем экологическом аспекте творческое преобразование есть такое, которое учитывает специфику ландшафта и нацелено на то, чтобы гармонично вписать человеческую деятельность в данную природную среду. Конечно, дело не в том, чтобы каждый преобразовательный акт был непохож на другой. Это и невозможно. Нужно, чтобы творческим он был в целостном замысле преобразования и чтобы творческий характер имела сама цель.

Творческий подход к любому делу и, в частности, к преобразованию природы, является способом раскрытия сущностных сил человека, реализацией им своей природы, и в то же время он необходим для решения экологической проблемы, поскольку именно массовое тиражирование научных-технических достижений во многом ответственно за экологические трудности. На данном примере видно, что решение экологической проблемы не находится исключительно в сфере системы функциональных связей между обществом и природной средой, а является составной частью общего прогресса человечества и природы в целом.

Уменьшение разнообразия в природной среде ведет к уменьшению устойчивости экосистем (в соответствии с закономерностями их развития) и последующему отрицательному влиянию природы на человечество и его культуру. Только путь развития культуры с увеличением ее разнообразия представляется надежным способом разрешения противоречий между обществом и природой. А он предполагает в качестве своей предпосылки творческое постижение бытия и его творческое преобразование в плане не упрощения, а скорее, наоборот, усложнения и увеличения разнообразия экосистем, что не уменьшало бы, а увеличивало их устойчивость.

С.В. Девтерева, пров. інж., здобувач, НТУУ "КПІ"
devteros@gmail.com

ПІЗНАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ

Зростання ролі інформаційного обміну та комунікацій зумовлює необхідність дослідження взаємодії пізнання та комунікації. В умовах лінгвістичного повороту в розгляд введені лінгвістичні комунікації (В. Лук'янець). У синергетичних дослідженнях значну увагу приділяють взаємодії інформаційних потоків. Розкриття комунікативності науки відбувається з позицій розгляду наукової раціональності у вимірах людського буття (М. Попович). Комунікація заміняє суб'єкт-об'єкту взаємодію і стає основою введення у розгляд по-

всьякденного мислення (Ю. Габермас). Однак трансформація проблеми знання залишає відкритим питання про гносеологічний зміст взаємодії пізнання та комунікації. Це значною мірою пов'язане з недостатньою визначеністю ролі когнітивної складової в комунікації. З одного боку, визнається наявність когнітивного виміру комунікації та його фундаментальність, вводитьься у розгляд зв'язок його із знанням [Полович М.В. Раціональність і виміри людського буття. – К., 1997. – С. 93–97]. З іншого боку, комунікація лише доповнює суб'єкт-об'єктну взаємодію, стаючи проявом удостоверення отриманих у ній результатів, і когнітивна складова комунікації розкривається через взаємодію Я та Іншого [Даниляк Р.П. Концептуальні підходи до пізнавальної та комунікативної взаємодії Я та Іншого: Методологічний аналіз: Автореф. дис. ... кандидата філос. наук. – Одесса, 2007. – С. 10–14].

Розвиток інформаційних процесів, пов'язаний із дослідженням взаємодій у науковій спільноті, в роботах Ю. Гарфілда, Д. Прайса, У.Д. Гарвея, Г.М. Добрава, О.З. Мирської привів до розкриття соціологічного змісту наукової комунікації як встановлення взаємних зв'язків між членами наукового співтовариства. Однак пізнання та знання залишилися за межами комунікативної взаємодії. Посилаючись на дослідження Дж. Р. Коулум схем інтелектуального впливу в наукових дослідженнях, В. Онопріенко зазначає: "Комунікація в науці – це вид взаємин, спілкування вчених та інших агентів наукової діяльності. Оскільки основною частиною науки є одержання наукового знання, комунікацію вчених можна розуміти як одну з умов створення нового знання. Однак, беручи до уваги те, що знання як об'єкт дослідження досить складно ідентифікувати, комунікацію доцільно розглядати у процесі руху інформації в науці. Операційним критерієм при виділенні комунікаційної підсистеми із цілісної науково-інформаційної системи є взаємодія вчених, яка набуває різноманітних форм: спілкування для отримання інформації, співробітництва в дослідженні, співавторства, взаємин науковців при передачі інформації" [Онопріенко В.І. Комунікація в науці як умова створення нового знання // Вісник Нац. ав. ун-ту. Сер.: Філософія. Культурологія. – 2004. – № 1. – С. 11–14].

Розвиток віртуального інформаційного середовища стає поєднанням комунікації з розробкою наукових проєктів. Зростає значення технічної складової інформаційного обміну, зокрема значення розв'язки техніко-технологічних проблем інформаційного обміну. "Зазвичай при виконанні складних і масштабних проєктів виникає необхідність взаємодії наукових колективів та установ різної спеціалізації. Подібна розподілена розробка потребує створення єдиного інформаційного простору, в межах якого забезпечуватиметься ефективне спілкування учасників, обмін результатами та вільний доступ до інформації для розробників... Враховуючи великі обсяги інформації, що зазвичай використовуються при виконанні складних проєктів, нагальною є потреба створення ефективних методів обробки розподіленої інформації та забезпечення надійної мережевої взаємодії" [Кусуль Н.М., Лавренюк А.М., Шелестов А.Ю., Лобунець О.Г., Скакун С.Г. Розробка віртуального інформаційного середовища для спільного виконання космічних проєктів // Космічна наука і технологія. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.knteu-elearning.kiev.ua/publications.html>].

Зростання ролі віртуального середовища робить неприпустимим редукцію комунікації до інформаційного обміну. Істина народжується в процесі діалогічності [Бахтин М.М. Исследование поэтики Достоевского. – М., 1979. – С. 126]. За цих умов важливим стає розкриття гносеологічних аспектів взаємодії пізнання та комунікації. Знання постає як мережева взаємодія, комунікація перетворюється на процес його зростання. У віртуальному середовищі відбувається наближення до ситуації, в якій істина не народжується в окремій голові. Віртуальне середовище створює нові умови для людського пізнання. Пізнання, що відбувається в мережевій взаємодії, перетворюється на різновид когнітивної практики, в якій нарощування когнітивної складової відбувається на полюсі людини, її когнітивних здатностей і водночас на полюсі знання як мережевої взаємодії.

Введення віртуального середовища дає змогу наблизитись до пізнання реальної, живої людини й досліджувати його як синтетичне явище, що поєднує в собі взаємодію між учасниками комунікації, пізнавальні дії, роблячи останні колективними, обмін інформацією та знаннями із спілкуванням. На наш погляд, саме нове віртуальне інформаційне середовище наповнює ідею комунікативності смыслом, який дає змогу виявити нові грані взаємодії пізнання та комунікації. Розглядається комунікативна єдність постнекласичної науки, яка, на думку Л. Броннікової, в контексті Універсальної історії створює якісну комунікацію гуманітаріїв і природознавців [Броннікова Л.Б. Комунікативна єдність науки з позицій Універсальної історії // Вісник Нац. ав. ун-ту. Філософія. Культурологія: Зб. наук. пр. – К., 2005. – С. 59–63]. В умовах становлення інформаційного суспільства [Рубанець О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень. – К., 2006] потрібно досліджувати когнітивну активність людини у вимірах реальних когнітивних практик і мережевих взаємодій. Однак сьогодні мережеві взаємодії з позицій пізнання залишаються значною мірою недослідженими. Створюється образ відчуженого від людини віртуального середовища. Так, зазначається, що "знання в Мережі відчужуються та фіксуються за допомогою слів, логіки та образів" [Райков А.Н. Виртуальное пространство доверия // Информационное общество. – 2006. – № 5–6. – С. 125]. Віртуальне середовище постає як середовище довіри в межах психологічних контактів, що встановлюються між членами соціальної групи. На наш погляд, введення в розгляд людського пізнання дає змогу встановити єдність пізнання та комунікації. Людина є висхідною ланкою комунікації. Вона входить у віртуальний простір із своєрідним запитом на знання. Обмін інформацією та знанням стимулює когнітивну активність людини, яка породжує нове знання. Знання як мережева взаємодія є результатом комунікативної дії спільноти.

Н.В. Дмитренко, асп, КНУТШ, Київ

ВІД ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКОГО ДО ЗАГАЛЬНОНАУКОВОГО ПІДХОДУ ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ЖИВОГО

Якщо з часів Античності питання про сутність живого розглядалось в межах єдиної натурфілософії, то починаючи з епохи Відродження (друга поло-

вина XV ст.) воно досліджувалось окремо у різних галузях людського пізнання. Це було пов'язано з тим, що тоді в науці важливим вважалося досконале вивчення кожного явища природи, задля чого його відокремлювали від інших, часто-густо відкидаючи його зв'язки зі Всесвітом. Виникло розгалуження природознавства на декілька фундаментальних наук, як то фізика, хімія, біологія. Всі тогочасні спроби створення більш загальних систем знання ("ятрофізика", "ятрохімія") обмежувались довільним поєднанням існуючих наук, за принципом поєднання різних деталей у машині, на засадах тогочасного редукціоністського світорозуміння, без встановлення внутрішніх зв'язків та наведення переходів від однієї до іншої. Але при такому розгляді, сутність живого знов и знов втікала від людського розуміння, навіть після створення дуже вдалих описів живого в окремих науках, и коли здавалось, що от-от і в цьому питанні буде поставлена остання крапка.

Такі, що не припинялися, спроби створення загальної системи наукового знання у XIX сторіччі призвели до появи проміжних ланок між різними галузями знання та виникнення перших, по-справжньому сукупних, наукових дисциплін, як то фізико-хімії та біохімії. Підґрунтям для цього стали відкриття законів перетворення різних видів руху та взаємозв'язку між різними видами енергії. Характерною рисою такого поєднання був підпорядкований стан однієї дисципліни по відношенню до іншої, що було пов'язано с перенесенням методів досліджень більш розвинених наук у сферу інтересів менш розвинених. У цій час були створенні перші міждисциплінарних теорії виникнення, існування та розвитку живого. Але, наприклад, при механічному перенесенні до біології фізичного світорозуміння та фізичної трактовки біологічних явищ, це не дало очікуваного результату, бо у таких об'єктах досить значну роль відіграють хімічні процеси. Хоча спроби такого наївного перенесення не припиняються й досі. Як, наприклад, спроба пояснити променеве ураження наслідком довільних порушень γ -квантом клітинних структур, без врахування конкретних фотохімічних та наступних хімічних реакцій.

Тому подальше удосконалення фізико-хімічних досліджень призвело до виникнення таких наукових дисциплін, що узагальнювали дослідження живого, як біологічна фізико-хімія, біофізична хімія та фізико-хімічна біологія, котрі пізніш об'єднали під однією назвою – біофізика. Цією назвою воліли підкреслити, головним чином, наявний методологічний підхід до будь-якого об'єкту як цілісності, що є характерним для фізиці, на відміну від хімії, чії методи все ж таки потребують розкладу кожної системної цілісності на складові. Таке поєднання методів різних наукових дисциплін дозволило досить далеко просунутись у дослідженні біологічних систем, але сутність живого, при цьому, так і залишилась таємницею. Бо існуючі методи фізики та хімії часто-густо призводять до руйнування саме життя у біологічних об'єктах, а іноді навіть потребують цього як передумови дослідження.

Все це примусило вчених до максимально можливого зменшення зовнішнього впливу на живі об'єкти у ході дослідів. Таке зменшення впливу призвело до досить неочікуваних результатів: дуже малі впливи призводили до дуже великих (резонансних) наслідків (Н.П.Залюбовская, Н.Д.Девятков – відкриття впливу електромагнітного випромінення мм діапазону хвиль на

біологічні об'єкти у 70-х роках ХХ ст.). Це примусило біологів замислитись та звернутись до досягнень в інших галузях знання – до синергетики (Г.Хакен) та теорії дисипативних структур (І.Пригожин), що дозволяють описувати складні явища на підставі виявлення загальних закономірностей у їх поведінці та будові. Початок застосування таких системних підходів до розгляду живих об'єктів дозволяє нам сьогодні казати про початок загальнонаукових (трансдисциплінарних) досліджень живого. Яким прикладом такого підходу до вивчення біологічних об'єктів є методи "фізики живого" (С.Ситько).

Подальше дослідження сутності живого повинно буде ще більш посилить ці тенденції виходу за рамки будь-якої дисципліни та вивчення живого з позиції універсальних законів формування впорядкованих середовищ, де гармонія, а не протистояння, буде вважається основою розвитку організмів, які будуть розглядатися як системна єдність просторового, часового та інформаційного аспектів Всесвіту.

О.В. Добровольська, асп., ХНУРЕ, Харків*
dobrovolska@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПОШУКУ СТРУКТУРИ СВІТУ В ЗАХІДНІЙ ФІЛОСОФІЇ І ОНТОЛОГІЧНОМУ ІНЖИНІРІНЗІ

В настоящее время классические вопросы онтологии (вопросы поиска первоначал мира, его структуры, единого порядка, а также задачи классификации и категоризации сущего) требуют разрешения не только в рамках философии, но также и в рамках компьютерных наук, а именно: в онтологическом инжиниринге – направлении, задачей которого является разработка компьютерных онтологий.

Первенство в систематизации и классификации всего сущего, принадлежит Аристотелю, так как именно он впервые выделил основные категории бытия, определив для каждой собственные признаки, попытался создать иерархическую систему сущего. Развитие учений Аристотеля и Платона продолжили Плотин, затем его ученик Порфирий. На основе работ Аристотеля Порфирий предложил иерархическую схему представления сущего, представляющую собой переход от наивысшего рода к наинизшему виду ("древо Порфирия"), где сущностью наивысшего рода является "субстанция".

В эпоху средневековья продолжили развиваться представления о возможном порядке вещей в мире. Так, Иоанн Дунс Скот утверждал первенство "сущего" относительно других категорий, родов и видов, выделил различные типы зависимости между категориями (порядок превосходства, порядок зависимости и т.д.).

Для философии Нового времени характерен переход от проблем схоластики и теологии к проблемам натурфилософии, возник вопрос о том, что же можно считать первоначалом мира. Сформировалось несколько теорий: материалистическая Ф. Бэкона, дуалистическая Р. Декарта, деистическая

---

* Рецензент – В.І. Штанько, д-р філос. наук, проф.

Т. Гоббса, монистическая пантеистическая Б. Спинозы, монадология Лейбница и др.

Позднее разработку проблем категоризации и классификации всего сущего продолжил Кант, подвергший критике систему категорий Аристотеля за ее неполноту и отрывочность. Свою систему категорий И. Кант вывел из одного общего принципа – способности суждения (способности мышления). Категории мыслитель разделил на четыре группы: качества, количества, отношения, модальности. Еще один представитель немецкой философии, Франц Brentano, в очередной раз обратил внимание на труды Аристотеля, дополнил его категории своими, в том числе и категорией наивысшего рода (первоначалом) – "бытие".

Brentano считают одним из основоположников таких философских направлений, как феноменология и аналитическая философия, в рамках которых разрабатывались вопросы о раскрытии структуры мира. Для аналитической философии характерным было обращение к языку, сквозь его призму – к реальности: изначально целью данного направления было создание единой формализованной системы знаний о мире – точной, строгой, лаконичной. В рамках аналитической философии был выработан некий класс систем, служащих основой для отображения реальности в языке, содержащих ее структуру. К таким системам можно отнести "языковой каркас" Р. Карнапа, "понятийный аппарат" К. Айдукевича, "мета-язык" А. Тарского, "предпосылочный язык" В. Куайна, "примитивный язык" Л. Витгенштейна, "концептуальную схему" Д. Дэвидсона и др. Появление этих систем позволило частично разрешить проблему поиска структуры путем раздробления целостного описания мира на фрагменты. Такое же решение было предложено и Гуссерлем, введшим в рассмотрение понятие "материальной (региональной) онтологии" – онтологии некоторого региона – наивысшего материального рода, которому подчинена конкретная эмпирическая предметность со всеми составляющими ее материальными сущностями.

Современная наука также задается вопросами поиска единого порядка, структуры в рамках онтологического инжиниринга. Компьютерные онтологии, разрабатываемые и проектируемые в рамках данного направления, можно определить как концептуальную структуру, исчерпывающее описание некоторой предметной области. Формальные онтологии являются базисом компьютерных систем, так же как и онтология является одной из основ философской целостной системы, поэтому важным является отыскание наиболее эффективной структуры формальной онтологии. С одной стороны, данные проблемы имеют философский характер, а, с другой стороны, необходимость их решения продиктована практическим интересом, поэтому поиск решения проводится в настоящее время в рамках философии компьютерных наук. Особое значение для этого направления представляет опыт, накопленный представителями аналитической философии и феноменологии, осознавшими невозможность описания мира с помощью единой формализованной структуры и предложивших выделять для описания фрагменты реальности: регионы, формы жизни и т.д. Разработчики онтологий в настоящее время используют такой же подход. Окружающий мир настолько

разнообразен, что даже в рамках одной предметной области необходимо выделять более узкие, специализированные предметные области.

Кроме того, если классические схемы категорий предполагали строгую иерархию в виде дерева, и единообразные связи между концептами (отношение род-вид), то формальные онтологии продемонстрировали, что структура мира не такая явная и однозначная, более соответствует виду решетки (когда любые два концепта структуры могут быть связаны между собой, также допускаются множественные связи), а связи между концептами могут быть абсолютно различными.

Таким образом, мы можем видеть, что и в философии, и в онтологическом инжиниринге при попытке разрешения проблем поиска структуры мира применялись одни и те же подходы, что дает основания при разработке формальных онтологий обращаться к опыту, накопленному аналитической философией и феноменологией.

И.Е. Иванова, асп., ОНПУ, Одесса^{*}
enito07@gmail.com

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД КАК СРЕДСТВО ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ОБОСНОВАНИЯ МЕТОДА "РАВНЫЙ – РАВНОМУ" В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

С того момента как мировое сообщество согласилось вменить себе в обязанность осуществление социальной работы (СР), вопросы организации этой деятельности и методы ее проведения стали носить глобальный характер. Прежде всего, это связано с расширением самого понятия СР, в которое стали включать все более разнообразные направления (защита прав человека, организация благотворительности, религиозная СР, социальная педагогика и социальное обучение, СР в этнических общинах и т.д.).

Параллельно с развитием новых форм и видов СР, усиленного внимания требует теоретико-методологическое обоснование этой деятельности. Но движения от практической деятельности к ее теоретическому обоснованию не происходит, потому что используемые методы часто слабо соотношены между собой, являются скорее методиками решения частных задач, чем общезначимыми для СР методами. Вместе с тем, нельзя не учитывать обширный практический опыт, который накопила СР. Так, способом проб и ошибок, СР приобрела в свой арсенал методы, которые социальные работники выделяют как наиболее эффективные. Одним из таких, интуитивно выбранных, методов является метод социального обучения "равный – равному".

Суть этого метода состоит в том, что источником знаний для ученика служит не профессиональный учитель, а такой же ученик, но уже обучившийся предмету (например, ученик помогает своему однокласснику наверстать пропущенный материал). Основой этого метода является то, что зачастую знаниям, полученным от "своего", равного по статусу, человек доверяет

---

^{*} Рецензент – А.Ю. Цофнас, д-р филос. наук, проф.

больше. А желание "учителя" научить, мотивирует "ученика" принимать и использовать полученные знания на практике.

Главным достоинством метода является то, что этот способ позволяет проводить обучение в закрытых и маргинальных группах населения (среди наркоманов, беженцев, бездомных и т.д.). Такие группы часто не доверяют информации из официальных источников (с подозрением относятся к социальным работникам, врачам) и могут не получить важных сведений. Явными плюсами такого подхода являются: устранение барьера между учителем и учеником; возможность ученику и учителю лучше понимать мотивацию друг друга; неформальная передача знаний и опыта.

Данное направление СР практически полезно. Но отсутствие научного обоснования метода "равный – равному" не позволяет объяснить, ни его эффективности, ни возможностей, ни имеющихся недостатков. Придать методу большую строгость и обоснованность можно, используя системный подход в русле общей параметрической теории систем (ПТС). Эта теория сосредоточивает свое внимание на качественном, а не на количественном, анализе систем, позволяет говорить о таких системных характеристиках как стабильность, надежность, сила (форсивность), регенеративность (способность к восстановлению), изоморфизм и других системных параметрах (атрибутивных или реляционных).

Системное представление (процедура превращения любого объекта в субстрат для некоторой структуры, соответствующей заранее фиксированному концепту [Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 308 с.]) позволяет посмотреть на ученика и учителя с новой стороны. Так, исходя из того, что одна и та же структура может быть у систем, разных по субстрату, можно предположить, что именно такой изоморфизм (совпадение систем по структуре) создает оптимальные условия, для того чтобы ученик успешно принимал от учителя новую информацию, ведь они оба имеют одинаковый социальный опыт. В классической же ситуации, где учитель во много раз опытней ученика, различность структур будет только препятствовать обучению.

Также и субстрат с концептом могут быть инвариантными в разных системах. В обучении "равный – равному" необходимым является и общность концепта. Например, цель учителя – научить, а цель ученика – научиться, только при совпадении этих целей возможен положительный результат. Стоит отметить также и то, что анализ системы "ученик – учитель" следует проводить с учетом атрибутивных свойств уже отдельных систем "ученика" и "учителя". Такой анализ позволит выявить, например, то, что ученик может оказаться более сильной системой, которая сама начнет влиять на систему "учитель", или же оказаться системой нестабильной, и тогда влияние учителя будет нести угрозу. Таким образом, системный подход позволит не только объяснить "успех" данного метода, но и указать на его слабые места, и возможные ограничения.

Применение ПТС для анализа методик и форм СР позволит использовать не интуитивные, а методологически обоснованные средства. Также, у социальных работников впервые появляется возможность обнаруживать системные закономерности, не в полевых условиях (как это происходило

раньше), а прибегаю к системному анализу. И полученные результаты, впоследствии могут составить теоретическую базу, на которую сможет опираться и практическая СР, что придаст ей более рациональный и научно обоснованный характер.

М.Д. Коваль, здобувач

САМОРЕФЛЕКСІЯ НАУКИ І ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ НАД НАУКОЮ

Місце науки в сучасному суспільстві визначає адаптацію габітусу науковців до нинішніх умов існування людства, які все більше вимагають врахування регулятива виживання.

Габітуальність і рефлексивність – взаємопов'язані поняття. Саморефлексія науки як роздуми науковців над перспективами її розвитку починає налаштовуватися на узгодження їх з перспективами розвитку людства.

Теорія ризику є узагальненням досвіду користування технологічними знаннями, їх теоретичною експлікацією. Виникнення подібних теорій, котрі можна класифікувати як трансдисциплінарне знання, є наслідком незалежної від філософії науки рефлексії. Поява цілого світу регулятивів (норм, правил, інструкцій) веде до роздумів над освоєнням наукових знань суспільством. Саме проявом сучасної саморефлексії науки можна вважати створення згаданої теорії ризику, котру застосовують для безпеки експлуатації наукових досягнень [Альмов В.Т., Крапчатов В.П., Тарасова Н.П. Анализ техногенного риска. – М., 2000. – С. 64, 73].

Властивість габітусу освоювати знання пов'язана як з розширенням можливостей рефлексії, врахуванням ролі регулятивів при організації втілень наукових розробок у практику, так і зі зворотнім процесом – узагальненням теоретичного досвіду.

Саморефлексія науки набуває рис трансцендування за існуючі межі соціальної її активності [Гутнер Г. Риск и ответственность субъекта коммуникативного действия. – М., 2008. – С. 238.] Це є підставою необхідності філософської рефлексії над теоріями, подібними до теорії ризику. Такі ж бо теорії опосередковують освоєння людьми нових габітуальних схем, вироблених в процесі міжнаукового спілкування, що може стати основою для вирішення глобальних проблем людства.

Загальні властивості наукових теорій – неповнота і обмеженість, відсутність свідомого покладання мети при формуванні імовірного знання – є підґрунтям соціального ризику при використанні наукових знань. Спроба здійснення філософської рефлексії над цими процесами є необхідним етапом у розвитку філософії науки. Рефлексія над міждисциплінарним знанням пов'язана зі зміною епістемологічної ситуації – ростом складової саморефлексії в дослідницькій діяльності. Це передбачає співробітництво наукових спільнот, продукуючих та використовуючих потенційно "небезпечне знання", що ще раз підкреслює значення розробок теорії ризику [Глазко В.И., Чешко В.Ф. Опасное знание в обществе риска // Век генетики и биотехнологии. – Харьков, 2007. – С. 323].

Вихід герменевтики з гуманітарної царини у сферу природничонаукових текстів являє собою розширення її можливостей шляхом трансцендування її правил мовної гри в область співробітництва різних мов, розширення горизонтів комунікації до аналізу регулятивів істини, критеріїв знання, норм, правил, як вони розуміються в сфері технологічного знання та практики впровадження наукових розробок. Все це, за К.-О. Апелем, є сучасним виміром освоєння знань [Апелъ К.-О. Трансформація філософії. – М., 2001. – С. 209].

Необхідність розробок філософією науки питань можливостей саморефлексії науки, виведення регулятивів свідомого користування знаннями на рівні комунікації між науками очевидна. Зокрема, в контексті розв'язання глобальних проблем людства стає особливо важливим розгляд застосування теорії ризику і філософське обговорення її можливостей. Згоди можна досягнути лише розробивши методологію інтерсуб'єктивного користування знаннями.

О.В. Комар, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
komarbox@mail.ru

ХОЛІЗМ І РЕДУКЦІОНІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ

Холізм і редукціонізм є найпоширенішими методологічними підходами до вивчення свідомості. Холізм, який виходить з тлумачення свідомості як цілісності, домінує у класичній філософії, причому не лише з Нового часу і Декартового обґрунтування різниці між *res cogitans* і *res extensa*, а щонайменше з найперших уявлень про неподільність душі як духовного цілого. Поруч з постульованим інтроспективним характером ментальних даних, ідея холістичності свідомості проявляється у вигляді самототожності особистості і слугує підставою для заперечення можливості об'єктивного пізнання ментального. Холізм, однак, неочевидним чином притаманний і багатьом сучасним антифізикалістичним теоріям, де він виступає прихованою методологічною настановою.

Одним з вимірів холістичної стратегії можна вважати проблему аутофеноменології на противагу гетерофеноменології. Підкреслення аутофеноменологічного характеру ментальних описів, які завжди здійснюються з позиції першої особи на противагу гетерофеноменологічності третьосібного об'єктивістського наукового підходу містить холістичний елемент. У якості методологічної передумови закладається неможливість розчленування ментальної події на емпірично перевірювані факти (наприклад, у вигляді мовних дескрипцій тощо). Як наслідок, заперечується застосовність індуктивного підходу до свідомості, яка постає як цілісність, описувана лише з точки зору неї самої. Натуралістичні версії сучасної філософії свідомості, які виходять з гетерофеноменології, навпаки, відкидають холістичну настанову. Інший аспект протиставлення холізму і редукціонізму проявляється на рівні так званої онтологічної проблеми свідомості і пов'язаний у першу чергу з теоріями тотожності свідомості мозку. Критики теорій тотожності зазвичай зупиняються на кількох рівнях аргументації: пояснювальному, номологічному, каузальному, логічному.

Натомість, поза увагою залишається методологічний рівень, а саме різниця у настановах, які з самого початку унеможливають вироблення спільної позиції. Теорії тотожності очевидно використовують редукціоністську стратегію, оскільки ототожнення фізичних і ментальних станів слід прочитувати як зведення других до перших. У випадку *type-фізикалізму* діє принцип *type-тотожності* (зведення кожного типу ментальної події до відповідного типу фізичної), тоді як *token-фізикалізм* встановлює відношення тотожності між конкретними подіями (кожна ментальна подія *token-тотожна* до конкретної фізичної події). Найчастіше використовується нееквівалентна мікроредукція, що означає редукцію сутностей вищого рівня до мікрорівня складників. Це основа композиційного матеріалізму, згідно якого тотожність, яка виражається у твердженні "Відчуття – це мозковий процес", аналогічна до тотожності у виразі "Тепло –це рух молекул".

Навіть так званий нередуктивний фізикалізм, незважаючи на назву, приймає в цілому редукціоністську настанову. Так, в концепції аномального монізму Дональда Девідсона ментальні предикати не зводяться до фізичних, оскільки ментальні властивості супервентивно залежать від субвентивних фізичних властивостей. Проте, хоча аномальний монізм відкидає концептуальну редукцію (чим відрізняється від композиційного матеріалізму, де мікроредукція виконує водночас пояснювальну роль), він приймає редукцію онтологічну. Інший "нередуктивний" варіант фізикалізму, функціоналізм, навпаки приймає концептуальну редукцію, заперечуючи важливість онтологічних розрізень в цілому. Складається враження, що сучасний фізикалізм недалеко відійшов від своїх витоків і загалом відтворює методологічну ідею К.Гемпеля, яка спершу обґрунтовувала необхідність фізикалістичної мовної редукції: "...Тезу, яка стверджує, що усі висловлювання емпіричної науки перекладаються без втрати теоретичного змісту мовою фізики, слід замінити слабшою тезою, що усі висловлювання емпіричної науки зводяться до речень, які формулюються мовою фізики, у тому сенсі, що для будь-якої емпіричної гіпотези, включно з психологічними, можна сформулювати певні умови перевірки у термінах фізичних понять, які вказують на більш чи менш безпосередньо спостережувані фізичні атрибути" [*Hempel C.G. The Logical Analysis of Psychology // Readings in Philosophy of Psychology / Ed. by N. Block. – Cambridge, 1980. – Vol. I. – P. 22*].

Та сама проблема постає при спробі віднайти на нейронному чи навіть субклітинному рівні фундамент виникнення свідомих ефектів. Досить показовими у цьому сенсі є позиції Роджера Пенроуза і Дугласа Хофштадтера. Обидва автори належать до покоління, що стоїть біля витоків міждисциплінарної науки, а тому виходять з постулату про неможливість дослідження свідомості у межах окремо взятої науки і, незважаючи на професійну належність (Пенроуз – фізик і математик, Хофштадтер – кібернетик), вільно оперують водночас даними фізики і хімії, біології і нейрофізіології, кібернетики і комп'ютерної науки, лінгвістики, антропології, а також численними філософськими теоріями від дзен-буддистського заперечення особистості до машини Тьюринга і "Китайської кімнати". Р.Пенроуз відомий як затятий критик комп'ютерного функціоналізму і захисник ідеї неалгоритмічності свідомих процесів. Його ідея пошуку роз-

гадки свідомих феноменів на рівні цитоскелету нейронів, де гіпотетично можливе виникнення квантової когерентності ϵ , на перший погляд, дуже сміливою і новаторською, адже квантова механіка далека від завершеного пояснення і надзвичайно рідко виступає основою для філософії свідомості. Проте ця новизна навряд чи може вважатися евристичною: в основі концепції закладена чергова редукціоністська варіація. "Мрією сторожа" інколи іронічно називають методологічну спробу знайти пояснення холістичним феноменам на мікрорівні, яка проглядається і в теорії цього вченого.

Водночас холістична стратегія, яка практикується більшістю антифізикалістів щодо свідомості, не більш ефективна. За словами Д.Хофштадтера, холісти не зважають на фізичний рівень свідомості і не вбачають ані в нейрофізіології, ані в генетиці можливості пояснення проблеми свідомості, оскільки визнають виключно символічний рівень. Нейрони оперують найпростішими сигналами, тоді як думка – це "прочитування" сигналів на рівні символів. Звідси – неможливість побачити за комплексними феноменами простих складових, що лежать в їхній основі. Одним з вимірів цієї проблеми є реалізм та антиреалізм: "У той час, як збудження групою нейронів якогось нейрона не відповідає жодній іншій події, активацію символів іншими символами можна співвіднести з подіями в реальному (або вигаданому) світі" [*Хофштадтер Д. Гёдель, Эшер, Бах: эта бесконечная гирлянда. – Самара, 2001. – С. 330*]. Хофштадтер ілюструє цю позицію метафорою мурашиної колонії: свідомість є таким типом складної поведінки, що виникає на основі простішої діяльності фізичної основи, при тому, що не може бути зведена до сукупності елементів чи властивостей останньої. Так само, як окремих терміт не має визначеного плану, з яким він діє, однак сукупна поведінка багатьох термітів створює враження ретельної спланованості дій і раціональності, чи навіть розумності колонії, діяльність нейронів, яка зводиться до хімічного обміну і електричного сигналу, це неодмінна умова існування складних мисленневих процесів, навіть якщо інформація як не закріплена за окремим нейроном, так і не розподілена між їх групами. Такі явища, насправді, досить давно описані у природничих науках, де вони дістали назву емерджентних. Тому одним з варіантів подолання обмеженості як холізму, так і редукціонізму у філософії свідомості, може стати розвиток методології на основі емерджентного підходу.

Ситуація з методологічними стратегіями холізму і редукціонізму, які досі активно використовуються у сучасній філософії свідомості, асоціюється з такою, яка описується Л.Лауданом як методологічний конфлікт у науці. Нагадаємо, що згідно Лаудана, конфлікт на рівні фактуальному може бути вирішений на рівні методологічному. Натомість розбіжності науковців у поглядах на методи, які слід використовувати, знімається на аксіологічному рівні. Враховуючи наявність методологічного протистояння, зрозумілими є проблеми онтологічного ґатунку, що постають перед прихильниками та супротивниками фізикалізму щодо свідомості. Якщо зважити на відсутність розробленої аксіології у цій сфері (це яскраво засвідчують, наприклад, дискусії з приводу побудови штучного інтелекту), аксіологічна орієнтованість філософії свідомості може стати ще однією основою для вирішення методологічного конфлікту.

РОЗВИТОК НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАУКИ

Виокремлення соціології науки як самостійної дисципліни дозволило збагатити систему наукознавства, розширити його методичну базу, поглибити дослідницьку культуру сучасного фахівця з методології та організації науки. Зміст соціології науки розкривається через проблему наукового співтовариства, що розуміється як засіб самоорганізації науки, соціальний, норморегулюючий інструмент наукової діяльності.

Наукове співтовариство визначають як соціокультурну групу вчених, що працюють в одній науковій галузі або розв'язують одну проблему і об'єднуються системою комунікацій. Якщо вважати науку соціальним інститутом, то наукове співтовариство виступає як своєрідна професійна корпорація зі своїми законами, нормами, правилами діяльності та поведінки. Справді, наукове співтовариство функціонує завдяки власне розробленій системі норм і тим самим сприяє професіоналізації вчених та формуванню характерної для дослідницької діяльності ціннісної орієнтації.

Вартою на увагу є концепція наукового співтовариства, запропонована відомим американським соціологом Р.Мертоном. Цілісність наукового співтовариства, за Р.Мертоном, спричинена орієнтацією його членів на певний комплекс цінностей та норм, характеризуючих науку як соціальний інститут. Виразниками таких норм виступають форми дозволу, заборони; системи вказівок, надання переваг. Ці імперативи являють собою так званий етос науки, який склався історично, тобто основу професійної поведінки, професійної етики. Вивчення наукового співтовариства – перш за все вивчення шаблонів поведінки, властивих ученим, і факторів, впливаючих на їх поведінку. Тому особливо важливо зрозуміти, яким чином люди стають вченими і як вони навчаються підтримувати шаблони поведінки, що характеризують їх як науковців. Норми, що регулюють поведінку вчених, знаходяться у безпосередній кореляції з загальною метою науки – розширенням достовірного знання, яка являє собою ніби міру соціального здоров'я науки, а також править за основу для аналізу того, яким чином учений приймає характерні шаблони поведінки та підтримує ними норми і цінності науки. Мета професії – розширення достовірного знання – пов'язана з особистою мотивацією кожного її представника: прагненням до визнання досягнень.

Дійсно, ця концепція наукового співтовариства була новиною для наукознавчих досліджень, що склалися в бувшому Радянському Союзі, де при соціологічному аналізі науки перевага надавалась відношенням "наука-суспільство", "наука-виробництво". У цьому ж разі висвічується дуже важливий шар соціальних проблем наукової діяльності, пов'язаний з внутрішніми її механізмами. Особливість цієї концепції при розгляді проблеми наукового співтовариства – пошук механізму, за допомогою якого здобуття наукового знання через прагнення до професійного визнання трансформується у мету діяльності окремого вченого. Культура професії, а не її мінучі органі-

заційні форми визначає поведінку вченого, додержання ним тих чи інших норм. Вона надає суверенності поведінці вченого відносно безпосереднього професійного оточення, підтримує його прагнення до активної участі в обміні своїх результатів на професійне визнання, виправдовує його намагання оцінювати роботи колег і домагатись оцінки власних робіт як внеску у знання незалежно від точки зору своїх співпрацівників або ж корифеїв професії. Тобто вона стверджує пріоритет професійних цінностей та норм науки у порівнянні з будь-якими її організаційними формами.

Концепція Р.Мертоніа рішуче вплинула на інституціоналізацію проблеми наукового співтовариства і розвиток соціології науки як самостійної наукової дисципліни. Ця концепція наукового співтовариства була розвинута надалі, особливо у 60-70-ті роки нашого століття, учнями, послідовниками та опонентами Р.Мертоніа. При подальшому розвитку цієї проблеми головну увагу було приділено розробці питань структури наукового співтовариства, мережам соціальних зв'язків і комунікацій, соціальній стратифікації в науці, науці як соціальній системі та ін. На зміну мертонівській концепції прийшла так звана когнітивна соціологія науки, сформована під впливом тези Т.Куна, згідно з якою наука розглядалась як парадигма, прийнята науковим співтовариством. У когнітивній концепції наука інтерпретується як складна сукупність історично мінливих стандартів суджень, ціннісних зразків та регулятивних норм, що змінюються від однієї дослідницької групи до іншої.

Фундаментальними для створення образу науки є внутрішні відносини наукового співтовариства. Якщо наука – галузь пізнавальної діяльності людини, спрямована на пошук істини (або достовірного знання), то це свідчить про існування певних цінностей і мотивів, здатних впливати на формування соціальних відносин у даній галузі. Наука потребує адекватних її природі інституційних форм, які б соціальне забезпечували діяльність зі здобування нового і достовірного знання. Та саме інституційна структура науки зазнала в СРСР руйнівного впливу з боку адміністративної системи, що спричинувало розмивання границь наукового співтовариства, зумовило самоізоляцію радянської науки, панування стандартів наукового знання, відмінних від прийнятих у світовому науковому співтоваристві. Принципи самоорганізації й самоврядування, свободи наукової творчості, на яких базується діяльність наукового співтовариства, виконують регулятивну функцію у відношенні до впливів держави на науку і здатні суттєво корегувати механізми організації та керування виробництвом нового знання.

*М.І. Кругльак, канд. філос. наук, КНЕУ, Київ
kruglyak@ukr.net*

КАУЗАЛЬНЕ ПОЯСНЕННЯ У СОЦІАЛЬНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Уявлення про каузальність, яке було сформоване в період класичної науки, спиралось на детермінізм, і при його застосуванні до об'єктів соціальних, а особливо гуманітарних наук виникали труднощі, адже мінливість соціальних норм і можливість спонтанної поведінки індивідів суттєво ускладнювали формулюван-

ня закономірностей в цих науках. Це породжувало дві стратегії. Одна з них полягала у запереченні ролі каузального пояснення у соціальних та гуманітарних науках, однак такий підхід робив проблематичним перевірку теорій. Інша стратегія передбачала пошук детерміністських закономірностей у соціальній царині, але спроби створити теорії, які б відповідали детерміністським уявленням вели до надмірно спрощеного опису досліджуваних соціальних явищ.

Розвиток філософії науки впродовж ХХ ст. дає підстави стверджувати, що детерміністські закономірності мають обмежене застосування навіть у фізиці, яка розглядалась в класичній науці як взірць. Значно поширенішими виявились інші типи причинних залежностей, які передбачають наявність випадковості, зумовленість наслідку сукупністю причин, між якими відсутній сумарний ефект, а також ймовірнісну, а не однозначну залежність наслідку від причини. Це призвело до пом'якшення вимог до причинного пояснення в кількох аспектах.

Поряд із законом у його класичному розумінні, виокремлюється інваріант, який, на відміну від закону, не є універсальним, а має обмежену сферу застосування. Поняття інваріанту відкриває нові можливості для каузального пояснення в соціальних та гуманітарних науках, наприклад, в історії. Класичні детерміністські вимоги до наукового закону не можуть бути реалізовані в історичних узагальненнях, адже залежності, що існували в певну епоху, з часом можуть зникнути. Натомість інваріант, що є універсальним лише в певних межах, дозволяє спиратись на залежності, які були істинними лише впродовж певного часового відрізка і будувати на їх основі причинно-наслідковий пояснення.

Класичний детермінізм передбачав лише два типи узагальнень – закономірні та випадкові. При такому поділі не знаходилося місця для імовірнісних залежностей, які також виражають каузальний зв'язок, причому наслідок настає не достовірно, а лише з певним ступенем ймовірності. Наявність залежностей такого типу спонукала до виокремлення статистичних закономірностей, які виражають лише кореляції, а не чіткі залежності між причиною і наслідком. Хоча статистичні закономірності дають підстави для обмеженіших прогнозів, порівняно з детерміністичними, однак вони значно надійніші порівняно з випадковими узагальненнями, в яких залежність між явищами відсутня. Таке розширення уявлення про закономірність виявилось особливо актуальним для соціальних наук.

Інша проблема пов'язана зі складною причинністю, коли певний наслідок зумовлюється кількома чинниками. В таких випадках далеко не завжди вдається відокремити дію одного чинника від інших і простежити його вплив у чистому вигляді. До того ж наслідок, який є результатом взаємодіючих чинників, може не збігатись із сумарним наслідком дії цих чинників поодиночі. За таких умов детерміністський ідеал виявляється незастосовним. Крім того, у сучасній науці дедалі помітніше місце займає вивчення складних нелінійних систем, процеси в яких характеризуються незворотною та поліваріатністю. До систем цього типу належить і суспільство.

До суттєвих особливостей причинних залежностей в соціогуманітарних науках часто відносять наявність у соціальних агентів установок та цінностей, які справляють вплив на поведінку цих агентів. Крім того, індивіди здатні

довільно визначати свою поведінку. Свобода волі індивіда зазвичай розглядається як суттєва перешкода для встановлення каузальних зв'язків у соціальних та гуманітарних науках. Однак ця перешкода не є нездоланною, адже установки індивідів і соціальні правила прийняті в їхньому середовищі дозволяють сформулювати принаймні імовірнісне пояснення їхньої поведінки. Хоча поведінка окремого індивіда може характеризуватись спонтанністю і важко піддаватись прогнозуванню, однак на рівні великих соціальних груп прогноз стає значно надійнішим.

І.В. Лемешко, студ., КНУТШ, Київ*
lemeshko2004@yandex.ru

РОЛЬ ЧУТТЄВОГО СПРИЙНЯТТЯ В МАТЕМАТИЧНОМУ ПІЗНАННІ

Як відомо, "немає нічого в розумі, чого не було б у відчутті". Але в зв'язку з цим виникають труднощі такого характеру: як можливе пізнання загального? Наприклад, для математики це питання життя та смерті: чи можлива вона як наука чи лише як "спосіб життєдіяльності математиків".

Можна розв'язати проблему пізнання загального, наприклад, таким чином: загальне існує у дійсності поряд з окремим і сприймається органами чуттів. Але цей розв'язок, як вказував В.В. Босенко, буде об'єктивно-ідеалістичним [Босенко В. А. Всеобщая теория развития – К., 2000]. Матеріалізм старий, метафізичний, виявляється безпорадним у цьому питанні. Як же дати послідовно матеріалістичне (а це означає, діалектико-матеріалістичне) пояснення пізнання загального?

Маємо суперечність: ми одночасно і не можемо визнати існування загального в дійсності, бо ми хочемо залишатися матеріалістами, і не можемо його не визнавати, бо тоді виявиться, що у загальних понять немає матеріальної основи, і, отже, вони нічого не означають. Метафізичне мислення тут не допоможе; діалектика ж веде нас до висновку, що об'єктивне підґрунтя загальних понять знаходиться не в самих речах, а в їх зміні, русі, точніше, в поступальності їх руху, яка виявляє себе у практиці і яку пізнає в дійсності теоретичне мислення, зрозуміло, користуючись даними відчуттів.

Щодо категорій філософії цей "механізм пізнання" був відомий досить давно. Що стосується пояснення виникнення основних понять математики, то тут часто можна було спостерігати применшення ролі чуттєвого етапу пізнання [Клини С.К. Введение в метаматематику: Пер. с англ.– М., 1957]. Особливо цей недолік характерний для інтуїціоністів.

Зауважимо, що у всіх програмах обґрунтування математики кидається у вічі намагання з'єднати абстрактні протилежності: скінченне і нескінченне, розривність і неперервність. Забувають, що насправді ці протилежності існують у єдності (і боротьбі), звідки їх вириває абстракція. А забувши, намагаються об'єднати їх механічно, що принципово не відрізняється від спроби оживити людину, якій відрубали голову, простим прив'язуванням голови до шиї.

---

* Рецензент – В.Д. Піхорович, ст. викл.

Схожа ситуація виникає з оцінкою ролі чуттєвого сприйняття та теоретичного мислення у виробленні основних понять математики (можна сказати, "категорій", хоча не всі категорії у математичному розумінні слова мають істотне значення для досліджень в галузі основ математики). Чуттєве сприйняття є необхідно первісним у пізнанні, але разом з ним виступає і теоретичне мислення. Вони – види діяльності одного і того ж суб'єкта пізнання, який не може обмежитися лише одним з них.

Проти цього часто висувають таке заперечення, що, мовляв, математичні абстракції є витвором чистого розуму і незалежні від жодних відчуттів. Ті, хто висувають цей аргумент, скоріш за все, приголомшені тим, наскільки об'єкти, які вивчаються сучасною математикою, далекі від безпосередньої чуттєвості. Переоцінка цієї відірваності веде до ідеалізму платонівського типу.

Тут необхідно згадати, що, розглядаючи генезис основних понять математики, ми не можемо обмежуватися довільно вибраною епохою, а повинні розглядати процес у цілому. Тоді очевидно, що, подібно до того, як природничі науки пережили (а деякі досі переживають) період нагромадження емпіричного матеріалу, якому на зміну приходить період створення теорій, що встановлюють внутрішні зв'язки в цьому матеріалі, математика теж розвивалася до певної міри схожим чином. Наука розвивається шляхом сходження від абстрактного до конкретного, і початком сходження виявляється виділення шляхом аналізу емпіричного матеріалу тієї конкретної абстракції, "клітини", розгортання розвитку якої за її власною логікою дає конкретну науку [Ильенков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом познании. – М., 1997]. Як відомо, у політекономії такою абстракцією є товар. Не дивлячись на те, що математика існує набагато довше, ніж політекономія, її "клітина" була знайдена пізніше. Це – множина. Цікаво відмітити, що, як в політекономії існує особливий товар, що вирізняється з-поміж усіх інших своїми суперечливими властивостями – робоча сила, так і в математиці доводиться мати справу з суперечливою множиною – множиною всіх множин, "універсумом". І в політекономії, і в математиці суперечливі об'єкти викликають труднощі у теоретиків. Їх намагаються вилучити з теорії: деякі політекономисти, наприклад, твердять, що робітник продає працю, а не робочу силу. Щодо математики, то необхідність вилучення з теорії суперечливих об'єктів ні у кого не викликає сумніву.

Іноді доводиться стикатися з аргументом, що чуттєвий досвід свідчить на користь відсутності суперечностей у дійсності. І тут треба застерегти вже від переоцінки ролі чуттєвого сприйняття: справді, суперечність (діалектична) не виявляє себе у відчуттях, бо відчуття завжди абстрагує, відкидає одну зі сторін єдності протилежностей. Лише мислення спроможне виявити суперечність, і лише діалектичне мислення – довести її до розв'язання.

Маємо парадоксальну ситуацію: роль чуттєвого сприйняття одночасно і переоцінюється і недооцінюється. На жаль, з цього виходить не взаємне знищення недоліків, а їх об'єднання. Єдиний шлях подолання крайнощів, шлях до "золотої середини" – оволодіння діалектичним мисленням.

ПСИХОФІЗИЧНА ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗНАННЯ

Дослідження знання неминуче охоплює одну із фундаментальних проблем сучасної філософії – психофізичну проблему. Проблема "свідомість – мозок", тобто питання про зв'язок ментального з фізичним, духовного з матеріальним, активно розроблялась в рамках як мінімум чотирьох концептуальних підходів: фізикалізму, менталізму, біхевіоризму та функціоналізму. В основі фізикалізму лежить переконання в тому, що весь світ уявляє собою сукупність фізичних процесів, і все, включаючи ментальність, достатньо описати у фізико – хімічних термінах. Прямою протилежністю фізикалізма є менталізм. В цьому напрямку під свідомістю розуміється певний ідеальний об'єкт, незалежний від будь-яких фізичних станів, і який неможливо редукувати до матеріальних характеристик. Біхевіоризм взагалі відмовляє ідеальному в онтологічному статусі. Свідомість зводиться до поведікових актів. Бажання, наміри, віра, і т. п. означають не реальні психічні події, які розгортаються в голові, а лише диспозиційні властивості поведінки. Якщо біхевіоризм елімінує свідомість як філософську категорію, то функціоналізм уникає прямих онтологічних питань стосовно сутності свідомості. Свідомість виступає сукупністю функціональних відносин. Для функціоналізму немає ніякого значення, що собою уявляє матеріальний носій, головне, щоб виконувалися функціональні ролі.

Одним із вдалих варіантів у вирішенні співвідношення "свідомість-мозок" є, на наш погляд, концепція інформаційного підходу російського філософа Д.І. Дубровського, який трактує психічні явища як інформаційні процеси, які здійснюються головним мозгом. Поняття інформації Дубровський вибрав тому, що вона має в цьому відношенні двомірність, фіксує семантичний (а також прагматичний) аспект інформації, її кодову форму, тобто дозволяє відобразити в єдиному концептуальному плані і властивості "змісту" інформації, і властивості її матеріального носія, а також властивості її кодової інформації (просторові, енергетичні та інші фізичні характеристики). Спрощено інформаційна система виглядає так. Якщо позначити явище суб'єктивної реальності через А, а мозговий нейродинамічний носій такого роду через Х, то в такому випадку зв'язок між А і Х є не причинним, а функціональним, і цей зв'язок є утвореною кодовою залежністю, яка є наслідком особливого типу причинності – інформаційної причинності. Кодова залежність є тією конкретною інформацією, яка втілена в конкретному носію цієї інформації. Х є спеціфічним кодом А, поза яким А не існує. А і Х є одночасними явищами, що свідчить про їх функціональний, а не причинний характер необхідного зв'язку між ними. Детальніше інформаційна концепція описана в працях Д.І. Дубровського [Дубровський Д.И. Проблема духа и тела: возможности решения (в связи со статьей Т. Нагеля "мыслимость невозможного и проблема духа и тела") // Вопросы философии. – 2002. – № 10] та [Дубровский Д.И. Сознание, мозг, искусственный интеллект // Искусственный интеллект: междисциплинарный подход. – М., 2006].

Описана інформаційна концепція має особливо актуальне значення при дослідженні феномена знання в теоріях штучного інтелекту, які розробляють

моделі, що імітують діяльність людського мозку на основі психофізичних даних. А враховуючи певні складнощі, з якими зтикаються інформаційні технології, засновані на фізиці твердого тіла, інформаційні біотехнології з успіхом можуть взяти на озброєння філософські розробки психофізичної проблематики.

В.І. Маханьков, здобувач, ЦГО НАН України, Київ

ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Варто нагадати, що сам термін герменевтика має грецьке коріння і близький до імені бога Гермеса, а також поняття "герметизм" [Герметизм // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 1. – С. 515–516]. Якщо Гермес, серед іншого, є богом-посланцем (у якого на сандаліях зображали крила), а отже відповідає за швидкі і успішні комунікації, то поняття "герметизму" вказує швидше на закритість певних священних знань від всіх непосвячених. Таким чином, і саме завдання герменевтики вказує на необхідність передачі знань, але не будь-кому, а певному адресату. Це може свідчити про наявність процедур не лише "розшифрування" знань, але й процедур їх "зашифрування". Причому очевидно, що більш важливими і вихідними є процедури "зашифрування", тоді як процедур "розшифрування" знань є похідними, підпорядкованими першим. На нашу думку, в ході герменевтичної традиції відбулася певна підміна, а саме – процедури "зашифрування" були замінені самими релігійними текстами, а власне герменевтичними стали визнаватися лише процедури "розшифровки".

Підміна вихідних герменевтичних процедур текстами відбулася, на нашу думку, у зв'язку зі змінами у самій релігії. Якщо згадати часи виникнення герменевтики, то це період бурхливої релігійної творчості. Для генези герменевтики варто визнати історичним період елліністичного змішування народів і релігій – період, коли традиційні локальні культури зазнали небезпеки знищення або ж у якості культів завойованих народів (відмирання автентичного значення), або ж у якості претендуючих на універсалізм культів народів завойовників (які вимушені були асимілювати місцевих богів і вірування). І у першому, і у другому випадках бажання захистити себе від ворожих семіотичних і ціннісних систем неминуче створювало передумови для виникнення спеціальних каналів трансляції знань для "своїх". Коли ж залишилася одна-дві домінуючі релігійні традиції, було втрачено не лише відчуття наявності різних релігійних смислових "кодів", але й необхідність у їх знанні та відтворенні. Якщо немає "чужих", для чого піклуватися про приховування справжнього значення? Таким чином, сам текст здавався вже достатнім для самоідентифікації і ідентифікації інших, а отже і для порозуміння. Лише подальша історія показала, наскільки помилковим був такий висновок.

У подальшому, у ситуації відсутності вихідного "коду", відповідно до якого створювались певні релігійні тексти, автентична процедура "розшифровки" втрачала свою достовірність і у нових історичних реаліях почала втрачати свої позиції порівняно з новими процедурами, які на перших порах були своєрідними "клонами" автентичної, а з часом просто імітували її, не піклуючись навіть

про подібність у деталях. Прикладом може слугувати християнство, чия історія являє собою нескінченні намагання повернути вихідний сенс вчення Ісуса. Приклади так званих християнських неорелігій змушують серйозно задуматись над пошуками вихідних "кодів" християнства, які, можливо, втрачено навіть у традиційних його версіях. Втім, значною мірою це завдання теології, можна лише припустити, що його вирішення прямо залежить від віднайдення вихідних процедур "зашифровування" цінностей і смислів релігії Христа.

Вцілому, втрата сили традиції може бути пояснена, на нашу думку, втраченою зв'язку з її витоками, а саме – процедурою формування базових текстів традиції. Подібну ситуацію, на наш погляд, дослідив свого часу Мартін Гайдеггер [*Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления.* – М., 1993], звертаючись до аналізу витоків філософської традиції західноєвропейської філософії. Гайдеггер продемонстрував суттєве зміщення цінностей і смислів у філософії внаслідок втрати самого підходу до процедури філософування: це трапляється тоді, коли на зміну входженню у відкритість і невтаємниченість істини, істину починають формувати на свій смак і потребу, і коли, відповідно, на зміну буттю як дійсному джерелу філософського знання приходить суще. Невипадково шляхи утвердження "єдиної істинності" християнства повторювали шляхи подолання розмаїтості у грецькій філософії. Розпочата Сократом справа уніфікації знань призвела до їх формалізації і імітування у філософських школах – Академії, Лікеї, скептицизму, епікуреїзму, стоїцизму. У християнстві (не кажучи вже про відношення християнства до інших релігій) подібна ситуація була пов'язана з діяльністю Св. Павла та перших Вселенських соборів щодо уніфікації і формалізації вчення Ісуса.

***Ю.А. Мелков, канд. филос. наук, Центр практической философии, Киев
ym173@yahoo.com***

ОБЪЕКТИВНОСТЬ В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКЕ: РЕАЛЬНОСТЬ И ЧЕЛОВЕКОМЕРНОСТЬ

Концепция постнеклассической науки, предложенная В. С. Стёпиным двадцать лет назад и активно разрабатываемая исследователями России и Украины, стала уже довольно распространённой и общепринятой в нашем философском сообществе. Однако, многие ключевые проблемы, которые возникают в связи с постулатами о ценностном характере научного познания, обращённого на "человекомерные" системы, о необходимости введения аксиологических, субъективных факторов в состав объясняющих положений науки, оказываются не только нерешёнными, но и, в некотором отношении, не вполне верно поставленными.

Чтобы уяснить существование проблемы, достаточно взглянуть на имеющиеся работы специалистов по философии науки, многие из которых отличаются весьма странным сочетанием ссылок на Стёпина и собственных вполне классических представлений о природе научного познания. Например, в вышедшем в 2008 г. сборнике "Наука и квазинаука", наряду с повторением тезисов о включении человеческих факторов в состав положений постнеклассической науки, утверждается: наука "нацелена на отражение

объективных сторон мира, т.е. на получение таких знаний, содержание которых не зависит ни от человека, ни от человечества" [Наука и квазинаука / Под ред. В.М. Найдыша. – М., 2008. – С. 22]. В то же время, по мнению авторов этой книги, "ослабление противоречий" субъекта и объекта и развитие эмоционального отношения к миру выступает характерной чертой квазинауки – феномена, представляющего собой постмодернистские вариации на тему девиантных, тупиковых путей культуры, противостоящих подлинно научному, рациональному знанию. Приблизительно такую же позицию, однако ещё более резко выраженную, занимают авторы известных Бюллетеней "В защиту науки" (издаваемых Комиссией Российской академии наук по борьбе с лженаукой и фальсификацией научных исследований): в этом случае, однако, лженаучными направлениями объявляются едва ли не все новейшие междисциплинарные исследовательские программы, выступающие обыкновенно примерами (и пионерами) становящейся постнеклассической парадигмы – синергетика, квантовая медицина и т.д. [см.: <http://www.ras.ru/digest/fdigestlist/bulletin.aspx>].

Иначе говоря, постулирование человекомерности постнеклассической науки вынуждает ставить вопрос о трансформации её объективности. С одной стороны, можно вести речь об "объективности без объектов" (Х. Патнем), то есть, о своего рода отрицании онтологии, соотнесённости научного познания с реальностью, будь то реальность физическая, материальная или какая-либо ещё. Однако в таком случае наука оказывается изолированной сферой культурного творчества человека – и не только изолированной от философского или религиозного вопрошания о бытии, но и разделённой на множества разобщённых дисциплин, школ, направлений, особо не задающихся вопросами о фундаментальных основах своего познания, принципиально уходящих от вопроса о природе объективной реальности.

С другой стороны, можно обратиться к традиции отечественной диалектической философии, в своё время тщательно проработавшей на категориальном уровне понятия субъекта и объекта научного познания. На мой взгляд, именно этот путь может помочь современной философии науки правильно поставить (и разрешить) вопрос о соотношении человекомерности, ценностного измерения научного познания и объективности как идеала такого познания, – другими словами, вопрос о том, с какой именно реальностью имеет дело постнеклассическая наука и каким именно образом происходит постижение субъектом этой реальности. В отечественной традиции (представленной именами П.В. Копнина, М.Л. Златиной, В.И. Шинкарука, М.В. Поповича, С.Б. Крымского, Ф.М. Канака и др.) обозначенная проблема освящалась в плане диалектического взаимодействия субъективного и объективного, при котором субъективность оказывалась путём к достижению объективности. Результаты познания выступают тем более объективными, чем более активной и ценностно насыщенной оказывается позиция познающего субъекта!

В этом отношении, переход к постнеклассической науке оказывается не просто научной, но и мировоззренческой революцией: философия науки оборачивается практической философией, которая знаменует собой развитие оценочно-деятельного отношения человека к миру, к природе, к реальным вещам. Относительность результатов научного познания к мировоззрению познающего субъекта, к присущему ему ценностному образу мира наиболее полно раскры-

вається в такому напрямленні як віртуалістика, котра изучає проліферацію індивідуальних "реальностей", оснований на представленнях о благо. Іменно орієнтація на общекультурні цінності (а не тільки внутринаукові, наподобіє когерентності или принципа соответствия) дозволяє избежати релятивізму, обрести єдинство, не утрачивая множественность. Подобна філософська установка являється адекватним основанием для науки, оброщающей свой взор на унікальні, человекомерные об'єкти реальності, дозволяя осуществити ісконно наукове стремление к об'єктивности в их познанні.

О.Л. Мельник, викл., НТУУ "КПІ", Київ
oksana@melnik.org.ua

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВО-ОСВІТНІХ МЕРЕЖ)

Одним з проявів інтеграційних процесів у науці та освіті є створення та розвиток науково-освітнього простору. Поняття науково-освітній простір можна розглядати як явище в межах країни, Європи та світу. Враховуючи те, що країни Західної Європи вже мають єдиний політичний (Європейський союз) і фінансовий (євро) простір, одним з пріоритетних завдань для них є створення та розвиток єдиного науково-освітнього простору.

Зважаючи на те, що Україна взяла курс на євроінтеграцію і включення в загальні європейські процеси, то створення і розвиток сучасного науково-освітнього простору і включення його до єдиного науково-освітнього простору Європи є досить актуальне питання.

Інтеграція – не лише процес набуття нових знань, екстенційного, кількісного їх розширення. У цьому процесі кількість зв'язків переходить у нову якість, проявляється щось нове, чого раніше або не було взагалі, або воно мало не ті масштаби й не той характер. Інтеграція – процес, органічно пов'язаний з якісними перетвореннями всередині кожного елемента, який входить до системи з новими тенденціями його розвитку [*Козловська І. Філософсько-методологічні аспекти інтеграції знань у змісті сучасної освіти // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 1999. – № 3. – С. 23*].

Беручи до уваги таке поняття інтеграції як набуття нової якості ми можемо розглядати науково-освітні мережі як один з невід'ємних факторів формування єдиного науково-освітнього простору.

Світовий досвід розвитку науково-освітніх комп'ютерних мереж досить багатий. Найвідомішими з них є мережі DFN, B-WIN у Німеччині, Super Janet у Великій Британії, SURFNET у Голландії, Renater-2 у Франції, CANET-2 у Канаді та ін. Навіть Росія, яка ще не входить до числа країн з розвинутою інформаційною інфраструктурою, має кілька потужних науково-освітніх національних і регіональних мереж (RBNET, RUNET, RELARN, RSSI та інш.).

В Україні такими мережами є "URAN" та "UARNET".

Основними рисами сучасної освіти постають:

- ✓ виникнення й розвиток глобальної системи освіти,
- ✓ кодифікація знань та розвиток нових технологій,

- ✓ навчання протягом всього життя,
- ✓ орієнтованість на синтез найновіших наукових знань і методологій,
- ✓ широке застосування інноваційних інформаційних технологій (ІІТ) [Латрушев В.И. Социально-технологический фактор развития российской цивилизации (социологические аспекты анализа) // Соціологічна наука і освіта в Україні. – 2000. – № 1. – С. 30–35].

Все це включають в себе науково-освітні мережі.

Транскордонні мережі стають основою єдиного наукового та освітнього європейського інформаційного простору, вони створюють можливості для виникнення нових форм навчання (віртуальні групи, навчання в on-line режимі), нових соціальних зв'язків (навчальних закладів, наукових центрів, експертних систем, баз даних та баз знань), виникнення нових форм наукової та освітньої діяльності (віртуальні лабораторії).

Науково-освітні мережі виконують об'єднуючу функцію, допомагаючи створювати єдиний освітній, науковий та інформаційний простір, створюють нові форми навчання, роблять доступними широкому загалу значні об'єми наукової та освітньої інформації, що виводить освіту та науку на новий рівень розвитку. Можливості мереж сьогодні включають в себе дистанційну освіту, відео конференції, наукові дослідження, доступ до ресурсів суперкомп'ютерів, прямий зв'язок з науковими та освітніми закладами Європи та Америки [Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К., 2003].

Науково-освітня мережа є формою входження Україною в єдиний освітній і науковий простір Європи. Зараз науково-освітні мережі, виконують об'єднуючі функції, не тільки територіально (Київ та регіони), а й віртуально (склад віртуальних груп може бути різноманітним). Одна з головних переваг мереж в освіті і науки – це об'єднання не тільки лідерів освіти, а й тих хто не має таких значних можливостей (провідні ВУЗи і регіональні інститути). Це дає змогу підвищити загальний рівень та загальну якість освіти. Інформація між регіонами та центром проходить з більшою швидкістю і це дає змогу бути в курсі найостанніших подій, досліджень та відкриттів. Можливо, деякі навчальні заклади не зможуть приймати участь у подіях, але вони будуть знати, що така проблема, ідея, ситуація існує. Для України це дуже важливий аспект, тому що в Києві та ще декількох містах освіта та наука розвивається, а в областях зовсім інша ситуація. За допомогою освітніх мереж є можливість зменшити цю нерівність, а з часом взагалі її позбутися.

Р.Ю. Метрюк, студ., КНУТШ, Київ*

СТРУКТУРА МАТЕМАТИЧНОГО ЗНАННЯ ТА ЙОГО МІСЦЯ В ПІЗНАННІ ЗА ПЛАТОНОМ

Математичні науки, на думку Платона, мають цінний та високий статус: всі вони причетні до досягнення вищого буття і є засобом до вищого пізнання. Ці науки, на думку Платона, можна певним чином класифікувати.

---

* Рецензент – О.В. Руденко, канд. філос. наук, доц.

Першою серед цих наук він виділяє арифметику, яка оперує числами. Вона є найбільш простою і достовірною серед інших наук. Наука про число не може мати нічого негативного. Число пов'язане з прекрасним, благим і священним, тому саме з ним пов'язують порядок, впорядкованість, ритм, міру, гармонію тощо. Число – це єдність межі і безмежжя. Одиниця, згідно концепції Платона, породжує множинність, але і сама множинність має свою логічною умовою одиницю: бо якщо нема єдиного, то нема і множинного, тому що множинне – це велика кількість одиниць. Ці його ідеї обґрунтовані в праці "Парменід" [Див.: *Платон*. Парменид // <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/plato/parmenid.html>]. "Арифметика підходить для того, щоб установити закон і переконати всіх, хто збирається зайняти вищі посади в державі, звернутися до мистецтва рахувати, причому займатися ним вони повинні будуть ні аби як, а доти, доки не прийдуть за допомогою самого мислення до споглядання природи чисел – не заради купівлі-продажу, про що опікуються купці й торговці, а для воєнних цілей і щоб полегшити самій душі її звернення від становлення до істинного буття" [*Платон*. Государство // Собрание починений: в 4 т. – М., 1994. – Т. 3. – С. 296].

Другою в цій класифікації, за Платоном, має бути геометрія, яка оперує такими математичними об'єктами, як трикутники, чотирикутники та їх елементами – радіус, бісектриса, кут тощо. Геометрія є дещо середнє між ідейним і чуттєвим світом. Всі ці ідеї Платона висвітлені в працях "Тімей", "Держава" [Див.: Там же. – С. 79–420; *Платон*. Тімей // Собрание починений: в 4 т. – Т. 3. – С. 421–500]. Платон розглядає простір як передумову існування геометричних об'єктів. До першої групи належать вихідні поняття геометрії – точка, лінія, пряма, кут, межа та фігура. До другої входять основні поняття геометрії – всі види кутів, круг, трикутник і чотирикутник та паралельні прямі. За Платоном, з'єднуючи одиницю з простором ми отримуємо перший геометричний об'єкт – точку. В результаті з'єднання точки та прямої, пряма вже більше не може безмежно продовжуватись в обидві сторони. Трикутник – перша просторова фігура: точка і лінія – її елементи, вони також є "початками", з яких конструюються й інші геометричні фігури. Точка, лінія, трикутник, піраміда та інші геометричні об'єкти – це втілені ідеальні об'єкти, тому що вони є неподільними. Звідси, вчення продовжувачів ідей Платона не тільки про неподільні точки, але і про неподільні лінії, трикутники чи навіть поверхні.

Третьою в Платона, є стереометрія, що оперує такими об'єктами як тетраедр, куб тощо. Стереометрію, Платон, назвав наукою про виміри глибини. Перш за все Платон вводить геометричні поняття тіла – це глибина, гранична поверхня, тобто стереометричний об'єкт. Стереометрія займається встановленням пропорційних відношень. Платон розглядає три види пропорцій: арифметичну, геометричну та гармонічну. Якщо середній член перевищує менший серед крайніх на таку його частину, що сам він перевищується більшим крайнім членом, то це гармонічна пропорція (наприклад, для двох чисел 6 і 12 – гармонічним середнім буде 8). Якщо середній член перевищує менший з крайніх на таке ж число, на яке його самого перевищує більший крайній, то це арифметична пропорція (наприклад, 6, 9, 12). Геометрична пропорція – це та пропорція, другий член якої має відноситись до третього, як перший до друго-

го: 1, 2, 4. Саме теорія пропорцій була в центрі математичних досліджень. Ці свої ідеї він втілює у праці "Держава" [Платон. Государство. – С. 303–311].

Четвертою Платон вважав астрономію, тому що вона має своїм предметом закономірність руху небесних тіл, яка виражена у точних числових співвідношеннях. В цьому сенсі астрономія теж математична наука, котра включає в себе знання арифметики та геометрії. Більш того, як стверджує Платон, в русі небесних тіл знаходять своє втілення математичні відношення, котрі вивчаються такими науками, як арифметика, геометрія та стереометрія. Астрономія – це наука про обертання тіл, котрі мають глибину. Вона, на думку Платона, підготовлює наш розум для досягнення найвищої істини, служить методом переходу від предметів, даних безпосередньому відчуттю, до предметів, які можна досягнути лише мисленням.

П'ятою в платонівській класифікації є музика, яку він також вважає математичною наукою. Завдання музики як математичної науки – допомагати душі підноситися від нижчого, чуттєвого буття до споглядання надчуттєвого, істинного буття ідеї. Платон розмірковує про музику, як про математику або астрономію. Він критикує практичне використання музики, тому що вона, як і всі інші математичні науки, дає числові співвідношення. Критика музикантів-практиків полягає в тому що, вони намагаються за допомогою слуху вичислити те, що можна вияснити тільки за допомогою числа, тобто за допомогою мислення, а не чуттєвого сприйняття. Платон вважає, що те, чим займаються астрономи, займаються і музиканти, тому що "шукають числа в сприйнятих на слух співзвуччях, але не піднімаються до загальних питань і не з'ясовують, які слова співзвучні, а які – ні й чому" [Там же. – С. 315].

Завдячуючи своїй функції посередника між сферами чуттєвого та ідеального буття, математика може виконувати, згідно з Платоном, два різних завдання: по-перше, служити меті залучити людину до більш високого – до споглядання ідеї блага, і, по-друге, бути засобом впорядкованості і розчленування нижчої сфери – плінного і невловимого становлення. Перша функція набагато важливіша ніж друга, бо друга виступає як використання математики в практичній сфері – це практична математика.

Отже, на думку Платона, всі математичні науки, до яких він включав і музику, і астрономію, котрі є науками, що дають знання про числові співвідношення, не можна використовувати чисто практично. До того ж, він виступав з критикою проти будь якого знання, що базувалось на чуттєвому досвіді, бо воно не є достовірним. Платон вважав, що найбільш достовірним знанням є знання, яке можна досягнути за допомогою розуму.

Я.А. Опанасик, викл., НА СБУ, Київ

ФІЛОСОФІЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗРІЗ

В найбільш широкому загалі спеціальна професійна освіта – це система світоглядно-професійних орієнтирів, які визначають сутність та зміст процесу підготовки кадрів для правоохоронних органів спеціального призначення. Головні з цих орієнтирів – правоохоронний статус та наявність оперативно-

розшукової діяльності. При цьому правоохоронна функція є родовою, оперативно-розшукова діяльність – видовою сутнісними ознаками вказаних органів. Діалектика ж цих ознак така, що оперативно-розшукова діяльність виступає різновидом правоохоронного буття, сферою правової реальності. Головним критерієм віднесення правоохоронних структур до органів спеціального призначення є феномен безпеки держави. Поняття безпеки належить до арсеналу філософських категорій. І не лише тому, що філософія в усі часи виконувала безпекоохоронну функцію, а ще й тому, що у своєму значенні є онтологічно-світоглядним явищем. Як відомо, воно визначається двовекторно. Зокрема, формально-логічно – як стану захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз. Змістовно ж діалектичне, екзистенційне визначення безпеки трактує її як стабільне, надійне існування соціуму та безперебійне нарощування його матеріального й духовного потенціалу. З іншого боку, і правовий феномен як втілення волі людини до надійного, стабільного існування тяжіє також до арсеналу безпекознавчих категорій.

Оскільки, безпека людини, держави та соціуму – головний об'єкт діяльності спецслужб, зміст навчального процесу як в системі їх навчальних закладів, так і в позаузівському навчанні, а саме – комплекс навчальних дисциплін та їх тематика – визначається в залежності від їх безпеконавчального профілю. Друга важлива складова цього процесу – це власне сама оперативно-розшукова діяльність по забезпеченню державної безпеки, яка є критерієм "нарізки" тих навчальних предметів у ході вивчення яких отримуються знання, формуються вміння та відпрацьовуються навички по здійсненню оперативних заходів.

Поряд із світоглядною філософією спеціальної професійної освіти в навчальних закладах спецслужб виконує функцію методології освітнього процесу. Зокрема, вона озброює його суб'єктів двома методологічними орієнтирами: філософсько-правовим та філософсько-етичним, які є засадними при формуванні та впровадженні в навчальну практику професійно-кваліфікаційних характеристик оперативних співробітників. Ці характеристики акумулюють систему загально-людських та професійних якостей, необхідних для виконання оперативних завдань.

Філософія спеціальної професійної освіти є головним концептуально-методологічним чинником навчання та виховання співробітників у системі правоохоронних органів спеціального призначення.

О.Г. Охріменко, доц., КНУТШ, Київ

НАУКА І РЕЛІГІЯ: ПРОБЛЕМА СТИКАННЯ

Однією з актуальних проблем сучасної етики науки є питання про співвідношення науки і позанаукових форм пізнання, зокрема, науки і релігії. Цікава версія розгляду цієї проблеми була запропонована відомим російським філософом першої половини ХХст. С.Франком. Як і В.Соловйов, С.Франк вважав за можливе і необхідне обґрунтування плідного синтезу релігійної віри і наукової свідомості. Загальне принципове співвідношення між наукою та релігією, гадав він, полягає в тому, що наука пізнає взаємо-

зв'язок частин та елементів світу, узятих як замкнена система, без усякого відношення світу як цілого до надсвітowego абсолютного буття. Релігія ж, осягаючи в безпосередньому релігійному досвіді Бога, пізнає саме ставлення світу і людини до Бога, як надприродного начала. Наука і релігія, таким чином, не можуть втрутитися в компетенцію одна одної. Однак є й інша сторона питання, згідно з якою релігія і наука, при повній внутрішній незалежності кожної з них, здатні на взаємовплив, завдяки чому стає можливим досягнення внутрішньої узгодженості між ними.

Релігійна точка зору підкреслює незалежність релігії від науки: адже буття Бога є абсолютно первинне буття, незалежне від наукового розуміння світу. Разом з тим світ як предмет наукового пізнання має своє внутрішнє життя і закони, незалежні від його відношення до Бога, має небожественну і навіть протибожественну природу. Наука не пояснює цього факту, просто пізнає такий світ. Релігія пояснює його своїм вченням про гріхопадіння. При цьому для релігійної свідомості немислимо й неймовірно щоб світ і людина втратили усі сліди свого божественного походження, не мали б ніякого зв'язку з Богом. Визначальна філософська ідея С.Франка стосовно цього питання така: відношення між Богом і світом не може бути однаково виражено ні в терміні трансцендентності, ні в терміні іманентності, узятих окремо, а повинно мислитися як відношення, яке поєднує у собі обидва ці начала. Єдність трансцендентності та іманентності Бога світові є засадою взаємовпливу релігії та науки. З цієї двоєдності випливає той факт, що наука поза усяким зв'язком із релігією можлива лише в епоху духовної сліпоти, в епоху панування атеїзму. Саме тоді вона вбачає у світі лише той його бік, з якого він сліпий, мертвий, потворний і безбожний. Помилково вважати наукове пізнання холодно-спокійним, не визначеним внутрішніми духовними силами відображенням того, що дано в природі. Його результати визначаються не тільки тим, в якому напрямку йде дослідження, які питання ставляться, який понятійний апарат використовується, але й залежать від загального світогляду окремої людини і цілої епохи, їх духовних інтересів, їх життєвих переживань, тобто від їх віри.

Античні та середньовічні наукові погляди, вказував С.Франк, розвивалися з релігійного світогляду і прийшли до ідеї світової гармонії живого Космосу. Навпаки, нова наука керуючись атеїстичною вірою створила уявлення про світ як сплетіння сліпих і мертвих сил, спробувала виразити світові явища у таких поняттях, які узгоджуються з атеїстичною свідомістю. Звідси і народилось безглузде твердження, що сучасна наука спростовує релігію. Сучасні наукові дослідження неминуче наштовхуються на прямі або непрямі сліди божественного начала в світі, на явища, які не пояснити, якщо виходити з сліпих і мертвих безбожних сил. Саме завдяки розширенню і поглибленню свого кругозору наука починає відтворювати зруйнований її ж атеїстичною сліпотою багатозмістовний живий Космос і шляхи, які пов'язують цей Космос з Богом. Вона неминуче приходить до нової картини світу, яка долає попередню обмеженість, а з нею і неузгодженість з релігійною свідомістю, поновляє цільність світорозуміння.

ЧИ МОЖЛИВА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ ЯК НАУКА?

Актуальність постановки даного перефразованого кантівського питання зумовлена позитивістським і постмодерністським викликами, які поставили під сумнів доцільність загальної теорії історичного процесу. За аналогією з критикою І. Кантом чистого розуму протягом ХХ століття була здійснена нищівна критика т.зв. "історичного розуму", що не в останню чергу ініціювалось з метою протистояння марксизму. Відтак ми спробуємо узагальнити деякі результати перегляду старої філософсько-історичної парадигми.

Класична історіософська теорія, як правило, виходила з настанови цілісного осмислення історичного процесу, який включав три часові модуси (минуле, теперішнє і майбутнє). Подібна цілісність вимагала змалювання образу бажаного прийдешнього, реалізацію якого гарантував трансцендентний історичний суб'єкт (Доля, Бог, Абсолютний Дух тощо). Але тенденція "детрансценденталізації" (К.-О. Апель), інспірована К. Марксом, зумовлювала необхідність трансформації всієї філософсько-історичної парадигми, оскільки потрібно було підкреслити роль людини в історії як її іманентного суб'єкта.

Внаслідок цього актуалізувалась, зокрема, проблема соціального прогнозування. Так, наприклад, А. Шюц, звертаючись до образу античного міфічного героя, ставить питання: "Чи живе взагалі Тиресій-пророк... сьогодні?" [*Шюц А. Тиресий, или наше знание будущих событий // Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М., 2004. – С. 667*]. Представник іншої інтелектуальної традиції – К.Р. Поппер прямо звинувачував Гегеля, Маркса та ін. мислителів у намаганні здійснити соціальні пророцтва [див.: *Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – М., 1992.*]. Отже, ідея соціального прогнозування перетворилась на критику соціального пророцтва, тобто змалювання такого образу майбутнього, в реалізацію котрого слід беззастережно вірити і, крім того, намагатись своїми діями наблизити його. Трансцендентне розуміння суспільного ідеалу змінилось проєктивним, підкріплюючись ідеєю соціальної технологізації.

"Антропологічний поворот" у філософії ХХ століття спричинив появу й обґрунтування ідеї відкритості історії в минуле (для найрізноманітніших її інтерпретацій) та в майбутнє (для його творення людиною), що супроводжувалось еволюцією методологічних підходів до осмислення історичного процесу в бік парадигми інтерсуб'єктивності й засудження ідей "диктатури наказового способу" і "напередвизначеності". Більше того, зазначена парадигма розроблялась і в самій філософії (наприклад, вчення про "інтелектуальну комунікацію" та суспільний характер наукового методу К. Поппера, філософія діалогу М. Бубера, концепція "ідеальної комунікативної спільноти" К.-О. Апеля і т. ін.). Тому філософія історії, котра, з одного боку, виступає загальною теорією історичного процесу, а з іншого – одним із розділів загальної філософської теорії, не могла залишатись осторонь тих процесів, що умовно можна позначити як "коперніканський переворот" (у світоглядному, носіологічному та методологічному аспектах).

I. Валерстайн навіть запропонував відмовитись від постановки у формі строгої диз'юнкції таких традиційних філософсько-історичних проблем як проблема співвідношення детермінізму і свободи волі, глобального і локального, історичних законів й історичної альтернативності тощо [Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI в. – М., 2003. – С. 289], оскільки їхнє вирішення залежить від кута зору дослідника і, крім того, ці на перший погляд бінарні опозиції не є протилежностями в Аристотелевому розумінні, а тому й не можуть бути протиставлені одне одному. На цій підставі Р. Арон робить висновок, що історичний детермінізм далекий від альтернативи "необхідність – випадковість" (якщо під необхідністю розуміти "каузальний детермінізм"); він (історичний детермінізм) базується "на ретроспективній оцінці ймовірностей" [Арон Р. Избранное: Введение в философию истории. – М., 2000. – С. 181].

Таким чином, з нашої точки зору, філософія історії на сьогодні опинилась перед вибором: 1) або вона перетворюється на методологію історичного дослідження; 2) або значно обмежує власні претензії на "знання" майбутнього і в руслі трансцендентної традиції конструє утопія у "позитивному сенсі" (П. Рікер), тобто такі моделі майбутнього, які необхідно розглядати у якості своєрідних моральних регулятивів людської діяльності, котрі, у свою чергу, підлягають "безмежній комунікації" (К. Ясперс). Відповідаючи на поставлене у заголовку питання, можна відповісти, що філософія історії можлива як наука лише в контексті парадигми інтерсуб'єктивності (на рівні суб'єкт-суб'єктних взаємин між окремими дослідниками, філософськими школами, різними культурними традиціями тощо). Крім того, вона має існувати і у вигляді методології історії, і у вигляді власне світоглядної системи, покликаної пояснити сутність історичного процесу.

О.Є. Перова, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ФІЛОСОФСЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БІОЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПІЗНАННЯ ЖИВОГО

На межі XVII – XVIII ст. виникає наука класичного типу. З її виникненням були породжені і основні філософські проблеми біології та медицини, які, в свою чергу, породжують проблеми сучасної біоетики. Методологи, піднімаючи питання про особливості наукового пізнання живого, наголошують на такому розумінні життя, де життя – унікальна система визначеності і включає смерть як чинник, що руйнує таку системну визначеність. Тобто, на нашу думку, логічно передбачити, що пізнавальні підходи до життя як особливого феномену, повинні мати таку розмірність, яка б включала в себе подвійний дослідницький ракурс. Мова не йде про пізнання феномену смерті як "системи" життя в її, так би мовити, цілісності. Увагу привертають саме пізнавальні підходи, які мають такий аспект враховувати. В процесі дослідження живого, чи потрібно акцентувати увагу саме на систематизації знання біологічних дисциплін не виходячи за межі загальної біології, шукати принцип кореляції між науковими напрямками "підносячи" міждисциплінарність?

На нашу думку, пізнавальні підходи до феномену життя, окреслення його науково-теоретичного виміру передбачає врахування не тільки розуміння

того, що таке наукова теорія. Пізнавальна розмірність "життя-смерть" як абстракція передбачає інтервальний підхід.

Сучасні дослідники біоетики вважають, що інтегральний підхід як методологічний, пізнавальний засіб сягає своїм корінням розгляду проблеми інтервала абстракції [Киященко Л.П. Інтервальний підхід и его приложения в биоэтике (анализ и интерпретация) // Философские проблемы биологии и медицины: Выпуск 1: В поисках новой парадигмы: сборник. – М., 2007].

"Ідея інтервала абстракції – це ідея філософського осмислення онтологічних і гносеологічних передумов неуніверсальності (але не пізнавальної важливості) абстрактних моделей" [Новоселов М.М. Абстракция в лабиринтах познания (логический анализ). – М., 2005. Цит. за: Киященко Л.П. Інтервальний підхід и его приложения в биоэтике (анализ и интерпретация). – С. 73]. Розгляд ідей інтервального підходу виявив "питання про міру предметної істинності в межах застосування понять і теорій" [Кураев В.И., Лазарев Ф.В. Точность, истина и рост знания. – М., 1998. Цит. за Киященко Л.П. Інтервальний підхід и его приложения в биоэтике (анализ и интерпретация). – С. 10].

На думку Л.П. Киященко, в дослідженнях біоетики може розглядатися інтервальний підхід (аналіз) в його гносеологічній версії. "... Контрольована невизначеність виходить з можливості подвійного визначення абстракції. А саме, поняття абстракції розгортається в деяких межах, в інтервалі між "чистим відмежуванням" в узагальнені (Арістотель) і збереженим баченням в цілому того, "від чого відмежовуються" (Кант). Тоді, тлумачення поняття абстрактності може бути досягнуто прийняттям одної з таких меж. Друга складова інтервалу стає "гносеологічною тінню", але не перестає бути. "В певних випадках ця "тінь" може вважатися надмірною, надто ускладнюючи ситуацію, і від неї відмежовуються [Там же. – С. 39].

Амбівалентність пізнавальної ситуації як мисленевого процесу в дослідженнях біоетики, по-суті, виявляє антропологічну версію інтегрального підходу. "Історія біоетики... є наочним прикладом втілення дії інтервального підходу стосовно онто-гносеологічних аспектів мислення, що знаходяться в стадії становлення. Біоетика дає конкретний матеріал для його інтерпретації" [Там же. – С. 43].

Таким чином, стає очевидним, що філософи та методологи насамперед намагаються осмислити вияви біоетики, які виходять за межі наукових та практичних її можливостей і пов'язані зі спеціальним дослідженням складних теоретичних і методологічних проблем, потребують високого рівня абстракції.

А.І. Пупич, доц., КНУТШ, Київ

БАНКИ ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНИХ МАШИН (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Те що соціальні та економічні процеси тісно пов'язані, навряд чи викличе у когось заперечення. Але щодо характеру їх зв'язку можливі й існують дуже різні підходи. Спектр розбіжностей цих підходів можна умовно розташувати між двома крайнощами: або економіка визначає характер соціальних процесів, або соціальні процеси визначають економічні. Проміжні погляди якраз і

складають основну масу тих концепцій, які так по різному трактують взаємозв'язок економічних і соціальних процесів. На підтвердження визначальної ролі економіки наводять безліч як теоретичних, так і емпіричних аргументів. Те саме можна сказати і щодо визначальної ролі процесів власне соціальних. Втім, аргументи ці не здатні підтвердити чи спростувати у повній мірі той чи той, підхід. Хоча, скажімо, сучасна економічна наука, використовуючи складний математичний апарат і намагається врахувати вплив соціальної складової (поведінку людей), зробити це, виявляється на багато складніше ніж враховувати фактори суто економічні.

Нинішня світова соціально-економічна криза чи не основною своєю причиною має кризу банківської системи. Втім, аналізуючи її витоки, економісти стикаються з феноменом ніяк не економічним. Для строгої математичної економічної науки те, що називають, скажімо, "інфляційними очікуваннями" чи "панічними настроями вкладників" – це фактори, які важко прорахувати. Суттєво впливаючи на економічні процеси, вони мають не просто стихійний характер, оскільки їх можна штучно викликати, а передусім є фактором, який порушує усі математично вивірені прогнози. Не випадково і дуже влучно характер нинішньої кризи визначають як "кризу довіри", розходячись правда, у відповідях на питання: "довіри до кого?" Але те, що витоки будь якої кризи в суспільстві треба шукати в головах людей (за відомим висловом булгаковського героя), тобто в людській поведінці, давно не є таємницею.

Втім, тут виникають далеко не риторичні запитання: "Що це взагалі за соціальні інституції, які створюються людьми, але не можуть бути людьми ж прораховані, а, таким чином, і відповідно проконтрольовані та керовані, оскільки на роботу їх впливають фактори, які можна штучно викликати, але не можна однозначно прорахувати?" Зіставляючи цю ситуацію зі світом техніки, її можна було б порівняти зі створенням автомобіля, який ми можемо рушати, але не можемо, коли хочемо, зупиняти. При здоровому глузді в таке авто ніхто б ніколи не сів. Але от банкам віддають останнє, а потім бідкаються, що вони не виправдали довіри. Скажуть: "банк не автомобіль?" Але ж, результат краху банківської установи за своїми наслідками може бути набагато гіршим наслідків автомобільної аварії! І що характерно, в ролі потерпілих в обох ситуаціях опиняються, найперше, саме "пасажир", тобто вкладники, а вже потім "водії", а тим більше власники – ті, хто цим банком чи автомобілем курує і володіє. Вони, правда, також достатньо ризикують, але часто багато менше ніж ті, хто довіряє їм життя.

У свій час К.Маркс спробував теоретично, через призму концепції відчуження зрозуміти, що таке банківська система, розглянувши її, зокрема, як, можна б сказати симулякр (за Бодріаром) довіри людини до людини, як "...видимість подолання відчуження, повернення людини до самої себе і в силу цього до іншої людини; це тим більш огидне і крайнє самовідчуження, знелюднення, що його елементом є вже не товар, не метал, не паперові гроші, а моральне буття, суспільне буття, внутрішнє життя самої людини, і це тим огидніше, що під видимістю довіри людини до людини тут приховується величезна недовіра і цілковите відчуження" [Маркс К., Енгельс Ф. Твори: Пер з 2-го рос. вид. – К., 1980. – Т. 42. – С. 19].

Тобто, за Марксом кредит та його завершення – банківська система, остаточно знелюднюють таку людську якість як довіра, трансформуючись врешті решт у "довіру до держави" – інструменту, за Марксом, гноблення одного соціального класу інших. Наука політекономії вказує цей шлях розуміння банків, розглядаючи обмін як об'єктивний зв'язок між людьми, який не залежить від їх волі і бажань. Відбувається це за Марксом тому, що банківська система доводять процес відчуження, знелюднення людини до його апогею, коли суто людські, безпосередньо людські почуття і стосунки, серед яких і довіра людини до людини перетворюються на нелюдські, речові взаємовідносини – взаємовідносини речей. Держава, за Марксом, є однією з таких інституцій – формально людських, а фактично нелюдських творинь людини. Розгляд держави як технічної системи вже знайшло своє висвітлення в літературі [Добролюбов А.И. Государственная власть как техническая система: О трёх великих социальных изобретениях человечества. – М., 2003].

Але ж існування банків, включно з приватними, забезпечується саме державою. Тому, безумовно, в діяльності банків присутня ця, можна б сказати "соціо-технічна" складова, оскільки діяльність ця забезпечена державними механізмами, які на відміну від стихійної складової суспільних процесів можуть і повинні бути керованими. Оскільки державу можна розглядати як тип соціальних машин [Так же], то і банки під певним теоретичним кутом зору важливо було б розглянути як різновид таких машини. Це б дозволило вийти на закономірності діяльності банківської системи з боку неекономічних факторів, розглянувши, однак, їх не просто як фактори стихійні, а як систему, хоча і соціальну, але штучно створену. Її керованість чи некерованість за такого підходу виявляюся тжоз ознаками штучно створеної системи. Тому і розглядати їх треба буде не тільки і не стільки порівнюючи з кровносною системою організму (природною системою), а, скажімо, по аналогії з системою живлення автомобіля, за кермом якої сидить така ж людина як і пасажир. Але ж людина відповідальна за життя іншої людини, яку взялась доставити у пункт призначення.

Прямолінійно-примітивний лібералізм, який виходить з розуміння суспільства як суто природної системи, залишає в тіні цей аспект – те, що банківська система створюється людьми для людей, а не для якоїсь абстрактної "людини-суспільства" (Левіафана). Суспільство це не просто природна система. Тобто, це система, що не тільки сама себе відтворює, а й система в якій штучні складові відіграють таку ж суттєву роль, як і елементи, що виникають стихійно, самі по собі.

Марксизм, зробивши крок від абстрактного лібералізму в напрямку розуміння суспільства як суто природної системи (скажімо, у вченні про соціальну революцію), фактично зупинився на пів-шляху, оскільки розглянув соціальне з позицій історизму, з позиції запрограмованості самої соціальної революції (соціальних змін), як способу перетворення суспільства, залишивши в тіні розгляд того, що Поппер називав соціальною інженерією – сфери конструювання і експлуатації соціальних (соціально-економічних, як їх різновиду) машин. Спрямування соціально-економічних досліджень в такому напрямку може, очевидно, мати перспективу.

ДЕЯТЕЛЬНОСТНАЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ПРОГРАММА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ФИЛОСОФИИ НАУКИ

На рубеже XX–XXI вв. в философии науки, наряду с уже имеющими место исследованиями, ориентированными на выявление специфики науки и особенностей ее развития, актуализируется метаметодологическая проблематика, представляющая собой рефлексию не над научным знанием как таковым, а над способами его методологического осмысления. Одной из причин вновь оформляющейся тенденции является необходимость разработки методологических ориентиров развивающейся науки, и в первую очередь социо-гуманитарного знания, что предполагает, в частности, обращение к детальному рассмотрению исследовательских программ методологического анализа науки, сложившихся как в западной, так и в отечественной философии.

Основными исследовательскими программами методологического анализа науки, предложенными в отечественной философии второй половины XX в., являются программа "философские вопросы естествознания", а также деятельностная и социокультурная программы. Критерием для выделения этих программ, в первую очередь, служит специфика ядра каждой из них, которая задается совокупностью представлений о содержании и статусе методологического знания, выработанных в определенные периоды развития отечественной философии науки. Вместе с тем, каждая исследовательская программа демонстрирует специфику своего содержания и особенности механизмов развертывания, что делает необходимой рациональную реконструкцию ее "внутренней истории" и экспликацию ряда факторов, относящихся к "внешней истории" исследовательской программы.

В частности, одной из отличительных особенностей деятельностной исследовательской программы являлось то, что она формировалась в рамках деятельностной парадигмы, разрабатывавшейся в философии и психологии, однако полностью ее не исчерпывала, а выступала лишь в качестве ее частного случая. Содержание деятельностной исследовательской программы методологического анализа науки изначально было фундировано системой установок, задающих смысл концепта "деятельность". Эти установки раскрывают специфику деятельности, особенности ее структуры и механизмы реализации.

В качестве ядра деятельностной исследовательской программы методологического анализа науки выступают дефиниции, согласно которым методология – это "определенный организм, или сфера, деятельности" [*Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии // Философия. Наука. Методология / Г.П. Щедровицкий; ред.-сост. А.А. Пископеля и др. – М., 1997. – С. 365.*], состоящий из ряда элементов, связанных друг с другом и конституирующих ее специфику и целостность (И.Г. Герасимов, И.С. Ладенко, Б.С. Митрофанов, С.С. Розова, Г.П. Щедровицкий и др.). Рассматривая особенности деятельностной исследовательской программы не-

обходимо отметить, что ее ядро носило достаточно аморфный характер, на стадии становления не было четко эксплицировано, а оформлялось по мере решения актуализировавшихся в ее рамках проблем.

Развертывание "внутренней истории" данной исследовательской программы в контексте деятельностной парадигмы осуществлялось как последовательное обращение к ряду взаимосвязанных друг с другом задач, при котором, анализ одной проблемы инициировал изучение другой. Так, анализ проблем диалектической логики в работах К. Маркса актуализировал рассмотрение ряда вопросов теории научного познания и логики. В результате рассмотрения этих проблем, в рамках деятельностной программы была сформулирована задача построения новой логики как дисциплины, предметом которой должны были стать приемы и способы мышления. При этом логика выступала бы одновременно и в качестве методологии, и в качестве эпистемологии. Утверждение методологии в обозначенном ракурсе, в свою очередь, влекло за собой рассмотрение проблемы соотношения научного и методологического знания.

Влияние "внешней истории" на развертывание деятельностной исследовательской программы не было определяющим, оно проявлялось лишь на начальном этапе ее становления. Фактором "внешней истории" данной исследовательской программы явилась установка на выявление нового смысла фундаментальных идей классического марксизма. Эта установка проявила себя в полемике о природе философского знания, острием которой стала дискуссия о предмете философии, названная спором "гносеологов" и "онтологов". В результате данной полемики в рамках деятельностной исследовательской программы особое внимание было обращено на анализ гносеологических, а не онтологических проблем. Вместе с тем, эта дискуссия актуализировала в рамках отечественной философии рассмотрение проблем связанных с анализом теории научного познания и описанием специфики познавательной деятельности в науке как сложного процесса субъектного взаимодействия.

Подводя итог сказанному, необходимо отметить, что в качестве ядра деятельностной исследовательской программы выступает понимание методологии как особой сферы деятельности. Отличительной особенностью данной программы является то, что ее ядро формировалось по мере развертывания ее "внутренней истории". "Внутренняя история" деятельностной программы репрезентирована исследованием гносеологических проблем и вопросов, связанных с рассмотрением специфики логики, науки и методологии. Онтологическая проблематика здесь явным образом не эксплицировалась. Вместе с тем, становление деятельностной исследовательской программы детерминировалось, главным образом, ее "внутренней историей", "внешняя история" не обнаружила принципиального влияния на процесс ее развертывания. При этом в процессе формирования программы происходил ряд прогрессивных сдвигов, выражающийся в постоянно усиливающемся интересе к анализу методологических проблем науки.

КОГНІТИВНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ НАУКИ

Стрімке зростання кількості викликів, що постають перед цивілізацією, зумовлює актуальність вироблення наукового інструментарію для подолання кризових явищ у суспільстві. Зростання вимог до підвищення продуктивності наукової діяльності виводить на перший план зростання ролі потенціалу когнітивної сфери людини. В умовах лінгвістичного повороту важливою стає когнітивна складова наукових дискурсів. Відбувається переключення уваги на мовленеві явища. Суб'єкт розкривається через взаємодію з іншими суб'єктами в дискурсі. Людина залишається за межами формалізованих процесів лінгвістичних комунікацій. Ідея когнітивного повороту (Є.Пряженцева) в цих умовах реалізується шляхом протиставлення ментальних та лінгвістичних репрезентацій. Когнітивна складова наукового дискурсу розробляється з позицій нейрофілософії (П.Черчленд). Розгляд когнітивної складової наукових комунікацій пов'язаний з розглядом міжперсональної комунікації. Введення особистісного виміру розкривається у вигляді взаємодії Я та Іншого, що перетворюється на механізм удостоєння знання, отриманого у взаємодії суб'єкта з об'єктом (Р.Даниляк). Когнітивна складова розкривається також як доповняльна до синергетичних механізмів еволюції знання (О.Князева), як пов'язана з психологічним виміром відкриття (А.Майданов). Розробка когнітивних стратегій синергетики, вводяться в розгляд вимір суб'єктності та підкреслюючи роль мислення як супроводу знанневих процесів, залишає відкритим питання про когнітивну активність людини у сфері знання. Сфера знання постає як простір взаємодії інформаційних потоків (В.Аршинов, В.Буданов). Визнання когнітивного виміру комунікації в умовах розкриття комунікативності науки у вимірах людського буття (М.Попович) пов'язується також із відокремленням його від сугестивного і з розглядом проблеми як форми знання. Введення когнітивного виміру в еволюцію науково-теоретичних систем (І.Меркулов) приводить до розгляду когнітивного на рівні емпіричного суб'єкта, пов'язуючи його з метою та світоглядом. Когнітивно-особистісне та когнітивно-світоглядне у межах інформаційного підходу розкриває науку та людину як соціально-історичне явище (Л.Рижко). Перехід до розгляду зростання знання, трансформації знанневих формоутворень шляхом включення цих процесів у когнітивну сферу людини (В.Чуйко) концентрує увагу на переході від незнання до знання.

В сучасних умовах, які зумовлюють пошук ефективних рішень для подолання кризових явищ, важливим є створення підґрунтя для залучення потенціалу сучасної науки у розв'язання суспільних проблем. Це актуалізує постановку проблеми, у якій когнітивна активність людини розглядається не тільки у психологічному вимірі у вигляді дії когнітивних процесів (мислення, сприйняття, пам'яті тощо) як джерело нового, а й у її об'єктивних реалізаціях у сфері знання. Це передбачає також розкриття її на рівні знанневих процесів і наукових комунікацій. На рівні знанневих процесів виявом когнітивної

активності стає трансформація способу представлення об'єкта у знанні, на рівні комунікацій вона розкривається на основі комунікації через репрезентацію. Дослідження системних проявів когнітивності в еволюції науки на основі трансформації репрезентації в системі когнітивних практик дає ключ до трансгресії сфери знання, особливо до тих її проявів, які виявляють сучасні прояви впливу науки на суспільство. При цьому центр ваги переноситься на ті прояви когнітивної активності людини, які пов'язують знаннєві процеси в сучасній науці з новими механізмами та засобами її впливу на суспільні процеси. У цій перспективі когнітивна активність людини залишається джерелом нового. Перехід до процесів теоретизації та методологізації в новітніх прояхах інформатики розкриває нові механізми впливу науки на становлення інформаційного суспільства. Введення об'єктно-орієнтованого проектування, Методології Уніфікованого процесу розробки програмного забезпечення у традицію дослідження в науці складних систем, перетворення процесу розробки на синтетичне поєднання досліджень предметної області, методології у форму когнітивних практик створює підґрунтя для нових механізмів впливу сучасної науки на суспільство. Розгляд предметної "області як області знання чи діяльності, яка характеризується набором концепцій та термінологією, які розуміються людьми, що працюють у цій області" [Якобсон А., Буч Г., Рамбо Д. Уніфіцированный процесс разработки программного обеспечения: Пер. с англ. – СПб., 2002. – С. 470], відкриває можливість введення наукового знання з різних областей науки в її структуру. Визначальна роль абстракцій та складених з них ієрархій [Буч Г. Объектно-ориентированный анализ и проектирование с примерами приложений на С++: Пер. с англ. – 2-е изд. – М., СПб., 1999. – С. 35–37], семантична робота з висхідними абстракціями – класами та об'єктами як джерело нової функціональності, що створюється, перетворює сучасну розробку програмних систем рівня організації у форму когнітивного креативу, в якому когнітивна активність людини шляхом творення нової соціальної функціональності трансформує суспільний контекст. "Розвиток теоретичного і методологічного в сучасній інформатиці відкриває шлях на основі породження когнітивного створювати нові форми реальності, що існують не тільки на апаратному, мережевому, а й на найвищому – соціальному рівні" [Рубанець О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень: Монографія. – К., 2006. – С. 47].

О.В. Руденко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
rov@univ.kiev.ua

МІСЦЕ ВІДЕНСЬКОГО КОЛА В СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Працюючи в традиціях філософського емпіризму, всі учасники Віденського кола, що виникло у Віденському університеті на базі кафедри "філософії індуктивних наук", яку очолював Моріц Шлик, були, як відомо, активними "антиметафізиками". Це був своєрідний бунт проти філософської традиції, й усвідомлення цього бунту було важливим елементом світогляду учасників цього об'єднання .

Складні наукові пропозиції розумілися ними як зведення до низки найпростіших висловлювань, що виражають безпосередній досвід суб'єкта пізнання. У термінах цього безпосереднього досвіду встановлюється істинність або хибність висловлювань про об'єкти навколишнього світу. Як відомих, учасники Віденського кола в подальшому розробили дві версії подібного зведення: феноменалістську й фізикалістську [Див.: Хилл Т.И. Современные теории познания. – М., 1965. – С. 363–365].

Основним завданням для учасників Віденського кола був аналіз мови науки, і знання обов'язково виступало у формі висловлювання. Логічний аналіз мови науки мав на меті необхідність побудови ідеальних мов, у термінах яких результати реальної науки можуть бути формалізовані, а тим самим буде висловлений їх справжній зміст.

Таким чином, загальною основою цього періоду філософії науки ХХ століття можна вважати наступне:

1. Антиметафізична настанова.
2. Аналіз мови науки як основне завдання філософії.
3. Розуміння знання як висловлювання.
4. Прийняття в якості засновку аналізу твердження про те, що складне знання можна розкласти на елементарні висловлювання, які виражають безпосередній досвід, на основі чого отримується підтвердження його справжнього змісту й значення.

5. Процедура, зазначена в п. 4, є процедурою верифікації, що й дозволяє вважати досвідне підтвердження основною характеристикою наукового знання.

Віденське коло пропонувало логічний підхід, його представники проводили аналіз дотримання норм виведення, що містяться в наукових міркуваннях. Це природно для логіки, яка за своєю суттю є нормуванням міркування, а не дослідженням його змісту.

Згадуючи історію Віденського кола, варто відзначити деякі деталі: по-перше, це була дійсна наукова праця, яка передбачає висунення ідей, їх розробку, урахування висунутих заперечень і контраргументів, певну послідовність у зміні пропонованих теорій – тобто, наявні всі ознаки добре організованої наукової діяльності в рамках єдиної дослідницької програми. По-друге, наявні також усі зовнішні інституціональні ознаки, що дозволяють говорити про наявність реального напрямку: була кафедра, працював семінар; у 1929 році опублікований ідейний маніфест напрямку ("Наукове світорозуміння – Віденське коло", написаний Р.Карнапом, Х.Хансом і О.Нейратом); з 1930 до 1939 року видавався періодичний журнал "Erkenntnis" ("Пізнання").

Робота Віденського кола припинилася аж ніяк не тому, що вихідна програма була цілком вичерпана чи довела свою неспроможність, а із суто зовнішніх, соціальних причин: М. Шлік був убитий, інші учасники залишали країну, тікаючи від націонал-соціалізму, перебираючись до Англії й США (що мимоволі сприяло більш широкій пропаганді підходу, розвинутого ними).

Таким чином, основною спадщиною Віденського кола слід вважати розробку логічних методів аналізу наукового знання і побудову логіки науки, що, було одною з першою форм "сучасної філософії науки" і понині зберігає своє значення в цій своїй якості.

ЗВ'ЯЗОК НАУКИ ТА МІФОЛОГЕМ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

В епоху становлення і розвитку техногенної цивілізації з'являється ставлення до людини як до предмета раціональної регуляції. У різних сферах людського життя реалізується деякий загальний принцип "знання-влади". У сучасному інформаційному суспільстві людина виступає як предмет, що потрібно досліджувати і раціонально регулювати. Такого роду практики і дискурси формують і закріплюють нове ставлення до індивіда – як до об'єкта, що спостерігається, описується і регулюється певними правилами. Відповідні підходи укоренилися й у світоглядних універсалах культури, у розумінні людини і його соціального буття.

В історії людства завжди використовувалися засоби регуляції індивідуальної і масової свідомості (а, отже, і поведінки) людей. Однак ті можливості, що застосовувалися раніш (ідеологія, культурні, національні, релігійні, моральні цінності і т.п.) залишали людині можливість вільного світоглядного і морального вибору. Що ж стосується сучасного стану речей, то поєднання ідеологічного, психосоматичного (зокрема біологічного), економічного, політичного й інформаційного регулювання, а головне – легалізація самої ідеї регулювання, – створюють зовсім новий світ. Однак його створення неможливе без зусиль науки.

Відзначимо також, що людина і суспільство обирають напрямок руху і стратегію розвитку, керуючись явними чи неявними, усвідомленими чи несвідомими, дійсними чи помилковими цінностями. Цінності ж неминуче пов'язані з описом світу чи описом окремого аспекту реальності. При цьому для ціннісного вибору, а відповідно для вибору моделі розвитку, поведінки, постанови цілей і визначення смислів для суб'єкта не має принципового значення, чи має він справу з реаліями чи з міфологемами, оскільки і ті, і інші в даному випадку виступають для нього в ролі теоретичних конструктів. Таким чином, проаналізувавши реалії і міфологеми інформаційного суспільства, ми отримуємо можливість уявити собі дійсний напрямок руху сучасного суспільства, роль науки в його виборі і забезпеченні руху суспільства в цьому напрямку.

Термін "міфологема" (від гр. *mythos* – сказання, переказ, гр. *logos* – слово, наука) ми використовуємо тут у традиційному значенні – як позначення стійких і повторюваних теоретичних конструктів масової свідомості, що ілюзорно, некритично відбивають дійсність, але сприймаються свідомістю як цілком реальні. Цей термін був запозичений науковою лексикою з психоаналізу К.Г. Юнга.

Функціонування міфологем припускає свідоме запозичення чи створення нових міфологічних мотивів і перенесення їх у самосвідомість суспільства і людини. Одні міфологеми логічно неминуче припускають інші. Міфологеми вбудовуються в опис світу, у якому реальність переплітається з вимислом, але відрізнити реальність від вимислу стає майже неможливо.

Наш інтерес до питання міфологем інформаційного суспільства пояснюється наступними обставинами:

✓ по-перше, зріла наука сама ґрунтується на теоретичних конструктах різного рівня (парадигмах), що визначають специфіку її функціонування;

✓ по-друге, інформаційне суспільство не може існувати без науки, отже, його взаємодія з наукою стає максимальною;

✓ у третій, як концепція інформаційного суспільства, так і концепція сучасної науки має потребу в легітимації певних цінностей, що стає результатом появи не тільки нових реалій, але і нових міфологем інформаційного суспільства.

З одного боку, може здаватися, що міф є альтернативою раціоналізму. Однак неможливо заперечити твердження, що існують цілком раціональні міфи, наприклад – міф сцієнтизму.

Сучасна наукова картина світу активно взаємодіє зі світоглядними універсальними культури, у контексті яких відбувається її розвиток. З одного боку, вона адаптується до них, але з іншого боку – вона вносить кардинальні зміни в систему культурних цінностей. Крім того, у ситуації інформаційної глобалізації ми зіштовхуємося з принципово важливою для сучасного цивілізаційного розвитку проблемою діалогу культур, з проблемою діалогу ідей, які породжені різними культурними традиціями. При цьому важливо зрозуміти структуру і функціонування наукових понять і пізнавальних процедур у різних культурах, простежити принципи створення понять, з'ясувати, як функціонують концептуальні структури в тім чи іншому історичному контексті, простежити їхню історичну зміну. Тоді, можливо, вдасться виявити основні міфи в структурі світогляду сучасної людини, а також відстежити появу нових форм міфологій в інформаційному суспільстві. Однак для рішення цієї задачі потрібно з аналізу цінностей, тому що саме вони, на наш погляд, є тим центром, навколо якого структурується міф.

А.Ю. Самарський, асп., НУБІП, Київ*
a.samarskyi@gmail.com

ПАРАДИГМА НЕЛІНІЙНОГО МИСЛЕННЯ В МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Нова методологія науки, на відміну від старої, має ґрунтуватись на положенні того, що навколишній світ нелінійний і на кожному рівні своєї організації являє собою органічну сукупність складних дисипативних систем. Така думка стала можливою завдяки відкриттю явища дисипації матерії відомим вченим і філософом науки І. Пригожиным, та розробці їм основних положень цього вчення. Тому новий апарат для опису природи, на відміну від апарату класичної та некласичної фізики, має бути нелінійним.

На відміну від популярного нині системного підходу парадигма нелінійного мислення пропонує відкриту систему, що розвивається завдяки наявності внутрішніх протиріч, що в термодинаміці носять характер постійної втрати рівноваги завдяки зовнішньому притоку енергії (явище дисипації). Така система постійно змінюється через зміну форм при проходженні точок біфуркації. Поведінку таких систем не можна визначити, виходячи з попереднього стану; розвиток дисипа-

---

* Рецензент – В.С. Лук'янець, д-р філос. наук.

тивної системи багатоваріантний. Тому притаманне науці прагнення до лінеаризації (тобто зведення до механічного підходу) тут неефективне.

Методологічне осмислення нелінійності як парадигми в науці відбулося лише у 80-тих роках ХХ століття завдяки роботам І. Пригожина. Постала проблема поєднання лінійного та нелінійного підходу: з одного боку наука не може бути не детерміністичною, з іншого боку світ не є детерміністичним. Якщо раніше це протиріччя намагалися вирішити завдяки введенню ймовірності, то тепер перед науковцями стоїть задача розробити нелінійні моделі, що само розвиваються, де лінеаризувати розвиток можна лише на певних ділянках.

До ХХ століття науковці вважали, що вже цілком оволоділи закономірністю природних процесів і з успіхом застосовували їх у виробництві. Власне, кожна окрема наука займалась тим, що знаходила певні закони в своїй області дослідження природи. Встановлення закономірностей зводилось до пошуку причинно-наслідкового зв'язку, і вважалось, що цей зв'язок присутній завжди і виконувався з великою долею ймовірності. Ньютонівська фізика описувала все-світ, де все виконується у відповідності до законів, які носили характер аксіом; це був погляд на досить компактний, ретельно продуманий все-світ, де все, що буде в майбутньому строго залежить від минулого. Картина світу здавалась логічною та цілісною, весь рух у все-світі можна було пояснити завдяки поняттю сили. Єдине що залишалось незрозумілим – чому рух почався? Ньютон пояснював, що першопочтовх руху надав бог. Відомий в класичній науці мислений експеримент "демон Лапласа" стверджував, що знаючи початкове положення і швидкість кожної частинки Всесвіту міг точно передбачити її еволюцію.

Потреба в нелінійному мисленні постала перед вченими після початку дослідження нелінійних систем, у формі яких на їх думку існує матерія на всіх своїх рівнях організації. Такі системи описуються нелінійними функціями. Нелінійні функції, як теоретичний об'єкт, досліджує так звана нелінійна динаміка, що носить трансдисциплінарний характер і має сферу застосування в фізиці, хімії, біології, космофізиці і претендує увійти в методологічний апарат соціальних наук. Проте з філософської точки зору, намагання створити єдину методологію всієї науки на основі нелінійної динаміки, не можуть мати успіху через те, що кожному рівню організації матерії, як таким, що описуються фізикою, хімією, біологією, притаманні свої закономірності. В більшій мірі це стосується суспільної форми організації, яка включає в себе всі нижчі форми матерії, але не зводиться до них. Тим не менш, спільні риси є всюди і науковці на основі цього прагнуть створити "єдину теорію всього".

В ході наукового дискурсу по проблемі співвідношення лінійності і нелінійності виник цілий пласт міждисциплінарних наук *nonlinear science*, що охоплює нелінійну динаміку, теорію самоорганізації, теорію дисипативних систем, теорію бифуркації і катастроф, синергетику – словом всього комплексу "наук про складність".

Філософське осмислення нелінійності внесло в методологію науки нові світоглядні положення: 1. Навколишній світ – нелінійний, він описується нелінійними моделями. Відповідно нелінійні явища в сучасній науці мають бути не виключенням, а закономірністю. 2. Нелінійність – універсальна, фундаментальна і головна властивість світу. Вона споконвічно властива природі. 3. Матерія – надскладна нелінійна система. Її еволюція описується неліній-

ними співвідношеннями. 4. За лінійною парадигмою Всесвіт розглядався як адитивна сума його частин, за нелінійною світ має розглядатись в цілісності, як органічна сума всіх своїх елементів. 5. Можливість переходу нелінійної системи від порядку до хаосу і навпаки – дві найважливіших властивості нелінійного світу. При осмисленні цього явища науковці прийшли до висновку що складні динамічні системи мають здатність до самоорганізації. Явище саморегуляції можливе завдяки наявності зворотного зв'язку в дисипативних системах. Подальші дослідження підтвердили існування таких складних систем, що самоорганізуються в багатьох природничих і гуманітарних науках.

Найголовнішим висновком, що науковці мають зробити з вчення про дисипативні системи – це те, що природничі науки за словами Пригожина із "фізики буття" мають перетворитись на "фізику становлення". Тобто принцип розвитку має бути закладений у фундамент науки, оскільки об'єктивний спосіб існування світу – це рух, розвиток.

Від оволодіння нелінійною методологією залежить не тільки здатність науки відповідати на виклики часу, а й взагалі, здатність людини орієнтуватись і керувати в надскладному світі, що є її продуктом, але таким продуктом, який загрожує всезагальною катастрофою в разі не оволодіння його складними нелінійними механізмами.

С.А. Сидоренко, асп., КНУТШ, Київ
n_r_g_@mail.ru

СИТУАЦІЯ ПОЛІДИСЦИПЛІНАРНОСТІ В ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК

Хоча глобальна екологічна криза зафіксована ще в кінці 60-х років ХХ ст. та сформульовані вагомі концепції, на основі яких можливий вихід з неї, однак в практичному сенсі зрушень недостатньо. Принаймні, не відчувається істотного уповільнення руху до екологічної катастрофи. Отже, предметом методологічного аналізу треба зробити не стільки теоретичну площину, скільки практичну – тобто, екологічні практики. Важливо відповісти на питання: на яких засадах будувати екологічні практики, щоб вони не призводили до екологічних криз.

В нашому дослідженні екологічні практики розуміємо як види діяльності людини в природі, що здійснюють вплив на екологічні системи. Такий вплив може руйнувати екосистеми або бути основою оптимальних взаємин людини та природи. Екологічні практики, які є неруйнівними по відношенню до екосистем, ми позначаємо поняттям "про-екологічні практики". Про-екологічні практики є основою таких впливів людини на природу, які ґрунтуються на принципах екології. Ті екологічні практики, які руйнують екосистеми, позначаємо поняттям "контра-екологічні".

Як діяльність, що впливає на екологічні системи, екологічні практики представлені в методологічних концепціях безпосередньо або опосередковано. В першому випадку дослідниками вводиться поняття "екологічна практика". В другому – йдеться про таку діяльність як про природокористування, природоохоронну діяльність, традиційні екологічні знання (які спонукають до такої діяльності) тощо.

Пошуки відповіді здійснюються з позицій різних дисциплін, а саме – екології (роботи Т.Гардашук, Ф.Канака, М.Кисельова, В.Крисаченка, М.Хилька та ін.); соціології (роботи Л.Бевзенко); економіки (Д.Голдштейн); філософії (роботи Г.Гутнера, І.Добронравової, Л.Киященко, В.Стьопіна). Отже, можемо сказати, що у вивченні екологічних практик має місце ситуація полідисциплінарності.

На наш погляд полідисциплінарне дослідження є необхідним кроком в пошуку оптимальних екологічних практик. Однак його недостатньо. Потрібно здійснити комплексне дослідження екологічних практик. Основою комплексності дослідження екологічних практик є синергетична методологія. Вона є виявом постнекласичного мислення та дозволяє розглянути екопрактики як процес, що здатний до самоорганізації.

Аналіз літератури демонструє, що в дослідженнях з позицій класичної раціональності екологічні практики розглядалися через альтернативні характеристики. Можна виокремити наступні варіанти такого розгляду. Перший підхід можна назвати "протиставлення – включення". А саме: або вважається, що людські дії ставлять людину "над природою", або які включають її в природу. Другий підхід – розгляд екопрактик через поняття "об'єкт-суб'єкт". Людина сприймає природу як об'єкт, що не є самоцінним, як сферу реалізації власних дій. Або: як суб'єкта рівноправної дії. Третій підхід – розгляд екопрактик через відношення: "прагматичний – непрагматичний характер взаємодії з природою". Тобто, або природа розглядається як сировинна база для людини, або – природу треба берегти.

На наш погляд в дослідженні екологічних практик потрібно виходити з постнекласичних позицій. Тому що дослідження з класичних позицій виявило свою неефективність – воно призвело до екологічної кризи. Вважаємо корисним в методологічному сенсі використовувати в цьому дослідженні габітуальний підхід до розуміння екологічних практик.

Поняття "габітус" введено П.Бурдьє для розуміння практик. Відповідно до П.Бурдьє, габітус – це визначальний принцип, що породжує практики. Причому, свідомість в породженні практик не відіграє головної ролі. Габітус виявляється як єдність індивідуального та соціального, раціонального та ірраціонального, духовного та тілесного.

В нашому дослідженні ми виходимо з того, що аналізуючи практики, зокрема екологічні, потрібно враховувати габітуальність практик. Маємо на увазі те, що габітус породжує практики повсякденності. В тому числі і екологічні. Якщо потрібні нові, інакші практики, то їх може породити новий габітус. Отже, зміни екологічних практик можливі, коли відповідним чином змінюється габітус.

О.А. Смоляр, асп., КНУТШ, Київ*
yangara@yandex.ru

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЖИВОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Початок ХХІ ст. ознаменований новою хвилею методологічних звернень до проблеми еволюції живого, це в першу чергу пов'язано з тим, що наука

---

* Рецензент – Л.І. Сидоренко, проф.

накопичила досить нового матеріалу, який існує поза традиційним розумінням еволюції. Успіхи новітніх технологій, принципові зміни методології в підходах до вивчення складних систем, якими є, зокрема, живі системи, формують новий контекст для осмислення поняття еволюції та виникнення нового філософського підґрунтя розуміння процесу еволюції.

Відбувається важливий, постійний процес для науки – "перегляд фактів" і створення на цій основі адекватного наукового образу живого та його розвитку.

Поняття еволюції завжди формувалося в межах існуючої картини світу. З розвитком природничих наук ідея еволюції здобула самостійний характер, для неї почали шукати окремі принципи і механізми та пояснення в рамках існуючих фактів. Факти намагалися трактувати в рамках ідей та концепцій, які отримували подальше схвалення або просто знаходили своє місце в історії.

Сьогодні історичний процес розвитку органічного світу в цілому вимагає переходу до більш цілісного загального розуміння розвитку, як глобальної проблеми не тільки природознавства, але й філософії. Постнекласичний етап науки та утвердження нелінійного мислення дозволяє поставити проблему еволюції в сучасній філософії науки у площину пошуку філософських основ сучасної концепції, адекватної специфічності живих систем та стану міждисциплінарної організації науки. "Сучасний дослідник органічної еволюції, чи є він біологом-еволюціоністом, чи молекулярним біологом, біохіміком, біофізиком, кібернетиком, математиком, знаходиться в досить складній ситуації, де йому необхідно звертати свою увагу, з одного боку, на сам об'єктивний процес розвитку, а з іншого – на те, як зміна засобів пізнання впливає на зміст поняття. Таке звернення до самого процесу пізнання називається філософською рефлексією знання, і ця рефлексія виступає сьогодні необхідною умовою для створення правильних методологічних підстав дослідження еволюції" [Крисаченко В.С. Философский анализ эволюционизма / АН УССР. Ин-т философии. – К., 1990. – С. 14].

Багато авторів створюючи свої концепції дедалі більше розглядають еволюцію поза рамками тільки популяційних змін. Вони розглядають еволюцію з позиції біосфери, з позиції еволюції Всесвіту. Це істотно полегшує розуміння еволюційних законів та формує нові погляди на поняття еволюції.

Автори багатьох сучасних концепцій наголошують на універсалізації процесів розвитку, існуванні взаємозв'язку різних форм і структур. Формується новий контекст для осмислення поняття еволюції та виникнення нового філософського підґрунтя розуміння процесу еволюції. Зокрема такий контекст формується під впливом синергетики – в рамках дослідження джерел самоорганізації і саморозвитку живого. До відкриття феномену самоорганізації матерії залишалась незрозумілою причина, яка штовхає системи на шлях розвитку. "З відкриттям здатності матерії в певних умовах нарощувати впорядкованість всередині системи (інакше кажучи, здатності до самоорганізації) стала відома причина контрольованого спрямованого розвитку" [Хайтун С.Д. Фундаментальная сущность эволюции // Вопр. Философии. – 2001. – № 2. – С. 152].

Потреба узгодити сучасне розуміння еволюції з новітніми науковими даними призводить дослідників до думки, що поняття еволюції давно втратило свій первісний зміст [Франчук В.И. Универсальные механизмы эволюции // Вопросы

філософії. – 2005. – № 3. – С. 167] На даному етапі стає можливим визначення внеску нових концепцій еволюції у сфери осмислення генези живого під новим кутом. "По мірі того, як буде підключатися фізичне і біологічне знання еволюції, знання закономірностей взаємодії природи і суспільства, поняття все більше буде втрачати свій суто природознавчий характер і, можливо, трансформуватися в таке розуміння, яке буде включати в себе і природниче, гуманітарне, і філософське знання" [Карпинская Р.С. Материалистическая диалектика о закономерностях развития органического мира. – М., 1975. – С. 25].

Осмислюючи еволюцію, філософія біології представляє способи пізнання розвитку, теоретичну форму його вираження. Філософський аналіз природознавчих теорій розвитку, поняття розвитку та еволюції розкриває також їх світоглядні та ціннісні аспекти.

***М.М. Стадник, д-р філос. наук, проф., ПДПУ ім. Г. Сковороди,
Переяслав-Хмельницький***

СУПЕРЕЧНОСТІ ХІМІЧНОЇ ФОРМИ РУХУ

1. В залежності від конкретних умов закони і категорії діалектики виступають в тому або ж іншому виді. Так, в фізичних, хімічних, біологічних і соціальних формах руху виявлення закону єдності і боротьби протилежностей різне. Відношення між якістю й кількістю, формою й змістом, можливістю і дійсністю, причиною і наслідком носять всезагальний характер, але конкретний зміст цих категорій, конкретний характер їх взаємодії завжди специфічний.

2. Взаємодія протилежностей носить складний характер, він залежить як від природи матеріального об'єкта, так і від конкретних умов. Розгортання протилежностей в хімічних об'єктах здійснюється у певній послідовності. З початку взаємовиключаючі тенденції виступають як відмінності, у процесі подальшого розвитку йде наростання суперечностей, які в кінцевому рахунку досягають такого загострення, що протилежності або переходять одна в другу або ж знищують одна одну. Протилежності, таким чином, "вирішуються", здійснюється якісний стрибок. Новий об'єкт або ж явище з моменту виникнення містить в собі й нові протилежності, суперечні сторони якого знаходяться в нових взаємодіях. Першопочатковий етап розвитку протиріччя характеризується відносною рівновагою. Боротьба взаємовиключаючих протилежностей абсолютна, як абсолютний розвиток руху.

3. Розвиток сучасної хімії свідчить, що прогрес хімічної науки розкривається як рух, внутрішнім джерелом якого являється "роздвоєння єдиного і пізнання його протилежних частин". Внутрішні протиріччя властиві процесу наукового пізнання. Проблема визначення предмету хімії, дослідження взаємозв'язку і взаємообумовленості як в генетичному, так і в "ієрархічному" плані хімічної форми руху з іншими формами (фізичною і біологічною) є перш за все проблемою їх єдності й відмінностей їх суперечностей. Особливість розвитку нової хімії виражається в єдності суперечних намірів, глибокої спеціалізації, диференціації і одночасно інтегрування різних її галузей з іншими галузями природознавства та сільськогосподарського виробництва тощо. Тільки при вірно-

му розумінні й вирішенні виникаючих суперечностей між існуючою хімічною теорією і практикою, зокрема з новими даними неорганічної хімії, біохімії та гістохімії, відбувається успішний розвиток хімічної науки в цілому.

4. Тільки з позиції закону єдності і боротьби суперечностей можна підійти до вірного вирішення багатьох важливих хімічних питань, що, для прикладу, відносяться до перервності й безперервності в структурі хімічних сполук, наявності таких суперечних факторів, як кінетична стійкість і термодинамічна нестійкість більшості молекул органічної речовини (особливо це важливо при постановці гістохімічних реакцій та тлумаченні їх результатів) тощо. Протиріччя існують у хімії в якості внутрішньої закономірності розвитку будь-якої речовини. Для пізнання сутності хімічного явища, для встановлення закономірностей його протікання необхідно віднайти протиріччя, що становить основу явища. Але в кожній хімічній речовині (явище) існує велика кількість суперечностей, що прямо пов'язані з невичерпністю матерії. Для одного перетворення речовини мають визначаюче значення одні суперечності, для іншого – другі. Які з них є вирішальними в тому або ж іншому випадку, можливо встановити лише при конкретному вивченні даної хімічної реакції спеціальними методами і засобами дослідження самої хімії.

5. Ярким прикладом у такому відношенні є дослідження хімічної рівноваги. Довгий час залишався незрозумілим той факт, що хід багатьох хімічних реакцій закінчувався, незважаючи на те, що в реакційній суміші містилась ще велика кількість непрореагованої хімічної речовини. Реакція йшла не до кінця, хоч існуюча частина речовини, як показувала першопочаткова стадія процесу, може вступати в реакцію. Тільки тоді, коли норвезькі фізико-хіміки К.М. Гумбольд і П. Вааге підійшли до пояснення цього явища з стихійно-діалектичних позицій, вчення про хімічну рівновагу стало на наукову основу. Вони передбачили, що рівновага являє собою не статичне явище, не спокій, а одночасне протікання двох протилежних по швидкості, але протилежних за напрямком процесів. Таємницю хімічної рівноваги було відкрито, що дозволило оволодіти цим процесом.

6. Розвиток астрофізики в нинішній час дозволяє в загальних рисах намітити шляхи формування хімічних елементів у Всесвіті. Цей процес протікає в надрах зірок, а для важких елементів – в ядрах галактик або ж вибухів наднових зірок. Але процес еволюції ядер атомів, хімічних елементів не являється, власне кажучи, хімічною еволюцією, тобто розвитком речовини на молекулярному рівні. Найважливішою умовою формування еволюційних уявлень в хімії стала ідея єдності всіх сил природи. Ця ідея поставила на наукову основу розуміння хімізму, хімічної форми руху матерії. Специфіка цієї форми не може бути зведена до механічного переміщення речовини, вона міститься у внутрішніх змінах матерії, що проявляє себе у формі переходу кількісних змін у якісні. Цей закон діалектики стихійно, несвідомо було примінено Жераром при передбаченні властивостей не виявлених ще гомолів в органічній хімії.

7. Осмислення всезагального зв'язку явищ в природі проклало шлях через специфічні форми причинності, виявленні в ході хімічних перетворень. Поняття причинності в хімії не зводяться тільки до динамічних або статичних

законів, останнє об'єднується і проявляє себе у більш розвинутих і конкретних формах на рівні хімічних перетворень.

8. Для успішної практичної діяльності хіміка є досить важливим знання об'єктивних протилежностей у молекулі хімічного з'єднання й хімічного процесу.

А.П. Сторожук, студ., КНУТШ, Київ*
M-Mel@ukr.net

ПОГЛЯД НА НАУКУ В ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ

Питання про достовірність геометрії слугувало предметом непримирних суперечок протягом XVI–XVII ст. між представниками схоластики і захисниками нової науки. Схоластики при цьому апелювали до Арістотеля, у якого, як ми знаємо, математика обґрунтовувалась інакше, ніж в роботах Галілея, Декарта, Гоббса та ін., оскільки Арістотель не вважав її "першою наукою" і по її онтологічному статусу ставив після метафізики та фізики. В схоластиці в якості аргументу приводилось розуміння Арістотеля, що навідміну від метафізики і фізики, які дають нам причинне пояснення явищ, математика не в змозі пояснювати із причин. Критикуючи схоластику, створювачі науки нового часу намагались показати, що геометрія, на основі якої створювалась механіка як основна наука про природу, являється самою достовірною і дозволяє осягнути основні закони природи як раз тому, що вона дає причинне пояснення. До цієї аргументації повністю приєднався і молодий Ляйбніц. В листі до Я. Томмазіуса (1669) він пише: "... якщо ми розглянемо справу ближче, то виявиться, що геометрія доводить саме із причин. Насправді, вона з'ясує фігури із руху: із руху крапки виникає лінія, із руху лінії – поверхня, із руху поверхні – тіло, із руху прямої по прямій виникає плоскість, із руху прямої навколо нерухомої крапки виникає круг і т.д. Таким чином, побудова фігур є рухом; властивості фігур доводяться із побудов, тобто із руху, отже, апіорі і із причин. Це означає, що геометрія є справжньою наукою" [Цит. за: *Гайденко П.П. История новоевропейской философии в ее связи с наукой.* – <http://www.philosophy.ru/library/gaid/02/0.html>].

Томас Гоббс, визначаючи науку як найбільш достовірний вид знання, вважає, що наука починається лише з того знання, завдяки якому ми осягаємо істину, що міститься в будь-якому утвердженні; вона є пізнання будь-якого предмету на підставі його причини чи пізнання його виникнення посередництвом правильної дедукції. Знання є також правильне розуміння можливої істинності якого-небудь положення: таке розуміння ми отримуємо шляхом правильного висновку із встановлених, завдяки досвіду, наслідків. Обидва вказаних вида дедукції ми називаємо зазвичай доказовими. Проте перший вид дедукції вважають більш цінним, ніж другий, і для цього є цілком гідна підстава. Гоббс, таким чином, вважає найбільш достовірним видом наукового знання той, який отримують на основі знання причини, тобто породження предмету, виникнення його. Це найбільш цінне знання він називає "демонстративним пізнанням а ріорі", і воно можливе "лише відносно тих

---

* Рецензент – О.В. Руденко, канд. філос. наук, доц.

речей, виникнення яких залежить від волі самої людини". Гоббс вважав, що породжуючі причини знаходяться у волі самої людини. Саме таким шляхом створюються, як показує він, лінії і фігури, що становлять предмет геометрії.

Таким чином, Гоббс пояснює апіорність (а загалом і доведенність, демонстративність) геометрії довільністю геометричних побудов: накреслення фігури залежить від нашої волі.

Такий спосіб міркування ми знаходимо і в Бенедикта Спінози. Як і Гоббс, Спіноза вважає, що істинне пізнання є пізнання предмету із його причин. Тому адекватним визначенням геометричного поняття, відповідно Спінозі, також буде визначення його через породження. Якщо визначити круг як фігуру, у якій лінії, що проведені від центру до кола, рівні, то кожний побачить, що таке визначення зовсім не виражає сутності круга, а лише якусь його властивість. Спіноза, бачить в дії, за допомогою якої будується фігура, причину, що дозволяє розкрити саму сутність даної фігури, а вже із сутності її можна отримати і її властивості.

Гоббс, Спіноза і Ляйбніц, так само як і їх античні і середньовічні попередники, бачать задачу науки в пізнанні предмету на підставі його причини, однак саме розуміння причини, як бачимо, змінюється. В математиці така причина вбачається в способі породження математичного об'єкта і, відповідно, його поняття. Представлення про те, що в основі достовірного знання про предмет лежить діяльність, що продукує цей предмет, виникає, як бачимо, задовго до Канта. Задача геометра представлена в тому, щоб створити фігуру посередництвом того, що він сам, а ргіої, відповідно поняттям мислено вклав у її і показав (шляхом побудови).

Проте це судження Спіноза чи Гоббс визнали б істинним лише по відношенню до такої науки, як геометрія, але не по відношенню до фізики. Отже, Гоббс проводить вирішальну різницю між математикою як наукою апіорною (а тому і повністю доказовою) і фізикою як наукою апостеріорною, яка не в змозі всі свої висновки зробити настільки необхідними, як математичні. Гоббс визначав, що геометричні фігури ми створюємо самі, а природний світ створений Богом, і тому ми не в змозі неопосередковано пізнати сутність явищ із їх причин. Те, що геометрія являється доведеною, обумовлено тим, що ми самі малюємо фігури. Предмети ж і явища природи, навпаки, ми не в змозі творити по нашому баченню. Ці предмети і явища створені по волі Божій, і більше того, більша їх частина, наприклад ефір, недоступна нашим поглядам. Тому ми і не можемо виводити їх властивості із причин, яких ми не бачимо.

Е.В. Фомічѳва, студ., МГУ им. М. Ломоносова, Москва*
whedbee@rambler.ru

РАЗВИТИЕ БИОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В XX ВЕКЕ В СВЯЗИ С ПРОБЛЕМОЙ РЕДУКЦИОНИЗМА

XX век стал веком биологии в науке. Достижения ее настолько значительны, важны и очевидны, что едва ли кто-то возьмется оспаривать ее гла-

---

* Рецензент – Е.В. Брызгалина. канд. филос. наук, доц.

венствующую роль. В развитии биологии в XX веке можно выделить два разнонаправленных процесса. С одной стороны, очевидны достижения физико-химической, молекулярной отраслей биологии, открытия которых позволили довольно полно раскрыть материальные основы многих процессов, механизмы которых ранее являлись необъяснимыми. С другой стороны, важным явилось возникновение подходов и концепций, в которых на первое место выступают целостные, системные свойства и особенности биологических объектов. Рассмотрим каждый из этих процессов.

Физикализация и математизация биологии. Основной чертой данного процесса является то, что основным предметом исследования становятся структура и "минимальная единица" живого вещества. С этой точки зрения интересны исследования Фриза, Корренса и Чермака, ставшие отправной точкой развития "классической" генетики, полипептидная теория белков Фишера, создание пространственной модели ДНК Уотсоном и Криком и т.д. С точки зрения методологии важны процессы, с одной стороны, специализации биологического знания (появление новых все более узких областей внутри самой биологической науки), а с другой – интегративные процессы, появление таких отраслей, как биофизика, биохимия, молекулярная биология. Также развитию методологии биологического знания указанного периода характеризуется включением в научный инструментарий математического аппарата, спровоцированное, прежде всего, вовлечением в научное исследование все более и более сложных и, что крайне важно, разнообразных и изменчивых процессов, попытками исследования наиболее глубоких механизмов этих процессов. Использование математических методов имело ряд следствий, среди которых наиболее важными является то, что само это использование, количественное выражение и статистическая оценка полученных результатов исследования стали в некотором роде критерием объективности получаемых выводов.

Исследования целостности, системности и других специфических свойств живых объектов. Одновременно с физикализацией и математизацией биологического знания, в XX веке развивались те разделы биологии, которые рассматривали живые организмы как специфические объекты, делались попытки выявления специфических свойств и выведения специфических законов развития живой материи. Наряду с физико-химической биологией развивались цитология, эмбриология, этология и др. – те дисциплины, предметом которых являются такие свойства живых организмов, которые несводимы к физико-химическим закономерностям (в цитологии – дальнейшее исследование точной организации живого, в эмбриологии – появление теории "биологических полей", в морфологии и систематике – возрождение идеи специфических законов формообразования и т.д.). Кроме того, в XX веке в биологии утвердилось представление о различных уровнях организации живого, что в дальнейшем привело к развитию экологии как отрасли биологической науки. Важными предпосылками идеи уровней организации живого можно считать разработку проблематики целостности представителями системного подхода.

Во многом такого рода размежевание явилось предпосылкой для эксплицированного обсуждения проблемы редукционизма. В научной литературе, несмотря на всю очевидную важность проблемы, нет строгого и общепринято-

го определения редукционизма, который понимается в некоторой степени интуитивно и исходя из сложившейся весьма богатой традиции. В качестве рабочего определения в контексте обсуждаемых в данной работе проблем можно привести определение, которое дал редукционизму Энгельгардт: "Редукционизм обозначает принцип исследования, основанный на убеждении, что путь к познанию сложного лежит через расчленение этого сложного на все более и более простые части и изучение их природы и свойств" [Энгельгардт В.А. Интегрализм – путь от простого к сложному в познании явлений жизни // Философские проблемы биологии. Труды Второго Всесоюзного совещания по философским вопросам естествознания. – М., 1973].

По своим методологическим ориентациям ученых первой группы (точнее ученых, которые ставили перед исследованием цели изучения структуры и "минимальной единицы" живого) и ученых второй группы (прежде всего представителей различных направлений органицизма, делающих акцент на изучении целостности, специфичности биологических объектов) можно условно отнести к редукционистам и антиредукционистам соответственно.

Совсем иной оборот получает рассмотрение проблемы редукционизма, если ему даются более широкие определения. Сам термин "редукционизм" произошел от латинского *reductio*, что может быть переведено как "возвращение" или "сведение". Отталкиваясь от этимологии редукционизм может быть понят как методологический принцип, в соответствие с которым исследование сводится к исследованию одной определенной стороны, черты, качества исследуемого объекта и объявление этой черты или качества принципиально и сущностно наиболее важной. С такой точки зрения разделение ученых-биологов разных направлений на редукционистов и антиредукционистов осложняется. В пределе любое научное исследование объявляется редукционистским, так как оно, так или иначе, в силу аналитического характера научного исследования, не способно "схватить" исследуемый объект в его целостности и всем многообразии присущих ему свойств.

Р.Н. Хайруллин, студ., БГУ, Уфа
rimboba@yandex.ru

ЭВОЛЮЦИОННАЯ ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ К. ЛОРЕНЦА И АПРИОРИЗМ И. КАНТА

Как известно, К. Лоренц предложил один из первых вариантов эволюционной теории познания. Из каких философских предпосылок он при этом исходил? Отвечая на данный вопрос, можно сопоставить его взгляды с взглядами И. Канта, идеи которого играли большую роль в творчестве Лоренца.

Кант чётко разделял мир природы и мир человеческой свободы и разума. Поэтому в своём подходе к человеку он не использовал аналогии с другими живыми существами. Кроме того, знаний о них в 18 веке, эпохе Канта, было немного. Лоренц, в соответствии с принципами теории эволюции, считает, что наша познавательная способность должна исследоваться как развившаяся в процессе приспособления к окружающей среде и служащая сох-

ранению homo sapiens как вида. И для того, чтобы глубже понять свой познавательный аппарат, нам следует исследовать его происхождение и связь с познавательными аппаратами других живых существ.

В учении Канта признавалось существование объективной реальности вне нас (вещей в себе), но она считалась недоступной для человеческого познания. По Канту, человек может познавать лишь то, каким образом вещи в себе являются нам, а это определяется структурой познающего субъекта. Человек приписывает природе определённые законы с тем, чтобы упорядочить опыт. В философии Канта присутствовали, таким образом, моменты агностицизма и субъективизма. Опираясь на эволюционизм, Лоренц считает, что мы, субъекты познания, являемся возникшей естественным путём частью реального, объективного мира, выступающего для нас объектом познания. И субъект, и объект познания одинаково реальны. Вот почему нашему познанию всегда соответствуют те или иные действительные качества и свойства окружающего мира. Совокупность этих положений, оптимальных, по мнению Лоренца, для учёного, он вслед за Д. Кэмпбеллом называет гипотетическим реализмом.

Если в центре теории познания Канта находится человек и лишь с ним связывается познание и знание, то Лоренц считает, что в рамках одного и того же объективного мира существует множество живых существ со своими познавательными аппаратами, сформированными и формирующимися эволюционно. Мы – один из видов, имеющий специфический познавательный аппарат с уникальными возможностями. В то же время эволюционный подход Лоренца к человеческому познанию и к человеку вообще не исключительно биологический, а синтетический, междисциплинарный. Он предполагает синтез научных и философских представлений, гуманитарных и естественных наук в этой области исследования. Только объединив наши знания о собственной сущности, мы сможем понять собственную культуру, её возможные болезни и способы их преодоления, считает Лоренц.

Лоренц обращает внимание на взаимосвязь наших знаний о себе с нашими знаниями об окружающем мире. Глубже постигая мир, мы глубже постигаем и себя. Постигая же самих себя, мы начинаем по-новому смотреть на мир вокруг нас. Кант тоже отразил эту взаимосвязь в своём творчестве, совершив "переворот" в философии, заключавшейся в переходе от анализа объекта к анализу субъекта познания.

Указанный "переворот" стал возможен благодаря кантовскому понятию априорных структур. Не являясь частью опыта, они оформляют и делают возможным опыт. По мнению Лоренца, эволюционная теория познания помогает по-новому взглянуть на проблему априорного знания. Лоренц согласен с Кантом в том, что существуют структуры сознания, априорные для индивида и организующие его опыт. Но они не являются априорными для рода, поскольку сформировались в ходе приспособления рода к окружающей среде, т.е. относительно рода они апостериорны. Это простое решение проблемы происхождения априорных элементов нашего познания не мог обнаружить Кант. Тогда не было для этого достаточно предпосылок, и в первую очередь эволюционного учения.

Подобно Канту, Лоренц стремится через переосмысление идеализма и наивного реализма прийти к некоторой новой, более продуманной позиции. Лоренц связывает идеализм с рождением человеческого самосознания. Оно принесло с собой не только важнейшие предпосылки для научного исследования мира, но и возможность сомнения в его реальности. То, что в идеализме субъективные образы вещей считаются онтологически более реальными, чем сами эти вещи, Лоренц объясняет антропоморфизмом, перенесшем на весь мир принципы человеческого оформления вещей в соответствии с мысленными целями и представлениями, которые могут быть более устойчивы, чем реальные, эмпирические их воплощения. Однако множество вещей не было создано в соответствии с каким-то образцом, пример чего – собака. Вообще, идеализм с его скептическим отношением к внешнему миру является, по Лоренцу, препятствием для развития научного знания. Однако и наивный реализм должен быть углублён эволюционным взглядом человека на самого себя.

Итак, эволюционная теория познания Лоренца даёт новую интерпретацию априори. С целью более точного определения априорного элемента в человеке, Лоренц опирается на изучение познавательных процессов и аппаратов у других живых существ. Поэтому априори связывается у него не только с психической (как у Канта), но и с физиологической стороной живого. Поскольку, по Лоренцу, эволюция человека (как и других видов) продолжается и сегодня, он уже не пытается построить завершённую систему априорных форм и категорий человеческого познания. Посредством эволюционного подхода Лоренц решает многие философские проблемы, в том числе проблему агностицизма, ярко выраженную у Канта. В используемых методах и исследуемых объектах эволюционная теория познания Лоренца представляет собой продолжение работы Канта по изучению субъекта познания с учётом новых научных и философских идей, являясь своеобразным примером тех богатых возможностей, которые нам даёт взаимодействие естественных и гуманитарных наук с философией.

М.М. Хилько, канд. філос. наук, наук. співроб., ІЖ КНУТШ, Київ
tannil@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВІ

Журналістикознавчі дослідження в Україні мають досить давню історію і проводилися ще від часів І.Франка і О.Маковея, а вже на початку ХХ століття сформувалась історія української журналістики як наукова дисципліна. Проте офіційно визнаною самостійною наукою українське журналістикознавство стало у грудні 2000 р., коли українська школа журналістикознавства та теорії масової комунікації була затверджена вченою радою КНУ ім.Т.Шевченка і включена до переліку наукових шкіл.

Незважаючи на значні досягнення у дослідженні української журналістики, залишаються значні прогалини, які ще чекають на "відкриття". Зокрема, досі відсутні наукові розробки, в яких би комплексно, системно досліджувався весь

журналістикознавчий процес в Україні. Отже, у журналістикознавстві попереду ще значна робота, яка вимагає чіткої, комплексної, системної спрямованості досліджень, правильного вибору предмету дослідження, застосування чіткої, правильно підбраної методології. Останнє є традиційно складним моментом для наукових досліджень у вітчизняних гуманітарних науках останніх років. У цьому неважко переконатися, якщо переглянути ті частини вступів до кандидатських дисертаційних робіт, які стосуються методів дослідження: як правило, там досить стисло перераховуються загальні принципи і методи дослідження, причому часом навіть не вказується, як саме ці принципи і методи застосовувалися у даній роботі. Не обійшла ця проблема і журналістикознавство. Як відзначають В.Різун і Т.Скотникова, проаналізувавши значну частину авторефератів дисертацій з журналістикознавства, "спостерігається певне відставання в застосуванні наукових методів і в статистичному аналізі емпіричних даних. Наслідком цього є сумнівні наукові висновки певного відсотка журналістикознавчих робіт" [Різун В.В., Скотникова Т.В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві: Навч. посібник. – К., 2008. – С. 139].

Філософські методи дослідження є системою принципів, операцій, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, перебувають на найвищих щаблях абстрагування і визначають найбільш загальні регулятиви дослідження. Їх використання є необхідним для об'єктивного, системного, всебічного дослідження предмету журналістикознавства.

Серед філософським методів основними є діалектичний і метафізичний. Для журналістикознавства надзвичайно важливим є застосування діалектичних принципів історизму і об'єктивності, адже творчість журналістів і матеріали ЗМІ не можна розглядати поза часовим виміром і соціокультурним контекстом. Обов'язково потрібно враховувати і генезис предмету дослідження, його історію, теперішнє та перспективи розвитку. Важливість застосування при дослідженні журналістикознавства діалектичних принципів всебічності і конкретності пояснюється тим, що журналістика, її суб'єкти і об'єкти, ЗМІ і сама масова інформація є невід'ємною складовою життя суспільства, тому ефективно досліджувати предмет журналістикознавства поза сукупності його внутрішніх та зовнішніх зв'язків і відносин неможливо. При цьому, обов'язковим є врахування умов місця, часу й інших обставин, що впливають на буття цього предмета. Наприклад, щоб дослідити рівень свободи слова у конкретному засобі масової інформації, потрібно, визначившись із критеріями, оцінити рівень свободи слова у країні загалом, місце даного ЗМІ у системі суспільних відносин (форма власності, політичні симпатії власників, політичні і культурні смаки цільової аудиторії, задекларовані і реальні цілі ЗМІ тощо), внутрішні відносини у ЗМІ, включаючи рівень юридично закріпленої захищеності колективу від втручання власника у редакційну політику, рівень фінансової незалежності журналістів, їх професійності, особистої відданості принципам свободи слова, взаємини у колективі тощо.

Загальний зв'язок предметів і явищ реального світу відображається за допомогою законів діалектики, головним з яких є закон єдності і боротьби протилежностей. У журналістикознавстві, мабуть, найбільшим поєднанням єдностей і протилежностей є сам журналіст, в якому борються прагнення

зробити сенсаційний матеріал із відповідальністю і моральними "гальмами"; ідеальне прагнення донести до людей об'єктивну інформацію із матеріальною необхідністю заробляти на життя; ідеальне бажання зробити якісний матеріал із обмеженими умовами роботи або браком досвіду чи професіоналізму тощо. Крім того, на це накладаються внутрішні протиріччя розвитку суспільства в цілому і сфери функціонування масової інформації зокрема. Велике значення для дослідження журналістикознавства має і закон заперечення заперечення, який відображає поступальний, спадкоємний, циклічний характер розвитку предметів, явищ і процесів. Можливість застосування цього принципу в журналістикознавстві можна показати на прикладі дослідження становлення свободи слова в українських ЗМІ часів незалежності: практично повна свобода слова початку 1990-х років змінилася обмеженнями, які набули максимального піку у 2002-2004 роках. Потім – рік свободи, за яким – новий виток залежності: спочатку від грошей, а з наближенням нових президентських виборів – знову виток залежності від політики. Таким чином на початок 2009 р. провідні українські телеканали і друковані видання стали схожі на себе самих у 2004 р., хоча формат подачі матеріалів і методи пропаганди все ж дещо змінилися – тобто це не рух по колу (точно повторення минулого), не рух по прямій (лише від залежності до свободи), але рух по спіралі (повторення певних елементів минулого на новому рівні).

У процесі пізнання досить часто застосовують також метафізичний метод, який, однак, нині є менш поширеним у наукових колах через свій абсолютизм. Для журналістикознавства метафізичний метод цікавий хоча б тієї точки зору, що журналістика посідає передове місце у дослідженні чогось нового, неординарного. Це обумовлено як новаторською суттю ЗМІ, їх інформаційно-просвітницькою роллю у житті суспільства; так і характерними особливостями журналістів як особливої суспільної групи. Журналіст не лише прагне чогось нового, свіжого, такого, що суперечитиме прийнятим правилам і устоям, але й вважає своїм обов'язком розкривати споживачу інформації нові грані існування, давати можливість подивитися на світ іншими очима, під іншим кутом зору.

Я.М. Чайка, асп., КНУТШ, Київ
yanachaika@gmail.com

МІСЦЕ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОСТІ В СУЧАНІЙ МЕТОДОЛОГІЇ

По-перше, за Стьопіном існує класичний, некласичний та постнекласичний типи раціональності, кожен з яких має свої характеристики, передбачає переважне освоєння об'єктів певної системної організації: малих систем, великих систем, систем, що саморозвиваються. Зупинимось а одному з них. Постнекласичний тип раціональності характеризується трансдисциплінарними дослідженнями для яких характерне перенесення когнітивних схем з однієї дисциплінарної області в іншу, розробкою сумісних проєктів дослідження. Потребою сучасного суспільства у вирішенні завдань які характеризуються своєю нелінійністю та полівекторністю розвитку подій що стосуються

його напрямку. А також відсутністю розробки методології на базі якої відбуваються трансдисциплінарні дослідження.

По-друге, ідея трансдисциплінарності перегукується з ідеєю "вседозволеності" Феєрабенда. Можливим є будь-який метод, що використовується для досягнення мети, а в такому випадку відсутні дисциплінарні межі. Кожна дисципліна повинна бути готова до кооперації з іншими науковими дисциплінами, до реалізації спільних дослідницьких проєктів. Але ми не мова не йде про те, що вона не повинна зберігати свій специфічний предмет дослідження та розвивати свої прогресивні та найбільш підходящі дослідницькі методи та стратегії. Зрештою, вона повинна мати можливість виходити за межі своєї дисципліни та використовувати весь арсенал методів не побоюючись за свою репутацію. Що в такому випадку варто робити, створювати нову, всезагальну методологію, що досить складно зробити, чи навпаки, це має бути методологічний підхід в рамках якого, кожна дисципліна буде використовувати лише ті методи, що їх потребує?

В своїх книгах "Проти методу" і "Наука в вільному суспільстві" Феєрабанд відстоював ідею про те що немає методологічних правил, котрі завжди використовуються вченими. Він виступав проти єдиного заснованого на традиції, наукового методу, пояснюючи це тим, що будь-який такий метод ставить рамки у діяльності вчених, таким чином робить не можливим прогрес. Згідно його точки зору, наука виграла б більш за все від деякої долі анархізму в науковій теорії. Він також вважав, що анархізм в теорії бажаний, тому що це більш гуманістичний підхід ніж інші наукові системи, оскільки він не нав'язує вченим жорстких правил. Але сьогодні це важко назвати анархізмом, скоріше можливістю досягнення цілей, за рахунок трансдисциплінарних досліджень. Безперечним є лише те, що чим ширшим є об'єкт наукового дослідження, тим повніший арсенал методів необхідно використати для його пізнання. Але як узгодити методи вироблені в рамках однієї дисципліни з іншою?

По-третє, методологію завжди цікавить не безпосереднє відношення суб'єкта до об'єктивної реальності (природи, суспільства), а до теоретичної, духовної конструкції, що відображає цю природну й соціальну дійсність. Об'єктом казучи, методологія розпочинається з того, чим закінчується теоретична діяльність. Тому не сама навколишня дійсність, а теорія про цю дійсність є об'єктом дослідження методології. Отже, методологія прагне дати відповідь не на те, що є цей об'єкт, а як він є? Тут філософія неначе роздвоюється. З одного боку, вона є світоглядом, а з іншого – методологією. Звідси, власне, й філософський спосіб вирішення світоглядних проблем, а водночас і теоретична передумова методологічного дослідження. Методологія як вчення про прийом, засоби, принципи наукового дослідження, найважливішою умовою свого існування потребує положень, які б вказували на те, що пізнавальний процес, хоч би в якій сфері він здійснювався, має загальні моменти. Спираючись на загальнонаукові методи, кожна конкретна наука розробляє власну методологію, яка проявляється, зокрема, у сфері окремих методик. Щодо них філософська методологія є загальною теорією методів.

По-четверте, в історії науки дисциплінарна організація мала ключове значення на етапі становлення різних наук як окремих, автономних сфер пізнан-

ня. Однак міждисциплінарні впливи виявлялись навіть на цьому етапі і здебільшого мали вигляд запозичень пізнавальних схем з більш розвинутих наук. З розвитком науки міждисциплінарна взаємодія набула значно більш різноманітного характеру. По-перше, перенесення концептуальних схем з однієї науки в іншу набуло характеру взаємного запозичення, а не односпрямованого переносу з більш розвинутих наук до менш розвинутих, адже методи, що пов'язуються з соціальними науками, знайшли своє застосування у природничих. По-друге, дослідження складних об'єктів, які неможливо віднести до компетенції якоїсь однієї науки, передбачає тісну співпрацю кількох наукових дисциплін.

Отже, трансдисциплінарність передбачає перенесення дослідницьких схем з однієї галузі в іншу. Тут взаємодія між різними науками є тіснішою, оскільки відбувається не просто вивчення спільного об'єкта з різних точок зору, а принципово новий тип досліджень, неодмінною умовою якого є взаємодія між науками, яка передбачає узгодження методологічних засобів (приклади цього є у нейрофізіології, нейролінгвістиці тощо). Трансдисциплінарне дослідження є спільним дослідницьким проектом для кількох відмінних галузей знання. Трансдисциплінарність використовується як "принцип організації наукового знання", що відкриває широкі можливості взаємодії багатьох дисциплін при вирішенні комплексних проблем природи і суспільства. Очевидна доцільність використання трансдисциплінарності, дозволила вважати її, одним з основних способів вирішення наукових проблем XXI століття.

Н.А. Ченбай, асп., НАУ, Київ

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС СУСПІЛЬСТВА ЗНАТЬ

В епоху науково-технічної та інформаційно-технологічної революцій, в умовах глобалізації виникають все нові проблеми, які торкаються виживання людства. Наприкінці ХХ ст. відомими вченими і філософами в якості одного з можливих шляхів їх вирішення була запропонована концепція сталого розвитку суспільства як ідеальної моделі бажаного майбутнього розвитку суспільства.

У межах цієї концепції, як і в запропонованих раніше концепціях інформаційного та постіндустріального суспільства головним критерієм прогресу виступає розвиток науки й освіти. У суспільстві знань наукова діяльність є найважливішим видом діяльності людини, яка характеризується специфічною мовою. Як відомо, мова науки складається з багатьох різних за змістом та обсягом застосування елементів, одним з яких є категорія. Саме категорії ще з середини минулого століття починають усвідомлюватися багатьма науковцями не лише як суто філософські, а й як найважливіші, фундаментальні поняття будь-якої галузі наукових знань. Однією з них виступає сьогодні "інформація".

Феномен інформації належить до духовних, штучних ресурсів розвитку суспільства, які створюються людиною, і отже, набувають суттєвих переваг перед природними – здатністю до відновлювання й невичерпністю. Специфічною формою наукової інформації виступає науково-технічна інформація.

Без її використання в якості головного ресурсу сьогодні неможливо уявити саме існування й подальший науково-технічний (а в кінцевому підсумку й соціальний) прогрес. І якщо на початку цього розвитку провідну роль відігравали матеріально – речові та енергетичні ресурси, то на певному етапі прогресу науки і техніки провідна роль надається духовним ресурсам, до яких і належить науково-технічна інформація.

Як і саме поняття інформації розумілося в науці неоднозначно впродовж усієї історії існування, так і її роль у загальній системі ресурсів суспільного розвитку зазнавала історичних змін. У 40-х роках минулого століття Н. Вінер у своїй праці "Кібернетика, або управління і зв'язок у тварині й машині" ще не розглядав інформацію в якості важливого ресурсу розвитку суспільства, особливо підкреслюючи той факт, що лише незначна група людей у суспільстві має свободний доступ до її джерел. В такому суспільстві, писав Н. Вінер, "відкрито заснованому на купівлі та продажі" ті, хто володіють засобами отримання, обробки, використання, зберігання й передачі інформації, використовують їх не лише у якості необхідних засобів зв'язку, а й у якості засобів для маніпуляції суспільною свідомістю. Досліджуючи вплив інформації на розвиток соціуму, вчений зазначав, що вся діяльність людини як істоти мислячої базується на використанні різних видів інформації – без цього людини й суспільства просто не було б: "...Суспільство простягається лише до тієї межі, до якої простягається дійсна передача інформації", і далі усякий організм скріплюється наявністю засобів отримання, використання, зберігання та передачі інформації".

Теоретик постіндустріального суспільства Д. Белл, розяснюючи його специфіку, особливо увагу приділяє тому факту, що в новому суспільстві наука стане "основною продуктивною силою", а інформація докорінно змінить свій статус: "Я наполягаю на тому, що інформація і теоретичне знання є стратегічними ресурсами постіндустріального суспільства. Крім того, у своїй новій ролі вони постають поворотними пунктами сучасної історії" [Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986. – С. 342]. У своїй концепції інформаційного суспільства Д. Белл підкреслює важливість забезпечення необмеженого доступу до необхідної інформації як окремих індивідів, так і груп людей. Інформація тісно зв'язана з науковим, теоретичним знанням, яке має стати джерелом інновацій.

70-і роки ХХ ст., коли була розроблена концепція постіндустріального суспільства, вже було усвідомлено, яку роль відіграє інформація в процесі інтеграції різних галузей наукового знання, в ході якого посилюється їх взаємовплив та обмін плідними ідеями. При цьому увага дослідників зосереджувалася на вивченні не тільки науково-технічної, а й інших видів соціальної інформації, які впливають і на зміст першої.

Сьогодні науково-технічна інформація найчастіше розуміється як складний, внутрішньо суперечливий сплав матеріальних та ідеальних, об'єктивних та суб'єктивних чинників, при цьому, залежно від змісту, вона отримує можливість принципово впливати як позитивно, так і негативно на процес якісного розвитку суспільства (Е.П. Семенюк). Дослідники відмічають, що інформація стає найважливішим стратегічним ресурсом та інструментом управління різними суспільними і природними процесами. А створення Інтернету породжує прин-

ципово нові можливості не тільки отримання й розповсюдження інформації, спілкування, реклами тощо, але й організації праці, дозвілля і розваг.

Значна кількість дослідників у своїх працях наголошують на тому, що на етапі інформатизації суспільства, коли виникла необхідність у перебудові всієї інформаційної інфраструктури, не можна зводити цей масштабний процес лише до комп'ютеризації суспільства, тобто до насичення комп'ютерною технікою всіх сфер діяльності людини. Комп'ютеризація є лише технічною передумовою інформатизації, але саме на цьому етапі дослідники констатують чимало негативних тенденцій. Зокрема, через засмічення інформаційного простору неправдивою інформацією, яка черпається із сумнівних джерел, найбільших втрат зазнає саме система науково-технічної інформації. Але, не зважаючи на складність сучасності соціокультурної ситуації, соціальна роль науково-технічної інформації як особливого ресурсу розвитку постійно зростає.

У зв'язку з вищезазначеним, більшістю людей усвідомлюється необхідність створення відповідної системи заходів інформаційної безпеки, оскільки інформація вже отримала можливість впливати на сталість розвитку як на індивідуальному рівні, так і в загальносоціальному масштабі: як позитивно, так і негативно. Ігноруючи цей факт, ми ставимо під питання саму можливість сталого розвитку у світовому соціальному просторі.

А.Н. Черная, асп., ОНПУ, Одесса*
Alina-chjornaja@rambler.ru

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД КАК ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ А.ДЖ. ТОЙНБИ

В процессе становления информационного общества происходит поиск оптимальных форм и совершенствование теоретико-методологических основ гуманитарного знания. Систематически возникают новые концепции, происходит постоянное перестроение научных фактов и культурно-социального контекста в целом. Прогресс знания приводит, с одной стороны, к открытиям и накоплению множества новых фактов, и тем самым ставит человечество перед необходимостью их систематизации, а с другой стороны, этот процесс порождает сложности его освоения и определяет неэффективность ряда методов, которые используются в современной науке и практике.

В ряде исследований в философско-методологических и специально-научных отраслях, особое место занимает понятие "система". "Система" используется и изучается уже давно и практически во всех сферах деятельности людей [Тойнби А.Дж. Постижение Истории. – М., 1990]. В современном научном знании разработка проблематики, которая связана с исследованием систем разного рода, проводится в рамках системного подхода, разных специальных теориях систем, в системном анализе и т.п. [Кузьмин В.П. Системный подход в современном научном знании // Вопросы философии. – 1980. – № 6. – С. 55].

---

* Рецензент – А.И. Афанасьев, канд. филос. наук, доц.

Основные идеи системного подхода были представлены в трудах известных ученых и философов: А.А.Богданова, Л.Берталанффи, Н.Винера, В.И.Садовского, М.И.Сетрова, Г.П.Мельникова, Ю.А.Шрейдера, Ю.А.Урманцева, А.И.Уемова, А.Ю.Цофнаса и др.

В науке и философии сосредоточены разнородные представления о системе и о системных методах. Среди них выделяют такие, которые описывают только системы определенных видов и общие теории системы, которые исследуют производные объекты в разных сферах знания, которым не доступны количественные методы. Наиболее разработанной из общих теорий является параметрическая теория систем, предложенная А.И.Уемовым в 60-х гг. XX в. А.И. Уемов, проводя анализ тридцати пяти различных определений понятия "система", останавливается на следующих: система – множество объектов, на котором реализуется определенное отношение с фиксированными свойствами; система – множество объектов, которые обладают заранее определенными свойствами с фиксированными между ними отношениями [Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем – М., 1978].

Существенная черта целого ряда систем состоит в том, что они являются не просто системами, а самоорганизационными системами, с соответствующим характером поведения. В таком случае источник преобразований системы состоит в ней самой [Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М., 1973]. Абстрагируясь от традиционной классификации наук и знания в целом, можно наблюдать процессы формирования сложных, упорядоченных систем. Процесс формирования таких систем – историческая закономерность, которая время от времени прерывается кризисными этапами, и, в результате, выходом на новый уровень сложности и организованности.

Такую системную закономерность можно проследить в концепции британского исследователя А.Дж. Тойнби [Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем – М., 1978]. Тойнби, как и Н.Данилевский, О. Шпенглер, Л. Гумилев, считает неправомерным описание истории как линейного поступательного движения к единой цели, в котором все народы идут в одном направлении, обгоняя, или отставая друг от друга [Араб-Оглы Э.А. К критике культурно-исторической концепции А. Тойнби // Вестник истории мировой культуры. – 1957. – № 4. – С. 3–21].

Напротив, история для них – это развитие отдельных общественных сущностей, цивилизаций, более или менее взаимодействующих друг с другом. По теории локальных цивилизаций А.Дж.Тойнби, осталось пять основных цивилизаций: китайская, индийская, исламская, российская и западная. Тойнби пытался выработать некую системность общественного развития, что дает возможность предвидеть главные события и в современном мире. Однако, многие сущности, вводимые Тойнби, не имеют четких формулировок, а становятся понятными лишь после изучения большого количества исторических примеров. Так, например, одно из важнейших понятий теории Тойнби Вызов-Ответ не дается формально, а строится на большом числе конкретных примеров. С одной стороны, приведение в пример множества исторических фактов является хорошей основой концепции Тойнби. С другой стороны, нечеткость формулировок допускает неоднозначность интерпретации и зачастую затрудняет понимание некоторых положений его концепции.

Применение системного подхода, как инновационного метода исследования концепции А.Дж. Тойнби, не только позволит четко представлять особенности данной концепции, но и впервые даст возможность представить ее в формализованном виде благодаря языку тернарного описания, что, в свою очередь, позволит более точно и адекватно интерпретировать данную концепцию.

*Д.І. Чорноморденко, студ., КНУТШ, Київ
demonion.killer@mail.ru*

ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА ЯК ЗАГРОЗА САМОЗНИЩЕННЯ ЛЮДСТВА: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Як би це не звучало банально, але джерелом виникнення та існування всесвітньої філософії є "вічні" проблеми. До числа цих проблем належить і проблема взаємовідносин Людини та Природи, яка наразі набула, на жаль, трагічного звучання. Серед численних соціально значущих проблем, що постали перед різними народами на межі третього тисячоліття, головне місце посідає проблема виживання Людства і всього живого на Землі.

Як від постановки проблеми, так і від її правильності цілком залежать усі ті дії, що будуть спрямовані на її вирішення. Не поставивши діагнозу, лікар не може гарантувати одужання пацієнта. Якщо він не встановить діагноз або ж зробить це неправильно, то це призведе до негативних наслідків, а можливо і до загибелі. Саме тому різноманітні аспекти екологічної проблематики ґрунтовно досліджені в роботах багатьох методологів науки – Водопьянова П.А., Гардашук Т.В., Деркача В.Л., Кисельова М.М., Крисаченка В.С., Огородника І.В., Сидоренко Л.І, Стогнія І.П., Хилька М.І та ін.

Метою нашого дослідження є зосередження уваги на проблемах ціннісного характеру – зміні ціннісних орієнтацій та формуванні екологічної свідомості людей. У наш час людство має багато "симптомів" Глобальної екологічної кризи, і метою не лише науковців та дослідників, а й кожного пересічного громадянина повинен бути рівень елементарної обізнаності стосовно цієї "хвороби" і прийняття активної участі у її лікуванні, адже глобальні проблеми потребують глобального підходу у їх вирішенні.

На нашу думку, на сьогодні у жодної людини не виникає сумніву стосовно того, що Глобальна екологічна криза існує. Проте визнання її існування на сьогоднішній день конче потребує першочергового виконання пошуку шляхів її вирішення та їх реалізації. Потреба виходу зі справді кризового стану викликає необхідність встановлення особливої форми єдності (співіснування) людини і природи. Такою є гармонія людини з природою.

Екологічні потреби людини такі ж давні, як і її вітальні потреби. Впродовж всієї попередньої історії їх задоволення відбувалося автоматично і люди були переконані, що повітрям, водою і ґрунтом вони забезпечені в достатку на всі часи. Вважалося, що людина – "цар природи" і може змінювати середовище свого мешкання як їй заманеться. Розуміння ж суті проблеми прийшло лише декілька десятиріч тому, коли в зв'язку із наростанням загрози екологічної кризи почав усе гостріше відчуватися дефіцит того ж таки чистого повіт-

ря, води та ґрунтів. Прикро це визнавати, але людина – це єдина в природі розумна істота, яка займається самознищенням і як влучно зазначив М. Калошин, "вона уподібнилася раковій пухлині, яка виникає в організмі, харчується і зростає за рахунок його, поступово знищуючи організм і, як наслідок, саму себе" [Калошин М. Глобальные измерения экологии // Международная жизнь. – 1990. – № 3. – С. 103] і на жаль "Головною специфікою усвідомлення екологічної загрози на буденному рівні є та, що негативні очікування, пов'язані зі станом довкілля, не прив'язані до власної "еґоїстичної" перспективи майбутнього, а його позитивний образ до власних дій. Людина в цьому аспекті налаштована на позицію "стороннього спостерігача" [Кисельов М.М., Гардашук Т.В., Зарубицький К.Є. та ін. Екологічні виміри глобалізації: Монографія. – К., 2006. – С. 9], проте із будь-якої ситуації є вихід і ми займатимемося його пошуком.

Екологічна криза зумовлена "векторами", що направляли рух нашої технократичної цивілізації лише до конкретних цінностей і категорій, без корегування яких не можна приступити до радикальних змін. При переорієнтації категорій поняття Природи буде інакшим, ніж було до цього. Розпочавши одного разу люди вже ніколи не зможуть припинити змінювати природу, але вони можуть і повинні припинити змінювати її необдумано і безвідповідально, не враховуючи вимог екологічних законів. Тільки в тому випадку, якщо діяльність людини буде відповідати об'єктивним вимогам цих законів, а не йти всупереч їм, зміна природи людиною стане способом її збереження, а не знищення. Важливо зрозуміти і прийняти нові ціннісні орієнтири, смислові установки, створити новий образ людини – на протигагу людині – споживачеві – людини гуманної у ставленні до самої себе так як і до Природи. Матимемо надію, що слова Гардашук Т.В. про те, що "сучасні екологічні проблеми затркують також і сферу особистих переживань людини, її екзистенціальні засади, спонукаючи до переосмислення власних світоглядних і ціннісних орієнтирів та дій" [Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К., 2005. – С. 6] ставатимуть з кожним днем все ближче до реальної картини дійсності.

Без цієї ґрунтовної, глобальної філософської перебудови відносин в системі "Людина – Природа" усі заходи екологічного, економічного, науково-технічного характеру будуть мати радше приватне, (локальне) ніж глобальне значення і не зможуть стати скільки-небудь серйозною перепороною на шляху екологічної катастрофи, що насувається.

Е.М. Шкомова, студ., МГУ ім. М. Ломоносова, Москва
EShkomova@yandex.ru

ПРОБЛЕМА ТЕЛЕСНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ И ИДЕНТИЧНОСТИ ЧЕЛОВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ТРАНСПЛАНТОЛОГИИ)

Трансплантология является одной из самых перспективных областей медицинской науки и практики: она аккумулирует новейшие достижения современной хирургии, реаниматологии, анестезиологии, иммунологии, фармакологии и других медико-биологических наук и опирается на целую совокупность высоких медицинских технологий. Однако помимо собственно ме-

дицинских существует целый ряд проблем, требующих религиозного, правового, этического и, конечно, философского осмысления. Поэтому нельзя подходить к данному вопросу однобоко, необходим комплексный анализ.

Начать необходимо с ответа на вопрос: что такое человек, какое место отведено телу. Прежде стоит подчеркнуть, что врач "работает" с телом человека, проводит сложнейшую операцию, в ходе которой нарушается целостность человека. Тело – не пустой звук, не одежда, которую можно в любой момент поменять или вовсе скинуть, ведь именно в единстве души и тела человека становится человеком. Здесь стоит вспомнить и об отношении Православной церкви к телу. Православная Церковь разделяет с другими церквями заботу о душе, но часто забывается, что Православие оказывает и особенное внимание телу. Тело столь же реально, как реален весь человек, как реальна душа. Только в единстве тела и души можно быть полным, целостным человеком. Так что в этом вопросе религиозная и светская точки зрения существенно не расходятся, роль тела не умаляется.

Среди междисциплинарных проблем, связанных с трансплантологией, следует выделить следующие группы. Во-первых, использование трупа человека в качестве источника органов для пересадки. Это вызывает целый спектр проблем. Прежде всего, следует отметить, что все мировые религии запрещают нанесение повреждений телу умершего человека, предписывают бережное и почтительное отношение к нему. Также признается, что любой акт надругательства над телом покойного является предосудительным поступком, оскорбляющим его память.

Следующая группа проблем связана с получением органов от живых доноров. Нельзя забывать, что пересадка органа от живого донора сопряжена с серьезным риском для последнего. Это риск, во-первых, связан с проведением самой хирургической операции, которая для любого пациента всегда является значительной психофизической травмой. Во-вторых, донор, лишившись одного из парных органов или частей непарного органа, становится особенно уязвим к неблагоприятным внешним воздействиям, что способствует развитию различных форм патологии. Также здесь нарушается один из основных принципов медицины – "не навреди". Нельзя забывать, что и донор, и реципиент проходят через сложнейшую операцию, получают не только физическую, но и психологическую травму. Хотя наука Нового времени разделила реальность на объективную и субъективную стороны, отдавая приоритет объективной стороне, врачи, психологи, философы и многие другие специалисты, признавая значимость объективации, не могут не сказать и о важности субъективных переживаний. Пациент не только испытывает физическую боль, он проводит самонаблюдение своего состояния, находится в определенном эмоциональном состоянии, переживает болезнь и т.д. Нельзя рассматривать субъективную сторону только как надстройку над объективной. Для трансплантологии эта сторона проблемы приобретает особую важность, ведь реципиенту приходится не только физически справиться со своим состоянием, но и психологически "принять" инородное тело, сделать его своим, а донору "пережить" буквально и эмоционально утрату части тела.

Третьей стороной является пересадка органов и тканей от плодов (фетальные органы и ткани), подвергшихся абортированию – как самопроизвольному, так и искусственному. Плод, естественно, не может дать добровольного согласия на изъятия у него органов для пересадки, а спрашивать разрешения на это у матери, которая сама обрекла своего ребенка на смерть, сомнительно. Некоторые ученые рассматривают фетальную трансплантологию как разновидность "канныализма".

Множество проблем связано и с различными направлениями трансплантологии: это пересадка органов и тканей от животных к человеку, то есть ксенотрансплантация, пересадка искусственных органов, клонировании органов. Каждое из этих направлений требует детального междисциплинарного анализа.

В заключении стоит еще раз подчеркнуть важность телесности для человека, ведь бестелесная сущность представляется полной абстракцией, лишеной всякой научности.

С.М. Ягодзінський, канд. філос. наук, НАУ, Київ

САМООРГАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ПРОСТОРУ

У кінці ХХ ст. наука, абсолютизуючи функцію безпосередньої продуктивної сили, набула ознак суспільного дискурсу, рівень відповідальності якого став пропорційним кількості впроваджених інноваційних технологій. Структура нової форми організації науки вимагала не тільки зміни мети діяльності вченого і його ціннісних орієнтирів, а й трансформації відношення суспільства до нового знання, перегляду механізмів його легітимації. Деякі дослідники, зокрема І.С. Добронравова, Л.Г. Дротянко, В.О. Лекторський, В.С. Стьопін, В.Л. Чуйко та інші, саме з цим пов'язують зростання інтересу філософів, соціологів, психологів до аналізу науки та її впливу на масову свідомість. Здійснюючи перегляд і корінну реконструкцію історії науки та прагнучи окреслити прогнози щодо її майбутнього, вони відмічають, що ключовою характеристикою сучасної науки є створення нею наукового простору (Л.В. Рижко). Сьогодні наука постає як суто колективне підприємство, "в якому навіть діяльність теоретика-одинака має сенс лише в рамках діяльності наукового співтовариства" [Нугаєв Р.М. Смена научных парадигм // Науковедение. – 2000. – № 2. – С. 112]. Більше того, якщо розвиток класичної науки (В.С. Стьопін) спирався на діяльність окремих учених, які визначали пріоритетні напрями досліджень, то в науці інформаційної доби перетворення інформації, факту, гіпотези на наукове знання є актом колегіальної дії. Мільйони людей та їх комп'ютери зайняті "дослідженням ракових клітин, пошуком простих чисел..., розробкою синтетичних ліків, моделюванням молекул – розв'язанням настільки громіздких обчислювальних задач, які й не снилися вченим минулого" [Рейнгольд Г. Умная толпа : новая социальная революция. – М., 2006. – С. 103]. Такі тенденції змушують нас суб'єктом пізнавального процесу визнати наукові колективи та співтовариства, які міцними путями поєднані в єдиний упорядкований складний самоорганізований механізм.

Проте глобалізація науки та розширення наукового простору породжують низку соціокультурних проблем, основну з яких можна охарактеризувати як втрату автентичності. В наш час наукові здобутки часто позбавлені авторства, запатентовані корпораціями чи конструкторськими бюро, перетворені на бренди й захищені законодавством. Як відмічає О.П. Огурцов, у сучасній науці діють армії, а не солдати [Огурцов А.П. Социальная история науки // Философия, наука, цивилизация. – М., 1999. – С. 64]. Їх успіх залежить не стільки від хоробрості й таланту кожного вченого, скільки від технічного озброєння та обсягів фінансування. Справді, якщо комерційна структура виділяє кошти на проведення наукових досліджень, то головною вимогою щодо результату є їх якнайшвидше впровадження й отримання прибутку. Через це дослідники не мають іншого шляху легітимації власної діяльності, окрім включення до комунікативного поля науки та адаптації в ньому. Створений у такий спосіб науковий простір відіграє нормуючу, раціоналізуючу функцію, визначаючи методологічну й соціокультурну складові науки як форми суспільної свідомості.

Це певним чином пояснює причину розробки й підтримки науково-дослідними установами, навчальними закладами та окремими вченими роботу власних інтернет-порталів. Їх функціонування обумовлене не лише іміджевими міркуваннями, а й покликане забезпечити присутність в інформаційному просторі, відмежуватися від "інформаційного шуму". На веб-сторінках розміщуються відомості щодо специфіки діяльності, здобутих результатів, перспективах, публікуються електронні варіанти монографій і статей, організуються тематичні форуми, конференції, ведеться міждисциплінарна та міжнародна співпраця. Як відмічається в ряді праць, такий розвиток комунікаційної мережі дозволяє цілком об'єктивно, незважаючи на поглиблення колективізму в науці, оцінити персональний вклад учених, визначити їх статус і науковий авторитет [Онопрієнко В.І. Наукове співтовариство. – К., 1998. – С. 37–38], а загалом – надати науковому простору механізмів самоорганізації. Наукове співтовариство за цих умов виступає основою збереження наукових традицій, індикатором інновацій, критерієм науковості, місцем критики, узгодження та схвалення нових ідей і гіпотез.

Зміна інтенсивності та структури комунікацій, а також їх безпосередній вплив на розвиток сучасної науки підтверджують і статистичні дані. Аналіз інформації щодо публікації наукових статей у журналах США показав, що з середини 70-х років ХХ ст. їх кількість невпинно зростає. При цьому на одну надруковану статтю приходилось близько 10-12 випадків комунікації між вченими з приводу рецензій, відгуків, рекомендацій тощо [King D.W., Roderer N.K. Scientific journals in the United States. – Stroudsburg, 1981. – P. 180–210]. Експоненціальне накопичення інформації змушує шукати нові способи її представлення, обробки, розповсюдження, а також контролю за змістом та автентичністю. Дійсно, сьогодні неможливо ретельно опрацювати усі монографії та дисертаційні роботи з деякої проблеми, тоді як статті, реферати, анотації знаходять чільне місце в наукових комунікаціях. Ефективними стають максимально стислі, проте змістовно наповнені повідомлення, які відображають не стільки процес дослідження, скільки його результати, а також шляхи практичного застосування. Ці вимоги є свідченням

трансформацій жанрової стилістики наукового дискурсу, домінування в ній різних видів комп'ютерного та неформального спілкування. Зрозуміло, що вимога стислості, лапідарності наукового повідомлення призводить до утруднення адекватної оцінки наукової інформації та рівня її новизни, зниження якості наукових робіт, стимулює плагіат, компіляцію, породжує відсутність цілісності в сприйнятті проблем тощо.

Поза тим прагнення вчених надати науковому простору ознак самоорганізації та саморегуляції не можна не вітати. Така структура науки перетворює її на вид суспільного дискурсу, забезпечує суспільний контроль за діяльністю вчених, руйнує тенденції до надмірної комерціалізації, привласнення наукових здобутків. Науковий простір розширює перспективу дослідника, дає свободу діям учених, сприяє консолідації їх сил, поглиблює міждисциплінарну співпрацю, залишаючи при цьому широке поле для індивідуальної творчості, не регламентуючи і не обмежуючи її. Сформований у такий спосіб науковий дискурс відіграє роль своєрідного фільтру, є способом організації хаосу, перетворення його на порядок, методом контролю за результатом. Сприяючи розгортанню діалогів, дебатів, суперечок науковий дискурс вимагає перетворення їх на раціональну продуктивну, зв'язну, завершену дискусію. Саме це й надає сфері наукового простору з одного боку визначеності й стійкості, а з іншого – динамічності та відкритості.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ "ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

Алексюк І.А.

Теорія доречності: сутність і місце у "після Грайса"-прагматиці 3

Андрейченко Т.Л.

Поняття "дискурс" у М. Фуко та Е. Бенвеніста 5

Бойко А.П.

Наука, искусство и ремесло в процессе принятия решений 6

Бондажевська Л.С.

Запитання як прийом впливу в комунікації 8

Гаджисв В.В.

Прагма-діалектичний підхід до теорії аргументації 9

Гриневич А.С.

К вопросу о неопределимости явлений 11

Гудима К.А.

Комунікативні імплікатури у аргументації 13

Заремба О.М.

Аргументація в комерційній рекламі 14

Капустіна К.М.

Функції логіки 15

Ковальчук І.А.

Епістемічна логіка, теорія аргументації, штучний інтелект:
проблема міждисциплінарного аналізу 16

Колотілова Н.А.

Логічні аспекти метабол загальної риторики групи м 18

Кондратюк В.В.

Етапи логічного аналізу юридичної термінології 19

Крикун В.Ю. Основні засади спілкування в концепції М. Монтеня.....	21
Мамедова Т.Е. Феноменологічна інтерсуб'єктивність в аргументації	22
Михайлов К.А. Новая жизнь старых парадоксов: к вопросу об осмыслении "дилеммы заключенного" и "казни врасплох"	23
Незабитовський Г.В. Проблема оцінки виконуваності норм в деонтичній логіці та логіці норм	26
Орлов А.І. Вокальні трояки як новітні технології ефективної комунікації.....	28
Панченко О.О. Логіка аутиста – безглуздість чи талановитість	29
Політюк А.П. Аргумент ad hominem як метод переконання.....	30
Привалова О.Ю. Погляд П. Флоренського на закон тотожності	32
Пухта І.С. Риторика та іронія в контексті "прагматичного" повороту сучасності.....	34
Синиця А.С. Інтерпретація теорії мовленнєвих актів засобами іллокутивної логіки	36
Сірий В.М. Проблема співвідношення понять "цінність" та "істина" як необхідних компонентів методологічного аналізу соціально-політичної аргументації.....	38
Супрун Н.Т. Доведення і аргументація: основні відмінності	40
Тягло А.В. О неформальной интеррогативной логике	41
Ущатовська Г.В. Творче та критичне мислення: їхній взаємозв'язок	43

Хоменко І.В. Логіка в Київській духовній академії (1819–1920 рр.)	45
Храпко П.Ю. Риторичні фігури у творчості О. Архипенко.....	46
Шапіро О.О. Особливості логічного аналізу комунікативного акту в конфлікті	48
Шліхта А.В. Логіко-когнітивний аналіз взаємодії	49
Щербина О.Ю. Семантична неясність юридичних понять як чинник ускладнень розуміння норм права	51

СЕКЦІЯ "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

Бійовський М.Р. Раціональність в двоаспектному вимірі.....	53
Білоус О.М. Філософсько-методологічні проблеми економіки розвитку на сучасному етапі	54
Буруковська Н.В. Специфіка розвитку сфери гуманітарного пізнання	55
Валуїський О.О. Суспільство знання у соціально-філософському вимірі.....	57
Владленова І.В. Філософські проблеми фізики у світлі розвитку нанотехнологій	57
Войцехович В.Э. Парадигмы и принципы современной научной картины мира.....	59
Волик О.Ю. Психотерапевтичні практики як постнекласичний феномен	62
Галиновский С.А. Философия и системология социального управления.....	63

Горбатюк Т.В. Технологічна сингулярність: причини та наслідки	64
Горелов А.А., Горелова Т.А. Интегрированное разнообразие как принцип развития природы и культуры	66
Девтерева С.В. Пізнання та комунікація	68
Дмитренко Н.В. Від загальнофілософського до загальнонаукового підходу до питання про сутність живого	70
Добровольська О.В. Проблема пошуку структури світу в західній філософії і онтологічному інжинірінзі	72
Иванова И.Е. Системный подход как средство теоретического обоснования метода "равный – равному" в социальной работе	74
Коваль М.Д. Саморефлексія науки і філософська рефлексія над наукою	76
Комар О.В. Холізм і редукціонізм як методологічні стратегії дослідження свідомості.....	77
Кравчук А.А. Розвиток наукового співтовариства в контексті проблем самоорганізації науки	80
Кругляк М.І. Каузальне пояснення у соціальних та гуманітарних науках	81
Лемешко І.В. Роль чуттєвого сприйняття в математичному пізнанні	83
Луканець І.М. Психофізична проблема в контексті дослідження знання.....	85
Маханьков В.І. Процедурні аспекти герменевтичної практики.....	86
Мелков Ю.А. Объективность в постнеклассической науке: реальность и человекомерность.....	87

Мельник О.Л. Інтеграційні процеси і формування науково-освітнього простору (на прикладі науково-освітніх мереж)	89
Метрюк Р.Ю. Структура математичного знання та його місця в пізнанні за Платоном	90
Опанасик Я.А. Філософія спеціальної освіти: концептуальний зріз	92
Охріменко О.Г. Наука і релігія: проблема стикання	93
Панафідіна О.П. Чи можлива філософія історії як наука?	95
Перова О.Є. Філософські інтерпретації біоетичних підходів до пізнання живого	96
Пипич А.І. Банки як різновид соціальних машин (постановка проблеми)	97
Пузыревич Т.А. Деятельностная исследовательская программа в отечественной философии науки	100
Рубанець О.М. Когнітивний вимір сучасної науки	102
Руденко О.В. Місце Віденського кола в становленні сучасної філософії науки	103
Савостьянова М.В. Зв'язок науки та міфологем інформаційного суспільства	105
Самарський А.Ю. Парадигма нелінійного мислення в методології науки XXI століття	106
Сидоренко С.А. Ситуація полідисциплінарності в дослідженні екологічних практик	108
Смоляр О.А. Методологічне дослідження еволюції живого в контексті сучасної науки....	109
Стадник М.М. Суперечності хімічної форми руху	111

Сторожук А.П. Погляд на науку в філософії Нового часу	113
Фомичёва Е.В. Развитие биологической науки в XX веке в связи с проблемой редукционизма.....	114
Хайруллин Р.Н. Эволюционная теория познания К. Лоренца и априоризм И. Канта	116
Хилько М.М. Застосування філософських методів дослідження у журналістикознавстві	118
Чайка Я.М. Місце трансдисциплінарності в сучаній методології.....	120
Ченбай Н.А. Науково-технічна інформація як стратегічний ресурс суспільства знань	122
Черная А.Н. Системный подход как инновационный метод исследования концепции А.Дж. Тойнби	124
Чорноморденко Д.І. Глобальна екологічна криза як загроза самознищення людства: філософський аспект	126
Шкомова Е.М. Проблема телесной целостности и идентичности человека (на примере трансплантологии).....	127
Ягодзінський С.М. Самоорганізація сучасного наукового простору	129